

BT 100 .W9 1962
Wycliffe, John, d. 1384.
Tractatus de Trinitate

JOHANNIS WYCLYF

TRACTATUS DE TRINITATE

Studies and Texts in Medieval Thought:

JOHANNIS WYCLIF SUMME DE ENTE LIBRI I ET II

edited by S. H. Thomson (reissue)

MAGISTRI JOHANNIS HUS TRACTATUS DE ECCLESIA

edited by S. H. Thomson

JOHANNIS WYCLYF TRACTATUS DE TRINITATE

edited by Allen D. Breck

✓
JOHANNIS WYCLYF

TRACTATUS DE TRINITATE

Now first edited
from the manuscripts
with critical introduction and notes

by

ALLEN duPONT BRECK

University of Denver

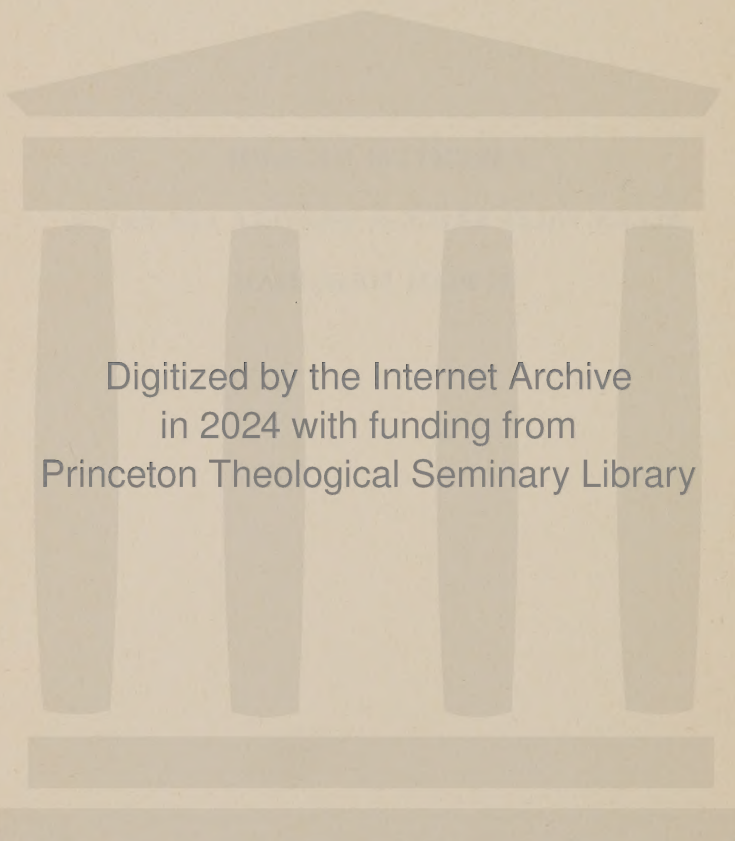
UNIVERSITY OF COLORADO PRESS

MDCCCCLXII

PARENTUM MEORUM

ALLEN YALES BRECK et ISABELLE LEE BRECK

IN PIAM MEMORIAM

Digitized by the Internet Archive
in 2024 with funding from
Princeton Theological Seminary Library

INTRODUCTION

ONE of the glories of the medieval world is the work of philosophers and theologians who tried to develop an integrated and consistent view of God and His universe. With varying degrees of success, this labor extended all the way from the Fathers of the early Church, down through the fourteenth century. The names of John of Damascus, Anselm, Peter the Lombard, Albert the Great, and Thomas Aquinas recall the vitality and range of these syntheses, but unfortunately the study of the work of similar thinkers in the centuries which close the Middle Ages has been less actively pursued. One reason for this neglect is the persistent belief that Scholasticism declined abruptly, leaving its practitioners stranded on the arid wastes of meaningless dialectic. Again, modern historians have come into frequent contact with the results of this philosophical development in the great debates over the nature of church and state which swept Europe in the fourteenth and fifteenth centuries, but have been unable to get at the sources in modern and manageable editions. To read in the works of men such as Wyclif is to feel the vigor of the arguments of those times in the hands of sharp dialecticians and to know that debate over real issues was still the order of the day. Hence this edition of Wyclif's *De Trinitate* (the first to be done since the manuscript transcriptions of the fifteenth century) is for the purpose of probing more deeply into the production of a first-rate thinker and into the sources of some of his ideas. The tractate is one of a hundred works listed by Johann Loserth when he revised Shirley's *Catalogue of the Extant Latin Works of John Wyclif* and forms the fourth part of Book II of the *De Ente sive Summa Intellectualium*, less than half of which has been published. The Wyclif Society printed some thirty-five volumes, including some *spuria*, before it ceased publication in 1924; among the publications of the Society are the *De Ente* of Michael Dziewicki, an edition of *Tractatus Purgans Errores Circa Veritates in Communi*, the *Tractatus De Intellectione Dei*, and the *Tractatus De Volucione Dei*. Rudolf Beer edited the *De Ente Praedicamentali* and identified it as being properly the fifth part of Book I. Thanks to S. H. Thomson we have an edition of the first two parts of Book I, the *Tractatus De Ente in Communi* and the *Tractatus De Ente Primo*, and the assur-

ance of an edition of the *De Universalibus* and the *De Ydeis*, most important for an understanding of Wyclyf's underlying presuppositions.

We know that the author intended his *De Ente* to be a self-consistent whole and that he worked out the subjects of its various parts and their relations before he began the lectures which placed his theories before his students. There are many references in every lecture to material which *patebit post* or which *superius dicta est*. Back and forth, from one subject to another, the ideas are woven into a remarkably firm and consistent pattern which expounds Wyclyf's basic philosophical conclusions. We have a parallel set of treatises, the *Summa Theologiae* on Scripture, the Church, the papal and royal offices, and the like, but it is with a tractate in the "Intellectual Summa" that we are concerned in discussing an edition of the work on the Trinity. It is not hard to see why the editors of the Wyclif Society left this volume to the last. It is not a pioneering work in the sense that it strikes at the heart of any doctrine or practice with something basically new to say.

The Historical and Literary Tradition

On the contrary, we can see Wyclyf ransacking the standard authorities who had dealt in whole or in part with the great problems of trinitarian belief, using them where he felt they were appropriate to an Augustinian and realist explanation, discarding them when they appeared to be heretical or lacking in the power of adequate exposition. For the mature Wyclyf, of course, belief could be grounded only in Scripture, to which the tradition of the Church was secondary. One senses, however, in such a work as the *De Trinitate* that he places considerable reliance on the expositors of Scripture, on the decrees of Church councils, and on the formulation of canon law. This attitude is naturally more appropriate in dealing with such an idea as the nature of God, a concept which was the source of much fruitful medieval meditation. The great trinitarian formula of the New Testament, "the grace of the Lord Jesus Christ, and the love of God, and the Communion of the Holy Ghost (II Cor. 13, 14) traced the outline of the doctrine of three Persons in one God and the limit of a concept which both Greek and Latin writers filled in and refined. Members of the early

Church, both individually and in formal councils, confronted with a leveling paganism and with the perplexing onslaughts of Gnostics, Arians, Monarchians, Sabellians, and the like, then produced a body of apologetic literature and three creeds. Thus the doctrine of the Trinity, receiving more precise formulation through the first centuries,¹ was a unifying force for many, and was one of the "tests" by which one could proclaim a group heretical or sectarian. Differences of opinion on the nature of the procession of the Holy Spirit, on the other hand, were the occasion for the great schism which divided the Church into an East and a West.

The creeds circulated in several forms long before the Councils, and were found explicitly in such writings as Justin Martyr's *Apology* as early as 150 A.D., though the exact term "triad" (*trias*) was perhaps first used by Theophilus, the Christian apologist, in the third century.² Tertullian (d. ca. 225) used the full term "Trinity" in his oration *Adversus Praxean*, where in chapter two he says: "*Custodiat^{ur} oikomoniae sacramentum, quae unitatem disponit.*"³ By now, the problem was less "What do I believe?" than "What do I mean when I say I believe this?" The patristic period was an age in which people settled down from the first enthusiasm of the early Church to examine in a more reflective temper what they knew to be the spiritual property common to all believers. Novatian, still imbued with the transcendent greatness of a God whom one could hardly name, developed a *Liber de Trinitate* which, though it shows some inconsistencies in the use of terms, is somewhat of an advance on Tertullian. We see a different approach in the writings of pseudo-Dionysius the Areopagite⁴ (*De Divinis Nominibus*, etc.) in which the emphasis lies on the approach through mystical communion to a deity incomprehensible to ordinary processes of the mind. Apart from this sense of mystical union through devotion,

¹Cf. Jacques Lebreton's article on the Trinity in *Dictionnaire Apologétique de la Foi Catholique*, ed. A. d'Alès, Paris, 1929, IV, 1848-1883 and his fuller treatment in *L'Histoire du Dogme de la Trinité*, 3v., Paris, 1919ff.

²Harnack, Adolf von, *History of Dogma* (London, 1894-9), II, 209ff.

³PL 2, 180. ⁴For Novatian, cf. PL 3, 885; Dionysius in PG 3 and 6, 108; C. E. Rolt, *Dionysius the Areopagite on the Divine Names and the Mystical Theology*, London, 1920. Georg Kretschmar, in *Studien zur Frühchristlichen Trinitätstheologie*, Tübingen, 1956, considers Nicea the real turning-point in its insistence on the unity of the Father, the risen Christ, and the Holy Ghost.

Dionysius is in the direct line of ancestry of the Victorines of Paris and of Peter the Lombard and even of Thomas Aquinas, who frequently used his theses and arguments, though sometimes to different purposes. The intellectual and polemical defense of trinitarianism and of the Creed of Nicaea comes from Athanasius (296-373), in the *Orationes Quattuor Contra Arianos*⁵ and from the anti-Arian treatise of Victorinus (b. ca. 300), *Liber de Generatione Divini Verbi*.⁶ For men like these, the Arian *logos* was an inadequate deity, the result of purely human and erroneous speculation. The "Athanasian" creed, which confronts its hearer most strikingly with the dangers of false belief, though commonly attributed to this period, comes not only from Athanasius, but also from another tradition, that of Augustine, out of Gaul in the fifth or sixth century. From that time on, the Western Church used the Nicene creed, with the *filioque* which the Eastern Church denied, believing in a single procession of the Holy Spirit from the Father. A more explicit writer than Athanasius is Didymus the Blind of Alexandria⁷ (ca.310-ca.395) whose *Libri Tres de Trinitate* and *Liber de Spiritu Sancto* uses the vocabulary of a newer generation, that of Basil and Gregory Nazianzus, and now will speak using such terms as *τρεῖς ὑποστάσεις, μία ὁυσία*. Gregory (325-389),⁸ the great orator against Arius and Apollinaris, defended the Trinity as the eternal existence of the Son and the Spirit and their dependence on the Father as origin or principle. The East was to have one last Greek patristic theologian in John Damascene (d. 750), a follower of Gregory. His *Liber de Trinitate*⁹ and *De Fide Orthodoxa* (used by Peter Lombard) shows God absolutely transcendent, but a God who plants a knowledge of Himself in men, an engrafting which would permit a limited rational construction of the Trinity. Thus far the East could go.

In the West, meanwhile, theologians and philosophers were likewise concerned with the nature of God. Ambrose of Milan¹⁰ (ca. 340-397) in his *Tractatus de Trinitate* and Hilary of Poitiers¹¹

⁵PG 26, 412.

⁶PL 8, 1139.

⁷PG 39, 269.

⁸PG 36, 25.

⁹PG 94-96; A. Bilz, *Die Trinitätslehre des hl. Johannes von Damaskus*, Paderborn, 1909.

¹⁰PL 17, 537-575; 16, 731-850.

¹¹PL 10, 25; A. Beck, "Die Trinitätslehre des St. Hilarius," in *Forschungen zur Christlichen Literatur u. Dogmengeschichte*, III, 1-255, Paderborn, 1903

(d.368), in his *Triniae Unitatis Confessio* brought to the West the Greek speculations and threw their official weight against Arianism. They thus paved the way for that most highly original and largely independent work on the subject, the *De Trinitate Libri XV* of Augustine of Hippo (354-430). This work was an immense labor, conceived and developed over eighteen years (400-418), the fruit of a careful blend of reason and devotion, dedicated to showing in typical western language the complete orthodoxy of the assumption that in the Trinity there is "One Substance, Three Persons." Faith to Augustine was above knowing, but offered that "clear mirror" of which Etienne Gilson¹² speaks when he says:

Pour la réflexion philosophique, le chemin passe par l'âme, puisqu'il est évident que les nombres des choses n'existent pour nous que comme nombres connus; pour une âme pieuse ou pour une pensée qui brûle les étapes parce que le parcours lui en est déjà familier, l'univers d'Augustin s'offre déjà aux yeux tel que le verront après lui les Victorins et saint Bonaventure; un clair miroir où la pensée voit en toutes choses le reflet de Dieu.

In the fifteen books on the Trinity, Augustine [PL 42, 819-1098] sets the form for an orderly analysis of the Scriptural basis for the doctrine of the Trinity (Books I-VII) and for a philosophical explanation of its meaning (Books VIII-XV). The Trinity, he stresses, is a unity, the persons co-equal, so that Christ can come to earth in the *form* of a servant, the Holy Spirit can be *sent* into the world, though neither is inferior to the Father. God appears to the world throughout history, and these manifestations, or theophanies, are all (with the single exception of the Incarnation) the work of the whole Trinity through the instrumentality of the angels. Such progressive revelation is explained by Augustine as the unfolding of the *rationes seminales*; the new plant appears, but is only the final product of a seed hidden in the hand of God in the original composition of the universe. The Arian position, he finds, is a texture of error, based on the belief that all things are predicated of God substantially, in a temporal order of "things." In reality, the

¹²*Introduction a l'Etude de S. Augustin*, (Paris, 1929), p. 27. Cf. also M. Schmaus, *Die Psychologische Trinitätslehre des hl. Augustinus*, (Münster, 1927), p. 309: "So findet die augustinische Trinitätsspekulation ihren krönenden Abschluss in der Trinitätsmystik."

natural man who does not have divine help cannot grasp the meaning of the Trinity. In order to begin to reach the true significance of God, man must eventually rise above corporeal things. The end is not clear, for all things go out into mystery. It is, however, possible to begin with human trinities, and to reflect that there is in them a correspondence with the divine, in a "psychological" sense. In one instance, Augustine reflects that there is one threesome: "*Ecce sunt tria; amans, et quod amatur, et amor;*" But he is to reject this trilogy as being only a faint image of the Trinity. Other trinarities may include *memoria* (what we would call consciousness), *intelligentia*, and *voluntas*.¹³ Perhaps one of the best of these groupings based on psychological sense perception would be: *res* (the thing sensed); *visio* (the act of seeing), and *intentio* (the voluntary concentration of attention). Or again, there is *mensura* (in respect of the contents of memory), *numerus* (the intended vision of these), and *pondus* (the act of will by which the first two are confirmed). But there is in all this similarity a profound difference between the outer man, (as exemplified in knowledge, which consists of a sensual and temporal bodily form), and the inner man as formed by wisdom. Only by contemplation of the Divine can man enter into a knowledge of eternal things. The true image of the Trinity is thus to be found in a higher and not in any lower wisdom: "*In¹⁴ eo solo quod ad contemplationem pertinet eternorum, non solum trinitas, sed etiam imago dei; in hoc autem quod derivatum est in actione temporalium, etiamsi trinitas possit, non tamen imago Dei possit inveniri.*"

In the West, the line of thought established by Augustine, with its basis in biblical revelation and its insistence on the duty of philosophy to understand that revelation, became one of the most substantial supports for thinkers trying to explain the Trinity. There were, of course, other classical ideas which could be appropriated. Boethius (480-525), the first to begin translating Aristotle into Latin, in his *Liber de Trinitate et Unitate Dei*¹⁵ went on to

¹³Koyré. Alexandre, *L'Idée de Dieu dans la Philosophie de St. Anselme*, Paris, 1923, pp. 193-4 for the Augustinian trinarities.

¹⁴PL 42, 1000.

¹⁵PL 64, 1247; Cf. R. S. Franks, *The Doctrine of the Trinity*, London, 1953; N. Haring, "A Commentary on Boethius *De Trinitate* by Thierry of Chartres," *AHDLM*, XXIII (1956), 257-325.

define the technical term *persona* as "an individual substance of a rational nature, *persona est naturae rationalis individua substantia*,¹⁶ in quite Aristotelian terms. When we come to the great Victorines of Paris we find a still greater widening of the concept of person as in Richard of St. Victor (d.1173), where it is *divinae naturae incommunicabilis existentia*.¹⁷ Richard, a skilled dialectician as well as theologian and mystic, saw what we now call the "social theory" of the Trinity. God the Father needs a Second Person to share His love, and these Two need Another to complete their Beatitude; the trilogy is thus Power, Love, and Beatitude. It is possible to find Richard on one side in the systematization, following the philosophical presuppositions of Aristotle, and to find a very different chain of ideas from Augustine through Anselm to Thomas Aquinas.¹⁸

Anselm of Bec (1033-1109), *Doctor Magnificus* and *alter Augustinus*, stands in the first rank for his ontological argument for the existence of God and for his penetrating analysis of the meaning of the Incarnation. His trinitarian theory followed that of Augustine,¹⁹ though with somewhat less exuberant phrasing and imagery; the right function of knowledge is found still to be the buttress of the faith as he says in the famous statement (*Proslogion*, chap. 1): *Neque enim quero intelligere ut credam, sed credo ut intelligam*. His attack on Roscelin of Compiègne, who had been condemned at Soissons in 1092 for tritheism, stated the orthodox position for the doctrine, which remained part of the ground for all medieval specu-

¹⁶In *Libro De Duabus Naturis*, quoted by Thomas Aquinas, *Summa*, I, 29, 1. *PL* 101, 9. It is an uncontroversial work, based on Augustine, evidently inspired by the eighth century Adoptianist controversy.

¹⁷*Libri VI De Trinitate*, *PL* 196, 887.

¹⁸Éthier, A. M., *Le "De Trinitate" de Richard de Saint-Victor*, Ottawa, 1939, p. 10 f.1, "D'après M. Schmaus, [Schmaus, Michael, *Die Psychologische Trinitätslehre des hl. Augustinus*, Münster, 1927], deux grandes théories trinitaires se partagent le monde théologique médiéval: la théorie augustinienne, reprise par S. Anselme et P. Lombard, puis systématisée par S. Thomas, et la théorie élaborée par R. de Saint-Victor, où domine l'influence d'Aristote et des néo-platoniciens; son principal représentant au xiiie s. est S. Bonaventure."

¹⁹Haasé, *Anselm von Canterbury*, Leipzig, 1843, II, 33: "so steht denn Anselm in der Mitte zwischen Thomas von Aquino und Augustin; nur mit diesen beiden ist er zu vergleichen, denn unter den ersten hat er seinen Rang." A. Wilmart, "Le Premier Ouvrage de S. Anselme Contre le Trithéisme de Roscelin," *RTAM* III (1931), 20-26.

lation—the unity of the Divine Nature and the necessity of a Trinity of Persons.

Peter Abélard (1079-1142) labored in his *De Unitate et Trinitate Divina*²⁰ to combat the tritheism of Roscelin and fell back on the sufficiency of the human reason to know the Trinity, which was, he felt, such a unity that no one Person was the whole divine essence but represented modalities of one unique essence, a sort of Sabellianism which solved no problems. The work of Peter Lombard (1100-1160), *De Mystério Trinitatis*, failed to advance the inquiry into the nature and operations of the Trinity. It reads like Abélard, with ideas taken from all the standard writers, including Hugh of St. Victor, but without any new or deeper understanding. The systematization and restatement of the original ideas of Augustine was to come with absolute clarity in the *Summa* of Thomas Aquinas, in the following century.

Aquinas (1225-1274) comes to the problem of a triune God, who is at the same time a unity, with fresh vigor and dialectic. The point of departure for Aquinas was the honored position of Augustine, with the advantage that he could take the Augustinian position for granted and then proceed to see its meaning within the framework of Scripture and the needs of the thirteenth century. The *Summa Theologica* I, qu. 27-43 treats of the ways in which man may know something about God. It is impossible (qu.32) to attain to the knowledge of God by natural reason. Creatures, however, being effects, can show how we are ourselves united, as effects, to our cause, "Accordingly, by natural reason we can know of God only that which of necessity belongs to Him as the cause of all things, and we have used this as a fundamental principle in treating of God . . . We must not attempt to prove what is of faith, except by authority alone, to those who receive the authority, while as regards others, it suffices to prove that what faith teaches is not impossible." Thus, what the mind can comprehend is to be used, and when these resources fail, the faith as exemplified *ex auctoritatibus* must be used, for in the end "all things go out into mystery." What, then, can the mind, aided by authority and revelation, know of God's nature? Essentially what Augustine found to be demonstrable, His

²⁰PL 192, 525.

Power, Wisdom, and Love. Within the Godhead there is a two-fold procession, one in the mode of the intellect (that of the Word), the other in the mode of the will (which is that of Love). Through considering the four relations in the Trinity (paternity, filiation, inspiring, and procession) we are led to still further contemplation and meaning. For Aquinas, as for Wyclif, the ground was faith, in the words of the Apostle: [Heb. XI,6] "He that cometh to God must believe that he is, and that he is the rewarder of them that seek after him."

The Reformation leaders of the sixteenth century, in their preoccupation with the apologetics of their position, often expressed their feelings that the Scholastics had labored too much over the detailed explanations of the Trinity and had evolved subtleties which proved fruitless. "God is love, I know, I feel," they said with the deep conviction of a later John Wesley. The most complete analysis of the Trinity and the relationship of trinitarian belief to Christian doctrine as a whole is found in John Calvin's *Institutio Religionis Christianae*, in the edition of 1559.²¹ In Richard Hooker's *On the Laws of Ecclesiastical Policy*, part V, we have the classical Anglican position, completely within the credal statements. Since the time of the Reformation, the doctrine of the Trinity has received varying attention, from that of the deists, who would pretty much attempt to explain it away, through the German school of Schleiermacher, Ritschl, and Barth,²² to various re-statements of the credal affirmations in modern times.²³

Faith and authority, reason and experience, these elements of any attempt to understand the Trinity have been the opportunity and the despair of writers for almost two thousand years. One can

²¹Leonard Hodgson, in his *Doctrine of the Trinity*, considers Calvin's position more satisfactory than that of Augustine or Aquinas, partly because he leaves aside the philosophical problems involved. See, however, two caveats in Claude Welch, *In This Name* (N. Y., 1952) and Cyril C. Richardson, *Doctrine of the Trinity* (Nashville, 1958), both of which survey the problem of understanding the Trinity historically.

²²See R. S. Franks, *The Doctrine of the Trinity* (London, 1953), for their historical development.

²³Donald M. Baillie, *God Was in Christ* (N. Y. 1948); Francis J. Hall, *The Trinity* (1910); Felix Klein, *Doctrine of the Trinity* (1940); Joseph Pohle, *The Divine Trinity* (1919); and Lionel S. Thornton, *The Incarnate Word* (1928) are useful in understanding this position.

understand the feeling with which Augustine turned to the last chapter of *The Trinity*, saying: "What reason, then, is there why thou canst not see the light itself with steady eye, except certainly infirmity? And what has produced this in thee, except iniquity? Who, then, is it that healeth all thine iniquities? And therefore I will now at length finish this book by a prayer better than by an argument."

WYCLYF'S USE OF HIS MATERIALS

In view, then, of the fact that various medieval thinkers express different conclusions about the way to comprehend the Trinity, it is important to note the extent to which Wyclyf expropriated these writers. Any major English production as late as the second half of the fourteenth century must necessarily be compounded of a mixture and a harmony of various philosophical points of view. The *Index Auctorum* at the end of this edition indicates the multitude of Wyclyf's sources or examples. It is impossible, as yet, to determine which of these are taken from works which he had *in toto* and which he took from *florilegia* or anthological compilations. Often, too, he quoted from a capacious memory, a fact which adds to the difficulty of locating a particular reference by chapter and verse. References to Augustine come first of medieval authorities, with over a hundred references. Aristotle is the source for a third as many references, Plato for only seven. Wyclyf omitted no major writer who had dealt with the nature of God and the problems of the Trinity. In the end, however, he was to reject the nominalist interpretations of "*isti moderni*" and the compromise solutions which were proposed by the conceptualists, and to ally himself with English realist thought, a broad current stemming from Plato and Augustine, through Grosseteste, Kilwardby, Bradwardine, Fitzralph, and others. This tractate, then, is in the realist and scientific tradition as developed in fourteenth century England. The conclusions could have been stated by Augustine, and many of the metaphors, such as the ternaries of the creatures, are Augustinian. The chief cornerstone is the Bible. Faith accompanies reason, and the deepest truths are available for the "*nutriti in recta logica*." Later on, we shall have something to say about the content of the *De Trinitate*, and about the wanderings and fate of the various manuscripts. It is

important first, however, to see that the doctrine of the Trinity has continued to engage some of the best minds of later centuries. There is no evidence that Wyclif's work on this subject did more than reinforce his whole Augustinian-Realist argument in philosophy and religion. There is, indeed, an interesting sermon by John Hus, delivered on the Sunday after St. James's day, 1410,²⁴ defending the unimpeachable orthodoxy of his work, in which he wishes:

librum Magistri Ioannis Wicleff de increata, benedicta, et veneranda Trinitate in suis veritatibus adversus eius condemnatores defendere, protestando more scholastico et solito, quod nec in hoc Actu, nec in quocumque alio per me fiendo in posterum, intendo aliquid pertinaciter asserere, vel defendere, quod esset sacrae scripturae contrarium vel quovismodo erroneum.

Much more study needs to be made concerning the burning issues of that day and the personalities who engaged, from both the nominalist and the realist sides, in the disputes. In the *De Trinitate* Wyclif ranges far from a narrow discussion of trinitarian formulae into inquiries concerning the nature of knowledge and the various methods of demonstrating religious and philosophical truth. Here we see reflected some of the scorn which he felt toward the *moderni* and toward those who would seduce Christian men from the faith of the Gospel. We do not know much about some of those men; a certain *doctor mendosus* is apparently *Parisiensis*, but we can only surmise his identity. As in other works, Wyclif leans heavily on Augustine, and through him on Plato. There is in addition a considerable body of quotation from Aristotle and *iste Commentator*, Averroes. Grosseteste, as one might expect, appears in a number of lengthy quotations, as do the Victorines, Hugh and Richard. Some of the most interesting quotations come from authors who have interested themselves in problems of optics and weights, and in questions of a mathematical nature. From these men Wyclif borrowed examples to demonstrate either human examples similar to divine realities or cases in which the most apparent "facts" might be seen in a new light. Here the works of Jordanes of Saxony, *De Ponderibus*, the work *De Ysopometris*, Witelo the Pole,

²⁴*Ioannis Hus et Hieronymi Pragensis Confessorum Christi Monumenta*, Nürnberg, 1558, pp. 105-107.

and Boethius and Augustine on music and mathematics are most useful to the author.

As we shall see in the "Argument," Wyclif presented the realist arguments for the Holy Trinity, working from the existence simultaneously of universals and particulars, wherein the Trinity is one yet consists of three individual Persons. It would be very difficult to see anything in the work which is not perfectly orthodox in thought and word. Consequently, of course, there is nothing revolutionary or epoch-making. An edition of this work does, however, serve certain other purposes. We can say more definitely, for example, from what sources Wyclif appropriated either his ideas or his examples. We thus get more insight into the ferment of Oxford at a time when new scientific and philosophical concepts were causing considerable discussion and had either to be assimilated into the fabric of the faith or attacked *ab initio*.²⁵

THE MANUSCRIPTS

The difficulties encountered by anyone working with medieval texts are compounded when he deals with the works of Wyclif. Manuscripts "of the first generation" are missing, copies are at variance, and a considerable mass of quotations must be sifted with precision. We are fortunate, with this text, to have a fairly tight body of materials to work with. There are, as far as we know at present, seven manuscripts which have survived the attempts made both in England and on the Continent to seek out and destroy all the works of the Reformer. The celebrated burning of the books by Archbishop Zbyněk at Prague on July 15, 1410, is a case in point: among the books listed as heretical is the *De Trinitate*.²⁶ In view of the determination with which all the works of the "Morning Star of the Reformation" were sought out, it is surprising that so large a corpus of Wycliffian material should have survived to the present. These seven MSS may be divided into two groups, with the

²⁵Coxe, H. O. *Catalogus Codicum MSS Qui in Collegiis Auslisque Oxoniensibus Hodie Adservantur*, (Oxford, 1852); Etienne Gilson, *La Philosophie au Moyen Age*, (Paris, 1947, 2d. ed.), 591; Constantin Michalski's work on Oxford philosophical currents does not reach to this period; H. B. Workman, *John Wyclif*, 2v. (Oxford, 1926), I, 81-94 and II, 119-148.

²⁶Palacký, Fr., *Documenta Magistri Johannis Hus vitam, causam . . .* (Prague, 1869), 378-385.

one English MS., Trinity College, Cambridge, B.16.2 in one class and the remaining six Continental MSS representing another tradition, generally holding to the same reading among themselves, occasionally all varying substantially from the Trinity College version.

MS *A* (Trinity College, Cambridge, B. 16. 2, now foliated in the upper right hand of each quaternion, from f.92 to f.116 and, in a second hand, ff.193 to 237, both in more recent hands). This is a large folio, in late Gothic script, the most comprehensive Wyclif MS. of English origin to survive, containing *De Ente Primo*, *De Ente in Communi*; *Purgans Errores circa Veritates*; *De Universalibus* (but not *De Ente Predicamentali*); *De Tempore*; *De Intellectione Dei*; *De Sciencia Dei*; *De Volucione Dei*; *De Trinitate*; *De Ydeis*, and the *De Potencia Dei*. Shirley²⁷ described the relevant part of this codex as: "Fasciculus 5.h 12/2 i 14/2 kl 12/2 m (5^{bb}-6^{bb} blank) 6/2" and then "liber 2 tractatus 4 De personarum distincione 108^{aa}-131^{aa}." M. R. James²⁸ described it as a vellum MS with double columns of 70 lines, "late XIVth." Loserth²⁹ dated the hand "of the end of the XIVth or the beginning of the XVth." The work, certainly that of a professional scribe who prepared his text from at least two MSS, is of uneven quality. Thomson³⁰ found that the text of the first two parts, *De Ente in Communi* and *De Ente Primo*, contained few real errors. Far more mistakes in copying and in deciphering abbreviations can be noted in the section on the Trinity. There are few corrections, and those not *marginalia* but incorporated in the text after lineation. Often the scribe has failed completely to understand the material with which he is working and has produced a reading of *mater* for *magister* (mr), or has through too-rapid copying been guilty of startling *homoteleuta*, in which as many as ten lines have been dropped. Fortunately, the

²⁷Shirley, W. W., *Original works of John Wyclif* (Oxford, 1865), pp. xiii-xvii.

²⁸*Western MSS in the Library of Trinity College, Cambridge* (Cambridge Press, 1900), I, pp. 513-515.

²⁹Loserth, Johann, ed., *Johannis Wyclif Sermones* (London, 1888), I. pp. xxxv sqq; Dziewicki, *De Ente* London, 1909), 7-8.

³⁰Thomson, S. Harrison, *Johannis Wyclif Summa de Ente* (Oxford, 1930), 10-13.

full text in many such instances has been rendered in the remaining MSS.

The archetype of the *De Trinitate* has disappeared, and in all probability the MSS of the second generation have gone with it. There is thus no clear way of determining the descent of the surviving MSS, except to say that our Englishman follows one line, and the other six have another tradition,³¹ and that the English text is in many instances quite sound. The first twenty-five lines of f.195^A, six lines from f.211^B and other examples are cases where *A* alone has the text. Such omissions would be no mere scribal error, and we are led to conclude that *A* is closest to the original, and that we have here another Englishman who thought in English and wrote in Latin; the amount of congruence of the copy with our unknown original should thus be considerable. Time after time, he supplies precisely the right word, even though soon after he may lead us astray. His division of the work into seventeen chapters has been retained, even though *F* makes better sense with five chapters, and *BCDEG* with six. The English scribe must have had good reason to use his divisions, and seventeen is not too large a number for a Wyclif treatise. The various divisions go as follows:

<i>A</i>	<i>BCDEG</i>	<i>F</i>
I. Superest investigare	I	I
II. In oppositum sic:		
III. Ad secundum, dicitur		
IV. Ad tercium, dicitur		
V. Habito quod licite et meritorie	II	II
VI. Sed contra illud obicitur		
VII. Sed contra dicta instatur	III	
VIII. Sed contra istud instatur		
IX. Consequens est tractare	IV	III
X. Ad secundum argumentum		
XI. Ad tercium argumentum		
XII. Restat iam logice invehere	V	IV
XIII. Iam pari evidencia		
XIV. Item si essencia divina		
XV. Item videtur quod trinitas		
XVI. Item videtur quod essencia		
XVII. Iam restat videre	VI	V

³¹Breck, Allen D., "The Manuscripts of John Wyclif's *De Trinitate*," *Medievalia et Humanistica*, No. VII (1952), 56-70.

The *explicit* of *A* is standard, *communicacionem essencie*, and is followed by *Deo gracias*.³²

MS *B* (Cod. Pal. Vindob. 1337, ff. 182^A-243^B).³³ This work is listed by Shirley (using the catalogue of Denis), "with the author's initials" referring to the marginal note at the end, *inferiori manu*, "ut sic est finis, MJW." Buddensieg³⁴ finds an indication of the Bohemian origin of this codex, "fol. 258^c, 2 S^{kv}." It is paged in the upper right hand corner; there is also another pagination of the quaternions, sometimes below on the left, in an older hand. Each folium is written in four columns, with an average of 44 lines to a column. The script is a boldly-formed Bohemian or south German book-hand of the first quarter of the fifteenth century, and follows the common tradition of the continental texts, sometimes being closest to *CE*. Initials of the six chapters are rough, without decoration; some are missing. The scribe has underlined titles of books and has added *marginalia* and *correcta*, occasionally numbering the arguments. Like all the continental scribes, he is occasionally baffled by an English turn of phrase or abbreviation, but he understands the development of the argument, and is on the whole accurate. He ignores unreadable words and phrases, however, leaving no blanks but reading the whole as straight copy.

MS *C* (Cod. Pal. Vindob. 1387, ff. 47^A-74^B, *olim* Pal. Vindob. 380). This is the work of a professional scribe, a beautiful parchment MS., designed perhaps for some wealthy Bohemian nobleman. The script is small but clear, a good Gothic hand, and *marginalia* correct mistakes, add words, and present logical outlines of the argument.

The manuscript was used by Peter Payne, an English Wyclifite (c 1330-1405) and has some interesting *marginalia*.

³²I have spent some time reading the original at Trinity College, Cambridge, through the courtesy of the librarian, Mr. H. M. Adams, and have since collated the text from the collection of Professor S. H. Thomson.

³³*Tabulae Codicum Manu Scriptorum in Bib. Pal. Vindob.*, (Vienna, 1969), s.n.

³⁴Buddensieg, *Polemical Works*, I, xlix. in a description of Cod. Pal. Vindob. 1338 feels that these were written soon after 1415: "See Lechler, *De Off. Past.*, p. 3; Denis II, 1443 assigns the compilation of cod. 1337 to this date: *Codicis aetatem ex ora fol. 127 aliquatenus conicias*; Joh. Papa XXIII fuit in concilio Constanciensi . . . condemnatus anno MCCCCXV." The reference is to M. Denis, *Codd. Mss. Theol. Bibl. Vindob.*, 6 pts in 2 vols. (Vienna, 1793-5).

Harris, in his edition of the work on the Incarnation³⁵ uses *C*, although with some reservations, and quotes Herzberg-Frankel that "*nonnullae speciei glossae in pedibus foliorum ita positae sunt, ut, si eas legere velis, codicem perverse tenere cogaris.*" Buddensieg³⁶ describes it as a parchment folio, 40 cm. high, 29 cm. broad, written in two columns, part of it with great care and artistic skill. I would agree with Lechler³⁷ who comments: "*saeculo ineunte XV, circa annum 1400 scriptus, ut videtur in Bohemia.*" The initials were apparently never inked in, although the rest of the MS is pleasing to the eye. The scribe of *C*, however, cared more for beauty than accuracy, so that numerous errors have been preserved. The *explicit* is followed by the words *Et sic est finis huius libri de trinitate*.

MS *D* (Cod. Pal. Vindob. 4316, olim 407, ff. 1A-79A). This is a paper codex, written in a good but rough Bohemian or south German book-hand. There are few marginal notes, and corrections have been made by additions in the text after the corrected word. The scribe has done a careful job, leaving blank spaces for what must have been approximately the length of the words he did not understand. Each page is written in two columns of from 33 to 39 lines. With other continental scribes, he confuses Augustine with Anselm. A note after the *explicit* reads, *explicit edicio sive tractatus de trinitate Anno domini M^oCCCC*. This is a clear text with few enough errors to be usable by itself for an edition, if it were the only surviving MS. The *De Trinitate* is the first tract in this codex, and is followed by the *De Tempore*.

MS *E* (Univ. Prag. 1615 (VIII.G.32); ff. 83A-143B.) This MS. is described by Truhlář³⁸ as "chart. a. 1403 ff. 143 num., 22 x 15.5 cm." It is a single-column page, averaging 38 lines of text. The script is firm and bold, the ink heavy; the *scriptor* has indicated by small suprascript letters most of the initials, but the rubricator has either failed to put them in or has inked so lightly that they have disappeared. Foliation is in a later hand, in the upper-right-hand corner. The *explicit* of this codex is followed by two Czech words,

³⁵Harris, Edward, *Johannis Wyclif Tractatus de Benedicta Incarnatione* (London, 1886), xi.

³⁶Buddensieg, Rudolf, *Polemical Works* (London, 1882), I, xlix-1.

³⁷Lechler, Gotthard, ed., *Dialogus* (Oxford, 1889), 21.

³⁸Truhlář, Jos., *Catalogus Codicum Manu Scriptorum Latinorum Bib. Univ. Prag.* (Prague, 1905), s.n.

"nicz wyecz," (nothing more), in a coeval hand. Compare this expression with the single word "nicht" at the end of Chapter V. The MS closes with the words *finis tractatus de trinitate Mgri Johannis dicti*, and the next word, which must be "Wyclif" has been deliberately expunged, doubtless to prevent the destruction of the codex. In a smaller hand, less heavily inked, is the following postscript:

Sancta quippe rusticitas solum sibi prodest et quantum edificat ex vite merito ecclesiam Christi tantum nocet si destruentibus non resistant. Malachias propheta imo per Malachiam dominus interrogavit sacerdotes legem in tantum sacerdotis officium est interrogatum respondere de lege. Hec Jeronimus in prologo Biblie.

The scribe of *E* is a careful worker and has made his corrections and insertions with care. *E* worked together with *A* will make a good text.

MS *F* (Prag. Bibl. Metrop. 1543, f. 13^A-57^A) is described in the Chapter Library Catalogue³⁹ as: "chart. saec. xiv exeunt. vel xv ineunt., ff. 166, 29.5 x 21.5 cm. cum invol. antiq. simplex." It contains in addition to the *De Trinitate* the following works: *De Ydeis*; *De Materia et Forma*; *De Tempore*; *Casus Philosophi Insolubiles*; *De Logica*. There are 41-47 lines per column, a double column on each page, and the rulings on the paper are quite clear. The handwriting is firm but a bit crabbed. Corrections are by two different hands, and there are several instances of the omission of several lines which have been inserted in the margins. The initial letters are undecorated, rough and heavy. Book titles are lined through. This scribe has made no chapter break at the point which *A* calls chapter VII, and which the other continental scribes call chapter III, so that *F* has only five chapters. I have not personally seen any of the Prague MSS and so have worked from the photostats.

MS *G* (Pal. Vindob. 3935, *olim* Theol. 886 et CCCCX, ff. 237^A 271^B). This is a paper codex, each sextern enclosed in a leaf of parchment. Dziewicki⁴⁰ comments that "one date in the volume (1453 Assumpcionis) points to the middle of the XVth century as

³⁹Podlaha, Anton, *Soupis Rukopisů Knihovny Metropolitní Kapitoly Pražské* (Prague, 1922), s.n.

⁴⁰Dziewicki, Michael Henry, *Iohannis Wyclif Tractatus De Apostasia* (London, 1889), iv, v. See also his *Tractatus De Blasphemia* (London, 1893).

the time at which it was copied. I read this date as 1423, and I would agree that it dates from the first quarter of the fifteenth century. There are two columns to a page, each with an average of 56 lines in a heavily-inked bold professional hand, Czech to all appearances. There are some corrections in the margin, made in the same handwriting. This text is very useful, as the scribe has dotted his i's and has been rather careful to indicate *corrigenda*. Initial letters are indicated but not inked in.

MSS other than these seven may show up, but search up to the present has failed to unearth more variants. A careful examination of the available copies indicates that MS *A* is closest to the archetype, is in the English tradition, and may never be ignored in forming a reasonably accurate text. This codex needs, however, to be read with the other versions constantly in view. Of the continental scribes, *D* comes closest in his readings to the sense of the Trinity College MS, but on the whole the text is remarkably tight, and variants from one continental redaction to another are often minor.

THIS WORK IN THE DEVELOPMENT OF WYCLYF'S THOUGHT

The problem of dating the *De Trinitate* is a knotty one. There are no statements in the text of any year of authorship or "publication," and no indication of the time at which Wyclyf began to develop his ideas and lectures on the Trinity at Oxford. This is unfortunate, because we need more precise history of the development of his concepts, particularly in his early years. Even as an Oxford student he was apparently revolving the great traditions in his mind and being concerned with the ultimate truths which he found in the Scriptures, in Augustine (whose *De Trinitate* and other works have provided a hundred references), and with the official position taken by the Church, which was beginning to look upon the Thomistic system as the most cogent exposition of a Christian philosophy. Wyclyf's expropriation of the whole medieval body of learned thought and opinion on the Trinity, whether from the whole works of, say, Hilary of Poitiers, or perhaps from *florilegia* in the case of short references to minor works, shows his concern for placing his study on the soundest possible grounds of medieval orthodoxy and dialectic, grounded in a deep faith in the oneness of God in Three Persons. Hence he read the canons of the

early Councils, the writings of the Decretalists, the position of the Greek Church (which he rejected) and the indications of God (however impersonal He was) in Plato and Aristotle. The list of references at the end of this edition will give some idea of his sources. Surely however, there are more quotations from other authorities familiar to any scholastic (and Wyclif was thoroughly a man of the Schools) for which no reference was needed, or so often read that he was unaware of more paraphrasing. Indeed, this method of using sources was commonly approved in the Middle Ages.⁴¹

As Wyclif saw the great changes taking place in his times, the Black Death, the Captivity and the Schism, a growing papal pressure and the persistence of abuses, his ideas likewise changed and developed. It is important, therefore, to see where a given work lies in his intellectual development. As the earliest datable copies come only from the last decade of the fourteenth century, we need to see whether there are enough internal references from one work to another to date the *De Trinitate*. It is possible to visualize the relation of this tractate to others of his works by noting the cross-references he had made to various lectures and tracts already gathered together or still in the making. The basic development of this method is Thomson's *The Order of Writing of Wyclif's Philosophical Works*, (Prague, 1929): I have designated his references to specific works by small letters in parentheses, and have added to the list some other references I have noted. It is not certain that there is any qualitative difference between the expressions *in materia de* and *ex tractatu*, and so they are treated alike. Folio references are to MS E (Univ.Prag.,1615).

1. "probatur deum esse potest probari demonstracione f.83^A
naturali, ut patet ex supradictis." This reference
might be to the *De Intellectione Dei*.
2. "unde patet nutrito in recta logica." 83^A
3. "ut nemo cognoscit sensibilia coram se sine deduccione 84^A
topica quamvis nobis insensibili, ut patet alibi."
This reference is to the *De Logica*.
4. "quod quilibet nutritus in logica assentiret" 84^A

⁴¹S. H. Thomson, "The Philosophical Basis of Wyclif's Theology," *The Journal of Religion* XI (Jan. 1931), 86-116.

5. "cum non possunt simul inexistere, ut patet alibi" 87^A
6. "De tota materia [ignorancia Christi] patet alibi" 93^B
7. "Sic enim concedit deus nobis multa que dicuntur
in facto, etsi deus numquam vociferet nobis, quia
aliter, ut alias deduxi" 95^A
8. "ut tactum est in materia *de Universalibus* (a) 96^A
Cod. Prag. Univ. G VIII 23, f.19^A
9. "Et sic conceditur a causa efficiente et causa materiali 100^A
quod limitantur secundum ordinem nature ad gradus
et multitudines effectuum, ut dicitur alibi."
10. "nutritis autem in materia *de Veritate*." These are 101^A
probably students who have heard his lectures.
11. "in materia *de Universalibus* quod non sunt idem, 102^A
deum sufficere se dicere vel cogitare et actualis
cogitacio."
12. "Estimo errorem in materia *de Universalibus* (a) 105^A
et *de Veritatibus*."
13. "non dubium quin absconditur secretissima et altissima 107^A
philosophia, ut patet alibi.
14. "quolibet nutritus in recta logica et materia *de* 113^B
Universalibus"
15. "ut dictum est superius, tractatu *de Veritate*. (b) 115^B
Thomson says, "This is an explicit reference to the
argument in cap. I of the *Purgans Errores circa*
Veritates in Communi." [*De Ente*, pp. 4-5]
16. "sicut nec posse separare accidens inherens a suo 118^B
subiecto, ut patebit in materia *de Eucharistia*." (c) By
materia, Wyclif may mean lectures in the planning
stage. He later developed a full theory of the Eucharist.
17. "ens est commune analogum ad deum et creaturas 124^B
omnes, ut alibi." (d) A reference to the *De Ente*
in Communi.
18. "sicut in materia *de Universalibus*. (a) 125^A
19. "sicut dictum est in materia *de Universalibus* (a) 125^B
20. "notatis dictis de universalibus et de purgamentis 125^B
errorum circa universalialia." Here we have references to
both the *De Universalibus* and the *Purgans Errores*
circa Universalialia in Communi. (e)
21. "Dixi ergo alias quod ad syllogismum proprie 125^B
expositorium requiruntur tres condiciones." This
reference is to *De Logica*, I, ch.xi, p. 35f.

22. "Et in omni tali equivocacione supposicionis laborant plurimi." [*Qui sunt?*] 126^B
23. "quilibet homo est res corruptibilis," etc. *Purgans Errores Circa Veritates* [*De Ente*, pp. 39-40] 129^B
24. "haberemus octo, et secundum combinacionem ad invicem . . . ut patet alibi." *Cod. Prag. Univ. G VIII* 23, f.44^B 132^A
25. "patet ex dictis superius *de Universalibus*" (a) 132^A
26. "modo quo dictum est primo libro tractatu quarto capitulo quinto," from *Purgans Errores Circa Universalis*. This exact reference was probably added later to facilitate easier reference. 132^A
27. "Et quo ad sophisticaciones secundum sermones logicos dicendum correspondenter ut dictum est in materia *De Universalibus*. (a) 132^B
28. "et sic de ceteris numeris quibuscumque ut ostensum est tractatu *de Universalibus*." 134^A
29. "que dicta sunt de triplici numero numerati tractatu *De Universalibus*." 134^A
30. "cum ergo omne verbum vel adiectum vel subiectum substantivum predicatur formaliter, ut patet ex dictis *de Universalibus*. 136^A
31. "Nec oportet bonitatem reduplicative secundum terminum esse de formali ratione subiecti secundum predicatum quia sufficiunt due exponentes ut alias declaravi." (*De Universalibus*) (a) 137^A
32. "tolleretur eciam omnis distincio accidentis a substantia quia humanitas est albedo, ut patet ex tractatu *De Universalibus*." 137^A
33. "in qualibet substantia sunt tria quorum quodlibet est essencia, ut patet primo libro tractatu primo *de Substantia*." (*De Ente Predic.* cap. 5) (b) 141^A
34. "Nam iuxta dicta primo libro tractatu primo tales oraciones infinite sunt equivoce ad tria vel quattuor sicut ad rem subiecti et rem predicati et ad rem verbi et ad aggregatum." *De Ente in Communi*, cf. Thomson ed. pp. 31, 38) 141^A

The *De Trinitate* was written later than the *De Universalibus*; this is shown by the rather large number of specific references to the latter work as an already completed tractate. By the same reasoning, the *De Trinitate* was preceded by the *Purgans Errores circa Uni-*

versalia in Communi, the *De Ente in Communi*, the *De Ente Predicamentali*. Beer⁴² felt that he could date this last work only as being a few years after 1360. Thomson⁴³ places the first two tractates of the *De Ente* as earlier than the *De Trinitate*: "The date of authorship is difficult to decide with any degree of definiteness. These are not his first metaphysical works, yet they are early with respect to his *De Universalibus*, *De Ydeis*, and *De Trinitate*. I should place this tractate *ca.* 1365."

There is clear evidence in the *De Trinitate* that Wyclif was already thinking in terms of a work *De Annichilacione* which would dig into the whole problem of substance and accidents in the Mass and which was to eventuate in the *De Eucharistia*, which Loserth⁴⁴ dated in its completed form between 1379 and 1382. There is one clear reference to this work in the *De Trinitate* (cod. E, f. 118^B): *sicut nec posse separare accidens inherens a suo subiecto, ut patebit post in materia de eucharistia*, which shows that he was already revolving the problem in his mind, some time before the finished work was produced. I conclude that the *De Trinitate* belongs to the first period of Wyclif's intellectual life, that is, his highly scholastic period, between 1365 and 1372, at which time he earned his Doctor of Divinity degree. It is at this time that he wrote on the standard subjects taught in the schools, and called upon his fund of reading to help shape his lectures on formal topics.

There is no doubt that this tractate is Wyclif's. It is listed in the early Vienna catalogues of his works, which date from the first years of the fifteenth century.⁴⁵ In style and form, this work is similar to others of his works. It is in a scholastic style, that of a man accustomed to think in English and write in Latin. His choice and use of sources (the Bible, the Fathers, Grosseteste, Anselm, Fitz-Ralph, the scientist-philosophers of the thirteenth and fourteenth centuries) to which Wyclif turns time and again are further proof that this is a work from his hand. Then, too, the tractate is laced

⁴²Beer, Rudolf, *Johannis Wiclif De Ente Predicamentali*, (London, 1891), xii.

⁴³*Johannis Wyclif Summa De Ente* (Oxford, 1930), xvii, xviii.

⁴⁴*Johannis Wyclif De Eucharistia Tractatus Maior* (London, 1892), lxii.

⁴⁵Pointed out by R. Buddensieg in the introduction, pp. lix-lxxxiv of his edition of Wyclif's *Polemical Works*, London, 1883.

with references to his other works, and references to a work *De Trinitate* appear with some frequency in the rest of the *opera*.

THE EDITION

There are at present only seven known surviving copies of the *De Trinitate*, all perhaps from the third generation or more of descent. The archetype has disappeared, so the problem is to reconstruct it as nearly as possible from a single codex prepared in England and six somewhat similar codices copied in German or Czech handwriting, dating from almost a half century after Wyclif's composition of the tractate for reading to his students. It is possible to see that *A* worked from at least two MSS which he had before him when he prepared his own copy. The following quotation, taken from *A* f.211^B shows the use of the word *vel*, used in the sense of "or it may read": "*. . . et sic solus filius appropriate sapit vel intelligit, sicut appropriate est sapiencia vel verbum et spiritus sanctus appropriate vult vel quietatur sicut appropriate sapit vel spiratur*. We can almost see our scribe, in honest doubt between two readings, giving us the opportunity of taking our choice between them.

The other six MSS form a second tradition and are quite consonant with one another. They have all been compared and used. A good text could be compounded from *A* plus *B* and *G* alone; any of the others, however, would be almost equally good, if they were the only ones available. *E*, for instance, has a clear text, with interesting marginalia, but there are some omissions, more than in *A* or *B*.

To the end that the text might be more intelligible to the contemporary reader, I have broken each chapter into such paragraphs as seemed to develop the argument most clearly. I have applied this technique to the sentence structure as well, and have added some punctuation with an eye to simplicity of thought and exposition. The spelling of the fourteenth century has been retained, in the form used in England rather than that of the Continent. There is no need to perpetuate scribal errors, as, for instance, ascriptions made to Augustine which should rightly be Anselm; these corrections are usually not footnoted. The dates of the early Councils have been corrected. In the case of such alternatives as "ergo" and "igitur" I have taken into consideration the

fact that an abbreviation could have been interpreted either way, and I have selected the one which seems more consistent with the form or thought. It should be emphasized that the resultant text is a selective one; it hardly seemed necessary to repeat in print all obvious scribal errors, when nothing is added to the sense or where the tradition is not clarified.

In quotations from the Bible, I have corrected mistakes in references to chapters, and in the interests of clarity I have added verse references. In such references I have used the Gramatica edition of the Vulgate. Wyclif frequently uses arguments from Aristotle, in the current Latin translation with the comments of Averroës, and here the Venice Juntine edition of 1550 has been used. Quotations from the Fathers have been checked against Migne and the Vienna *Corpus Scriptorum Ecclesiasticorum Latinorum*.⁴⁶ As with all quotations, we must remember two things: first, Wyclif often quoted from a retentive memory, so we must be prepared for quotations which are not always accurate in detail. In addition, we do not in all cases possess the texts from which he quoted in their medieval form, but only in a recension by later editors. The *Index Nominum et Locorum*, the *Index Locorum Sacrae Scripturae*, and the *Index Rerum* will, it is hoped, be helpful in seeing the work in its full dimensions. Throughout, I have tried to let the text stand by itself and have cleared away only unnecessary accretions and shaped the form so that the clarity and consistency of the original could be revealed.

Acknowledgements

My thanks are due to Professor S. Harrison Thomson for his help in the selection and continuous direction of this work. Without his concern and insight, the study of this whole period would be poorer indeed. The staffs of the libraries of the University of Colorado and the University of Denver have been most helpful in acquiring books and photostats for me, and I am further indebted to the librarians of the University of Chicago, Columbia, Yale, and Harvard, for letting me work in their collections. The American

⁴⁶Grosseteste appears in the form of the Venice 1504 edition, where such quotation is possible.

Consular Service in Prague helped me to acquire one microfilm, and the Library of Congress aided me in bibliography.

The Social Science Foundation of the University of Denver was especially helpful in granting funds toward a trip to Europe, in the course of which I was able to see the originals of the manuscripts in Trinity College, Cambridge and at the Oesterreichische Nationalbibliothek and to work at the Vatican Library, the British Museum, and elsewhere. To my wife, Alice Wolfe Breck, goes deep appreciation for her patience and encouragement. *Gratias ago.*

Denver, Colorado

Trinity Sunday, 1960

ARGUMENT

Chap. I. We must now investigate the distinction and harmony of the persons of the Trinity, in whom we faithfully believe, asking whether it can be proved by demonstration, as other articles of the faith, whether the value of such belief can be supported, and how teachers have been led to think the Trinity demonstrable in the natural light. Ignorance and knowledge concerning the same thing are not incompatible, as people have worshipped Christ without recognizing Him. The divine essence is a Trinity, and the communication of this knowledge has been confused by sophistry; proof of the Trinity, however, comes from the trinities discovered in creatures, with which natural proof the pilgrim can be led to think syllogistically, coming later to a proof from the image of the Trinity shining forth in the soul. The rational soul is a trinity composed of memory, reason, and will, corresponding to the Divine. God the Father is the infinite person who creates, and through the creation of the creature in form and beauty is signified the form of wisdom and infinite beauty which is ascribed to the Son; by the rest of the creature in his natural end is signified the infinite goodness which is ascribed to the Holy Spirit. But if primary faith is necessary for man to believe this, proof in the natural light is not destroyed. Faith is necessary, as in learning letters or words, but man must work with proofs in the sensate world, finding by faith and experience that memory, intelligence and will are together one

life, one mind, one substance which participates in and remotely corresponds to the nature of God. Therefore, by analogy we can dimly see that the divine nature is also a trinity.

There is evidence from testimony, from miraculous signs, and from authority, although often seen in a mirror darkly; in heaven, however, we shall see how true and rational are all the facts of the faith. As there are many kinds of proofs, so there are many kinds of light. And since every light is fashioned for sight, so there are as many kinds of sights as there are lights; if something is not visible in one light, it may be in another. The divine nature and any inclination supernaturally caused by it, the rational soul and its power for distinguishing naturally, and faith, are all lights. Far from seeing the articles of the faith lacking in evidence, we see every teaching whose author is God must be believed. Miracles are signs of eternal truth. Faith can be intuited to and then demonstrated by the pilgrim, but it is important not to speak of such intuition as the sign of a man-made faith; faith is not dependent on such external things as wealth, or manner of speaking, else each would have his own faith and a universal Catholic faith would be impossible. Truth exists apart from individual things, and no sign is to be believed except on account of the truth it signifies, and which is the principal object of belief. The end toward which man is naturally ordained is happiness, which consists of the contemplation of these truths. Faith comes, we are told, from sensation, from internal inspiration, from probable conjecture. Unfortunately, man, having lapsed, can only recognize those articles which labor. Many say that there is no doubt but that each one has in the natural light a power naturally engrafted for recognizing a conclusion from its externals, and moving from topical syllogisms to a universally recognized truth. Thus intuition would be faith, and give assistance to any act of knowing. But intuitive proof is an aggregate of perception and opinion, which at first is opinion and not faith. Faith is an action which is not born of or taken away by circumstance. Just as every man is of himself man, so is faith of itself faith, as faith, hope, and charity are in themselves (not accidentally) theological virtues, and this faith is planted in man by God Himself, the true author who illuminates the mind and shows the truth. Some would say that proof is natural to man, through whatsoever means it is acquired,

and thus although he cannot know all the means by which he holds conclusions, man can yet prove the truths of the faith.

Chap. II. On the contrary, it is impossible to please God without faith, and every faithful person must have faith in the articles of his belief, but cannot know any article, for "faith is the substance of things hoped for, the evidence of things not seen." Had such truths been knowable in the natural light completely, the natural philosophers would have known them, but like much doctrine, these remained hidden. There is no virtue in believing that which we already know; for who can see that for which he hopes? Merit lies in voluntary subjection to the Church in those things in which rebellion would be sinful, and in realizing the merit of faith where reason alone is not completely convincing. Faith may be an act of believing, an aspect or habit, and a truth which is believed, and people know truths as aspects by hearing, by believing the saints, reading Scripture, by the internal inspiration of God. There are levels of faith, from simple confession on to intuition by which one adheres to the Catholic faith, which later is replaced by the clear vision of truth previously hidden. Third, a primary adhesion comes before reason as pure act requiring only the authority of God moving one toward this object.

God's authority causes some evidence to remain in the memory even when rational intuition is deficient, but without it no evidence can be in man. Love and the belief that God rewards those who come to Him in faith are necessary to the solution of all doubts. Faith is the basis of all virtues, directing the intellect in which it exists as hypostasis or substance, and need be only as small as a mustard seed to bring clear vision and blessed fruition. Faith must be voluntary, more than doubt or opinion or supposition. To live by faith is to be spiritually alive. That which is "in part" will pass away, but it is our inadequate proof and not our faith which will disappear. Something which is believed may be seen both in the natural light and in the light of faith, since without doubt the faculty by which truth is recognized is the light in which it is seen, and the more it is apprehended the more it is evidently understood through proportionate evidence, even though doubt is mixed with man's explicit belief.

Chap. III. Sophists, saying that the philosophers have known all that is knowable, would deny that philosophers have ever shown any trinity in the natural light, but I say with Augustine that Plato and the opening words of John's gospel are almost the same. In Hermes the Lord is the creator of all the gods (that is, heavenly spirits) and Aristotle searches for the creator and the word, under whatever veil they may appear; for some, He is the One, bearing the One, reflecting Love in Himself. After the Incarnation, philosophers like John and Augustine have proved an unbegotten Trinity. But though God speaks through philosophers, many have denied Him, and though professing themselves wise have been fools and in puffed-up and disputatious words have failed to show that God reveals Himself to those of faith; He is His own illumination. They need to use the principles of faith in believing even a mild discipline. It behooves them to recognize from creatures the Trinity and ideas about God with the aid of faith. In ceasing to thank God they have sinned in their pride. Falling into ignorance they are fools, not wise men, lacking humility which is the basis of wisdom. The great part of the common people, not knowing how to reason, need moral rather than speculative arguments; thus the ancient Jews needed the law and the covenant to see that God is and that He is One, for otherwise they were negligent in seeking truth, mixing false with true in the absence of infallible authority. Platonic insight saw much, but Plato, Aristotle's disciple, failed to see creation, Ideas, and the Trinity. The Christian must doubt his views here as well as the pompous words of his commentator, Averroës.

Chap. IV. Any primary faith knows *a posteriori* with the aid of supernatural light, not in and of itself with unsupported reason, but by God's moving the soul to understanding. Faith is primary, and so all points of argument are reduced to one, which is the *locus* of authority; human authority is weaker than God's, for man is not an originator in his own right, but the disciple of the Infallible Originator. As long as we are in grace, we are bound not by force or loss of liberty to serve God. Praying without ceasing, believing before presuming to debate, these are acts of merit which permit us then to satisfy our opponents by debate grounded on certainty. Proofs then properly follow in making firm our faith in trials and tribulations. Believing man thus can patiently await the fruits of such

sowing, as does the farmer, and such remains the object of faith for the pilgrim on the way as well as in heaven; Abraham, for example, believed in Christ in his time. Hope is rather of the future, as one hopes for the day of judgment or that he will be saved. Faith should in no way appear to be false in the natural light as contrary to the faith of the church. God will not create man to believe two contradictory things. Rather, if faith appears impossible it is because of defect of natural light. Even an incitement to desire, an enemy, the world or the devil may be the occasion for merit by the grace of God. It is absent as man nourishes desire, stirs up an enemy or accords with the world or with sophistry. God turns even fear to good use, or lack of knowledge, if our aim be toward Him, as we rise from opinion to certitude. God then comes to us, flowing into our souls through love as the fire of a coal spreads through kindling, and man is assimilated to God, seeing Him as He is, not through a veil, but in His essence alone. Then all darkness disappears and human imperfection will be absorbed in the victory of our savior. He gives us new knowledge, new evidence as our faith remains constant and sure. Some say that some Catholics who believe that they will be saved believe a falsehood, for necessarily many will be lost. But what they truly believe is that they will be saved if they persevere in grace, the ready mercy of God being prepared for them. Faith is thus an intellectual force, having truth for its object.

Chap. V. John, leading us to understand *a posteriori* the distinction among the persons, says, "In the beginning was the word," declaring that nothing has being unless it speaks, strives for, points to, and knows itself. Speech is ended, not only with the vocal utterance, but with the affirmations in the mind itself; whatever can be heard with the understanding can be considered as spoken. Duplicity must be avoided, one's "aye" being "aye," his "nay," "nay," in an agreement of mouth and mind. God speaks eternally in His creation, and the psalmist and the lawgiver know that speech is of the mind, of the mouth, and of the deed as well. Those who do the will of God enter Heaven, not those who only say "Lord, Lord." Underlying a variety of words and phrases, the inner reality remains the same, as in the case of the words of consecration Christ speaks of only two things, His Body and His Blood. Every accident speaks

and in varying ways denotes its subject, every species its genera and genera in turn denote their species. There is likewise a denotative correspondence between God and the created world: as Grosseeteste says, "the whole fabric of the world is an artistic word denoting the art, the word, or intention basic to God from Whom it proceeds." He utters His creation, the creation speaks of its imperfection, and thus the reality of God is made known. Just as every cause efficient in itself denotes what it causes, in the same way everything which is caused denotes its cause.

Chap. VI. It is then objected that everything would be a sign, and thus there would be no distinction between a sign and a thing signified, but every sign would be the equal of every other sign, since every sign signifies universals. I say that everything is a sign in its own grade, as there is no distinction in being between signs and their significances. Then they say that all creatures would lie when they say there is no distinction, and since every lie is a sin, they sin. A lie, I answer, is a duplicity between mind and voice, but when there is continuous communication, as there is among various parts of the body, there can be no duplicity, as the speaking is more than merely verbal. All nature thus speaks, for even the darkness praises the Lord. They then say that stones would talk and dumb things shout. They do in one sense, for speech is necessarily more than verbal, and God is said to have a face and fingers, and a side. His finger, we may understand, means His active and operative force; His hand is the grace of the Spirit. So, a brother's blood cries out, and the sins of the Sodomites are noisy, and the goods of the merchants speak. Speech is more than words; excommunicates may say "Lord, Lord," but only those who have God in their hearts truly speak. As God's great love expresses Himself, so our love seeking its natural end expresses us when it is founded on His love. All creatures seek according to the limits which God sets up in measure, in number, and in weight; the Father is measure, the Son number, the Holy Spirit weight, and these terms like many others are difficult because though multitudinous they denote the same thing. Although few would deny matter, form, and composition, many would not know them in the intellectual nature or know how

to distinguish them there, although as intellect they are prior in existence and importance to the body. The soul bears a close likeness to the Trinity, in which there are three things of which each is a rational spirit, and they are not inharmonious in nature as matter and form and a composition of these two. "Let us make man in our own image," is the purpose of God, and here we have the true correspondence of divine and human in spirit.

Chap. VII. But it is objected that the Trinity is not proven by these means, and that by such evidence God would be a thousand years old or so, and that inerrant syllogistic arguments are repugnant to a Trinity in which each part is an essence of its own. In reply, we know that God eternally shows and describes Himself by His very acts of creation; there is no distinction between knowing and the thing known, between speech and the word, therefore there is the greatest identity and no inconsistency if each part of the Trinity is God. It is vain to argue with people who see only distinctions between things, as two men, or differences in number and species. But suppose that under the variations there is the word, that God acts interiorly as well as *adextra*, and that the greatest action always produces the greatest result. There is an order of three in God, beginning with the fact that He can know Himself (which is power, memory, Father), and that since such potency cannot be at rest, there proceeds wisdom, speech, or splendor, which is the Son, and that from these in the very act of speech or knowing there proceeds equally a delight which is goodness and love and charity, and which we call the Holy Spirit. From this it appears that these Three whom the Church calls persons, are simply equal, and that all three are necessary, for love, for instance, is impossible if there is not memory and intelligence. They are first intended within Himself, proceeding without any accidental external action; that inner product, the "Word of God," produced from a natural principle of the same nature as the Father without weakness or variation of substance, we call the Son. Likewise, the communication of the goodness of a thing produced in the same essence is also possible, and God communicates this knowledge by the revelation of Himself. For God to produce creatures is not to declare His perfection as they are tem-

poral; but the Word by which He declares His perfection is eternal, so it is necessary for Him to declare His goodness and perfection through the inward Word which is coeternal.

Acts (loving, grieving, resting) cause love, grief, and rest; acting and the thing acted are thus distinguished. To be sufficient, to know, and to love are eternal in God; so we cannot argue His existence unless we further see that none of these acts can ever be missing from Him, for nothing can be an accident in God nor distinct from Him. All sorts of people see human trinities, the grammarians, logicians, rhetoricians, geometricians. The astronomers posit a world of length, width, and depth. In such examples man may be easily led astray, thinking created examples show an uncreated Creator. There are good examples, as when we have one who sees, that which is visible, and vision which proceeds from these two. I lean toward this latter kind, and I say John said clearly when he said, "The Word was with God." In using the term "with" and putting the verb in the imperfect he meant doubly to show God the Father eternally and interiorly generating God the Son; he added, "and the Same was in the beginning with God" and "the Word was God," showing an identity of substance and a uniqueness of person in the Divine nature. Later, he speaks of "the spirit of truth proceeding from the Father," and "There are three who give testimony in Heaven; the Father, the Son, and the Holy Spirit." If we so quickly accept the testimony of men, how much greater is the testimony of God, teaching every truth through the Spirit. But we sin greatly in seeing false gods, in the Scriptural sense of devils, images, delegated powers, anti-Christ, usurpers. But the true God is threefold, as we have shown from reason, example, and authority. We behold the Word, we see that it was with God, and finally that the Word was made flesh. In the Trinity are met the three modes of universalness, and here the highest spirit tells us He is the Truth of the future as He is of the past.

Chap. VIII. But it is objected that accordingly God would be numerous, for as the divine nature has a sufficiency for understanding itself and understands itself and is at rest in its nature, so each divine person has an order of these three in itself, so each divine person would be three-fold at least. As God knows and wills,

(whence originate two persons) so He is the maker of all, the creator of all good, and thus of other aspects corresponding to the ideas according to which He creates creatures outside Himself. If these are infinite aspects, then it follows that God is infinite in number, three, six, or a thousand-fold. But an infinite number of aspects would argue each to be imperfect, as no one of them would be sufficient in itself. But as nothing which is imperfect is attributable to God, it follows that in God there is neither a multiplicity of persons nor passive generation. In reply to the objections, the divine nature may be assumed to be simple, since it lacks any combination of parts, from which it follows, since that divine nature is three persons, that none of them is a part of the same nature, but each is in full essence the same nature and each comes together substantially in the same nature. God is triune, not triple, for if He were triple He would (as does man, who is two-fold) have component natures. Any divine person is thus equally powerful, can remember, know, understand, will, or be at rest. Each has a personal mode of operating, however, proper to himself. The Father alone appropriately utters a thing exteriorly, the Son alone properly forms it, the Holy Spirit alone appropriately finishes it; "From whom all things are made, through whom, and in whom," these words give us that truth. Memory, knowledge, and will is the divine nature and not any one person. The Father is in the Son and in the Holy Spirit and each is in the Father, and all these three things denote only one most simple nature common to each of them, though each denotes a personal property in the same invisible nature, without any procession into infinity. Nothing in God is said of Him in respect to accident, since nothing is changeable; yet everything is not said according to substance because each of them is not so called in relation to himself but in relation to each of the others. Thus relation is neither substance nor accident. There can be five signs or distinguishing characteristics and yet only three Persons. To be person is prior to being Father or Son or Spirit, for person equals hypostasis or substance, but these are relations one to another, so each of these three hypostases is prior to Father, Word, or Spirit. Substance is not called triune on account of the number of relations but of the things which are hypostatically the

same essence, so we must posit absolute persons subsisting beyond relations, else there would be five persons or notions.

Priority among them is neither temporal nor of nature. The Son is produced of the substance of the Father before any creature, God of God, light of light, wisdom of wisdom; and the Holy Spirit proceeds by the manner of willing from the first two persons, by procession or spiration. Ambiguous examples of similarity often lead to such an identity as "the Father is the Son." The sense behind all these examples must be considered, in the literal, literary, mystical, and the unchanging meaning behind varying words. In this, therefore, is the similitude, that these three persons are together substance and have mutually an order, since the first causes the second, not the reverse. In the understanding of these three Persons will consist the beatitude of the saints in Heaven, for on earth we may know only that He is and something of His greatness. Those who deny the Trinity deny truth and reality itself. As power pertains to the Father, so to sin against Him is to become guilty from impotence, so likewise against the Word and against Love. The multitude and variety of created nature, incapable of falsehood, however, testifies by its own imperfection to the divine perfection.

Chap. IX. Whether syllogisms or any reasoning can weaken the idea of the Trinity and whether the Catholic faith rests upon pure natural reason, and human authority needs now to be discussed. Scripture and the doctors of the Church show that the Trinity is more consistent with truth and more evident than philosophical reasoning to the contrary. It is hard to prove to one nourished on false principles, however, that there is any distinction other than that of essences of which each can be separated from another. Grammar helps, in showing that many terms used for the Trinity are interchangeable, such as God, Divine Nature, Divine Person, uncreated Trinity, Father, Son, and Holy Spirit, uncreated goodness, uncreated greatness, all of which signify combinations of terms without any connotation of "creature." God can know Himself, does know Himself, and on account of these two Love is manifest. God likewise knows Himself, since He comprehends Himself and likewise is understanding, since He is knowing and is good

since understanding, and consequently these are distinguished in God: good, comprehending, knowing, being wise, having knowledge, which are not accidents but are part of His indivisible nature, like the terms great, immense, just, good, perfect, lasting, eternal. Terms are predicated in different ways, directly and absolutely (omnipotent, omniscient); eternally yet contingently toward creatures (knowing, merciful, willing, ordering, loving); some as creator at any time (causing, creating, governing). Other terms are merely human, attributed to God (austerity, severity, wrathfulness), and if any denote imperfection or sin cannot be attributed to Him. The learner must understand the sense which is imposed on these terms and comprehend their different meanings. The first terms, great, immense, signify God yet not all interchangeably but in different ways. "Person," unlike "Father" does not connote a relationship, so there are three divine persons, not three gods, something of which each is a rational spirit, not three spirits, three things of which each is substance, not three substances. The Latins call this matter subsisting, which the Greeks call *hypostasis*, the form they call supersistence which the Greeks call *usiosis*, and composition is the equal of substance, or as the Greeks say, *usion*. These double terms are diversities in signs, not in the faith itself. These three realities which are one singular essence are never called person in the sense of "creature," since this name "person" is reserved by the Church for designating those three things in the divine nature more discriminatingly than the name of essence or nature. Universal terms may be of six sorts, and we must find how they are to be used in each way of speaking: universally concrete; universally abstract; singularly discrete; commonly collective; relative; by derivation or denominatively.

Chap. X. It is said that God is not the individual of any universal, nor does He have any name through His accidents save in relation to His creatures, and that among these three, knowledge, power, and love, no one is subordinate to another but may be distinguished from the nature of the thing in whatever creatures they may exist. What relations, movements, and actions we find among men are not in God, where there is only the same essence, and since every perfect nature is complete in power, knowledge, and love, no further pro-

cession is possible. These attributes, though many, do not multiply the divine essence. God's wisdom adds nothing beyond His nature, but the wisdom of God is able to be understood according to substance or the hypostasis of God which is the Son; similarly, that wisdom must be understood to be common to all three. When I begin to understand the term "Person" I know what I once knew only imperfectly through His revelation of Himself to creatures, where I could see only secondary causes which took their light from the primary cause. Specific effects which are caused by secondary causes cause us to name God in things caused by Him.

To the question whether it is possible to know one Person of the Trinity and yet be ignorant of the others, we may reply that such ignorance is indeed possible, as for example philosophers have not known the Holy Spirit. We use terms, and it is not possible for any term precisely and primarily to signify God, who is above all humanly contrived terms. We know accidents, but no accident can be understood unless its subject is known, nor can any singular be understood except under the aspect of Being. The pilgrim can truly have hope for something which he perceives; he has understanding then of aspects of singulars and of universals as well. Some aspects are those of knowing and thinking, beyond which are habits, memories, or dispositions for thinking from which such attentions or thoughts come. From the manner of knowing sensible things we must show how the intelligent substance is hidden in its many evidences. Intellectual vision, like the physical, is subject to lack of distinctness and needs to be kept sharp when the mind is directed toward either singulars or universals; but the reward is clear vision.

An accident cannot be separated from its subject, as I shall show in *The Eucharist*; as in mathematics, lines and surfaces cannot be understood unless they have an intelligible subject. This understanding, or this faith is shown in Acts XIX where the apostles believed in the Trinity since they were faithful disciples. There lay hidden a special inspiration of the Holy Spirit in the sign they saw; through Baptism they received justifying grace (*gracia justificans*). But the philosophers knew not the Spirit, as the Athenians uncomprehendingly worshipped an unknown god. On earth, proof from the senses may lead one astray, for what is "white" in one aspect

may not be in another—and sight is as physically exact as one can get. What wonder then if the proof we have of God from recognizable signs is indistinct, from the multitude of things, the confusion of circumstances, and our own ineptitude in making distinctions?

Chap. XI. Not all terms predicated accidentally of God are synonyms, it is said, and the division among them is conceded, for some terms belong to God eternally and absolutely, as goodness, intellection, knowledge, will, and ordering. Others belong eternally but contingently, as knowledge, will, ordinance, in relationship with creatures. Others require the existence of the creature with God for the time of the creature's being, as, dominion and causation. Everything held in common by God and His creatures has a relationship-like entity which is differentiated in creatures, while in God they are simply part of His perfection. Greater or less, qualities and quantities cannot be predicated truly of God, for whatever is said of Him is said relatively, not accidentally. It is enough for me that there are infinite truths present in God which some call relations of the mind. It is true that there are some aspects which seemed imbued with the possibility of corruption, but all such things can be attributed to God without His being imperfect or mutable. We say God is living, knowing, understanding, and in God these are His Wisdom alone, as His eternity, incorruptibility and immortality and immobility, which are in God eternity alone. In God that which is just, good, blessed, and spirit, though it is a separate thing in creatures, is in God His goodness alone. Thus eternity, wisdom, and goodness are the same spirit, of which no one can be separated from the rest. Whenever we use that sort of term we use a symbol, whether justice, goodness, strength, or form. Many terms may mean things which cannot belong to God. When we read that "God grieves" at having created man, "without knowing" his future, "without realizing He made him so fragile," we see that Moses here was speaking to a rough people and used words according to their capacity so they might in time ascend to the higher truths of Scripture. We read of God's austerity, severity, jealousy, all terms undoubtedly containing profound mysteries, but attributable to God figuratively. We must therefore seek to know when a

term belongs to God by analogy and when it does not. Why then, knowing that goodness, strength, intelligence, knowledge are in God and their being there is the cause why they are in creatures, do we wander in search of the goods of body and soul? Love the one good which is God in which are all goods, and that is sufficient. This universal agent is neither altogether equivocal nor univocal but can be called anagogical, just as in predications all universal names are reduced to one first non-universal anagogical name, which is being. Our communication with Him is prayer, and as we pray "Thy will be done in Heaven and on earth," we are in no doubt that it should be so.

Chap. XII. Expository syllogisms which seem to refute the possibility of a Trinity need now to be explained. Some seem to say, "This is the Father and This is the Son, therefore the Father is the Son." Others say, "Every divine nature is the Son; every Father is divine nature, therefore Every Father is the Son," or, "No Father is the Son; Every divine nature is Father, therefore no divine nature is the Son." All these can be easily solved from what I have said about universals and about the need for eliminating errors concerning them. Every syllogism is true and necessary, but many are not syllogisms but really paralogisms and as such err in form. In them, the middle term is inferior to the extremes. Only by anti-phrasis (or the use of a word with a meaning opposite to its first use) can an expository syllogism be called a deduction, for there is in such no passing from one truth to another. It is odd that those nourished in proper logic should consent to use them! Those who cannot see the relationship of universals and singulars are not disposed to understand the Trinity. Nothing is more natural or logical than that a universal be common to any of its parts or that a universal, "the Highest Nature," be three things, and any one of them. Philosophers rightly denying such fallacious arguments as "my pig is tailed, your pig is tailed, therefore your pig is my pig," still fail to see that expository syllogisms need to be corrected so that the form of the syllogism has a proportionate univocation of terms, a middle more contracted than its extremes. From the above examples it is easy to see the defect of such deductions. If that essence is Father and the same essence is the Son, then the Father is the

same as the Son, or that which is the Son, or is the same in essence as the Son. But this does not say we must conclude the Father is the Son. For example, if that common nature or species is Peter and the same is Linus, then Peter is the same in species as Linus, and consequently the same species and thing as Linus. We can discern which deductions are formally valid and which are not; imposters take occasion to confuse the difference between paralogisms and syllogisms, and thus subtle distinctions are wiped out. We can in no way prevail against the adversaries of our law if our defense is founded in improper logic to the extent that Saracens can call Mohammed as excellent a prophet as our Christ.

Chap. XIII. Now, by the same evidence by which we know God begets God, since God the Father begat God the Son, it follows for some that God differs from God or is distinguished from Him, since God the Father differs from God the Son. Otherwise, only the Father would be God, as all-God is the Father. It is put three ways: the first concedes that God differs from God. The second says that God is distinguished from God but doesn't differ from God, since "to differ" is to make a real distinction in the same material essence. The third denies both, saying it is impossible to say "another God" but possible to say "another person." The solution lies in an understanding of the difference between the "divine nature" and the idea of the "Person," which latter are three in one, and there is no difference between God and God. Authors who have worked over this problem of One and Three, both among the Greeks and the Latins, have given certain basic terms now a strict and now a loose interpretation. John Damascene sees the Three differing in number, not in nature; Ambrose denies a diversity among the divine persons; Augustine finds the Son differing from the Father causally and in grade. Some would use the term "Trinity" collectively, others essentially. The differences among them lie in the meaning of the varying terms which they used, within which there are the utmost similarities.

It must be conceded that God is triune, not essentially but personally. So the saints say, but notice in what sense they use these terms. Augustine says the Father bears the Son who is the same essentially, "another" personally. If we can say that a friend is

another self, how much more so is the Son, the same in essence with the Father, Another Self. All three are one essence, as we hear "no one comes to the father but through me," that is, unless he comes through the nature which I am. This basic oneness of the three must be understood always, even in John I where there is no mention of the Spirit. In the divine unity, however, there is individuality of person. It seems probable one can say as Peter is another in person from Paul, as one person is another from the rest and one substance from another, it can be conceded the Father is something other than the Son, and is thus another Person. In human terms, we cannot say that the whole of humanity is Peter, Paul is the whole of humanity, so Peter is Paul. We can only say that Peter is that which Paul is. Our opponents would use negative and affirmative paralogsms which may not be convertible proportionally. When we say "no divine essence is incommunicable to many men," we should convert it to "no incommunicable nature is divine essence" and not to "no incommunicable thing is divine essence, since some divine person is incommunicable." The terms "person" and incommunicable thing" are not appropriately opposed terms. Error lies in confusing the Person of the Father, the Son, and the Holy Spirit with the divine essence and in wrongly ascribing that to the one which must be ascribed to another.

Chap. XIV. If the Divine Essence is uncausable, communicable, and neither begotten nor begetting, and a Divine Person is causable, incommunicable, begotten or begetting, there is some distinction between Essence and Person, as thus something is predicated of one but not of the other. It seems the distinction is like that between a universal and its singular; person does not fail to be essence nor essence person, but there is no formal communicability of essence. It may be said that a universal is prior in nature to its singular in that the singular finds its meaning or end in it, but the priority is not one of time or importance. In a proper sense, the Father "causes" the Son, and both "cause" the Holy Spirit, and all three are the single prime cause of all else. Something causes another if it gives it being, and the Son has being of the Father: "That which the father gave me is greater than all." He is God of God; the Father has given to the Son that He should be God and co-eternal

with Himself. In the Trinity, however, there is no gradation, nothing before or after, nothing greater or less by nature, but all Three are coeternal and coequal. The Father is the "cause" of the Son, since it is through the Father that the Son is Son. The Father is greater than the Son, not alone in that the Son is man, but in that He is the Word, and yet the Son is not less than the Father, but equal to Him. Opponents would say that every cause is material, formal, efficient, or final, but the Father is none of these. I agree, but I say that the Father is the effective (*agens*) cause, and neither the efficient cause nor the efficient principiation of the Son. "Cause" in this sense is not "principiation" or *de novo*, but eternal.

Chap. XV. It seems that the Trinity is more repugnant to arithmetic and metaphysics than to grammar and logic. It would seem that the Three Persons plus the Divine Essence make four, and as a "Trinity" is distinct from "person," there are five, and a separate principiation of the Holy Spirit makes six, and the common principiation of the Son and Holy Spirit adds a seventh, so the coming together of the Father and Holy Spirit and Son and Holy Spirit make another two combinations, so there are many aspects of God, perhaps twelve or more, not merely three.

I say, however, that it is not possible to count a universal and its subordinate, since they are not two things but one and the same. No universal combines properly in number with its inferior, since anything inferior in itself is its own universal and cannot properly be counted with it. The real world and any possible worlds are in reality the same single world. There are only three divine persons, as there are only three aspects (*res*) of which each is God. Essence is not a fourth thing, but each of these three, nor is it so distinguished from them that it can be numbered with them. The Trinity is not a singular of these three but all three at once. Barlaam and Joachim, heedless of the teaching of the Church, and ignorant of this logic, concluded that a common essence is necessarily a fourth agent. Some feel that if Father and Son are one most simple principle, then there are only two realities in the Divine Essence.

But logic is corrective, if we will see that there are four or numerically as many distinct "things," or aspects as you wish in God, and yet only three divine persons. Ideas are neglected when

people insist on counting human nature and spirit as one counts corporeal bodies when he says "Deity and Peter are two." Indeed, there are many realities in God, as many as there are aspects of His being, or acting, but essence does not combine in number. One may say that three men have more aspects than they are people, indeed as many as you wish, though these must not be confused with Persons in the Trinity of which there are only three. To say that there are only three Persons in God is not to conclude that there are only three aspects, for there may be five or more.

Chap. XVI. Likewise, it seems that a common essence does beget, since "person" which is in itself essence begets, and arguing from inferior to superior, one might say that essence begets. They argue that it is as necessary for the divine essence to beget the Son as for God to beget the Son, thus it follows as man begets man that substance begets man and God begets God, thus substance begets God. Peter the Lombard replies to the first that if essence begets, then essence and substance are spoken of relatively, and one may say only that the Father as father begets the Son. Further, if the divine substance begets, then the same begets itself, but that has no more probability than if God begets God and thus begets Himself. One might better say that the essence or the divine substance is common to three subordinates according to one of which He begets, and to another He is born, to a third He proceeds. Last, if the Father begets the divine essence and that essence is the Father formally as God, then the Father begets that which in the Father formally exists, and thus the thing begotten would be the cause of the begetting. The Decretal had condemned Joachim, who denied that essence, nature, or substance is Father, Son, and Holy Spirit, but affirmed that they are an essence, just as many men are a people, but no people is any man.

Our faith must rely on the faith preserved by the Church, as Augustine argues when he says he would not believe the Gospel unless he believed in the Catholic Church, and if one part of Scripture were false the whole would be suspect. Further, there would be an impossibility if the church determined anything concerning the faith unless there were an underlying reason why anything is so determined, so the thing really exists before the determination is

made. Since every verb or adjective or substantive is predicated formally, it appears to be false that the divine essence begets, since thus it would be an aspect of essence to beget, which is impossible. Much depends, of course, on the names which are used, on the understanding of the hearer, and on the understanding that the Church ordains nothing for which there is no pre-human reason. However much we may speak with our use of signs in the matter of an uncreated Trinity, there is an unmoving truth which is not subject to our ordering.

Chap. XVII. It now remains to see how the Father and the Son are one beginning (*principium*) of the Holy Spirit. Scripture says the Holy Spirit proceeds from the Father, and is not repugnant that the Son also breathes the Spirit along with the Father, as "whom I shall send you from the Father." These are not two causes, but one cause of the Holy Spirit. The Spirit proceeds from the Father and the Son, and since reason has so many witnesses there is no need to persist in this argument. Against those who would argue for a separate agent for each action, and thus for more or fewer than a Trinity, it is obvious that no article of the Faith is held in honor unless it can be proven from reason or shown to follow expressly from Scripture. The Greeks, contrary to the Latins, argue that the Holy Spirit proceeds from the Father alone, and not from the Father and Son together. As both Greeks and Latins proceed from a love of the truth, it would seem that the difference between them is not real but verbal, or else one side or the other would be heretical. But who would say that John of Damascus, Gregory the Theologian, or Cyril was guilty of theological perversity or that Latins such as Jerome, Augustine, and Hilary were corrupt? Some would say that the Holy Spirit is caused through but not by the Son, in the simile of the sun, [Father] its rays [Son] and its splendor [the Holy Spirit], so the Father spirates through the Son as light shines through its rays.

The position of the Latin fathers can be seen in some of the teachings of the Councils, and many Catholic things have been taught by the saints and the doctors of the Church which are not expressly stated in Scripture but are the word of the Spirit of Truth. Reason leads us, moreover, to see from the sense of Scripture that

the Holy Spirit proceeds from the Son as well as from the Father, being caused by the Son, who has original authority over the Spirit, as does the Father over the Son. The double procession is that of the Son being begotten, the Holy Spirit proceeding. The Father is the beginning from whom is the Spirit, the Son through whom is the Spirit; both are the same most complete principle of the Holy Spirit. Divine Persons are not causes but a single cause. All three (the beginning of the Son, which is the sole Person of the Father; the beginning of the Holy Spirit which is the two Persons; the beginning of the creature which is the Trinity) are the same beginning and cause. Various authors use different ways to consider the whole problem of spiration and of production and of "cause," and no wonder, as words are lacking to express it. The Father is the common cause of essence and yet is not the cause of essence if is understood simply through common essence the communication of essence.

LIST OF WORKS ON THE TRINITY

Histories of Doctrine

- Bilz, G., *Die Trinitätslehre des Hl. Johannes von Damaskus*, Paderborn, 1909
- Beck, A., "Die Trinitätslehre des St. Hilarius," in *Forschungen zur Christlichen Literatur u. Dogmengeschichte*, III, 1-225, Paderborn, 1903
- Ethier, A. M., *Le "De Trinitate" de Richard de Saint-Victor*, Ottawa, 1939
- Franks, Robert S., *The Doctrine of the Trinity*, London, 1953
- Gilson, Etienne, *Introduction à l'Étude de St. Augustin*, Paris, 1929
- Haase, F. R., *Anselm von Canterbury*, 2v., Leipzig, 1843
- ✓ Harnack, Adolph, *Lehrbuch der Dogmengeschichte*, 7v., 1906, used as *History of Dogma*, London, 1894-5.
- Koyré, Alexandre, *L'idée de Dieu dans la Philosophie de St. Anselme*, Paris, 1923
- Kretschmar, Georg, *Studien zur frühchristlichen Trinitäts-theologie*, Tübingen, 1956
- ✓ Lebreton, Jacques, *Histoire du Dogme de la Trinité*, 3v., Paris, 1919
- ✓ Lebreton, Jacques, art. "Trinité," in *Dictionnaire Apologétique de la Foi Catholique*, ed. A. d'Alès, Paris, 1929, IV, col. 1848-1883
- Loofs, Friedrich, *Leitfaden zum Studium der Dogmengeschichte*, 4v. in 5, rev. ed., Leipzig, 1905
- Prestige, G. L., *God in Patristic Thought*, London, 1936
- Schmaus, Michael, *Die Psychologische Trinitätslehre des Hl. Augustinus*, Münster, 1927
- Seeberg, Reinhold, *Lehrbuch der Dogmengeschichte*, 5v., Leipzig, 1908-17
- ✓ Turmel, Joseph, *Histoire des Dogmes*, II, "La Trinité," 1-243, Paris, 1938

Classical Expositions

- Alcuin, *Libri III De Fide Trinitatis*, PL 101,9
- Ambrose of Milan, *Tractatus de Trinitate*, PL 27, 537

- Anselm, *Liber I de Fide Trinitatis*, PL 158, 259, *Cur Deus Homo*
 Athanasius, *Orationes Quattuor Contra Arianos*, PG, 26, 412
 Augustine of Hippo, *De Trinitate*, PL 42, 819
 Boethius, *Liber De Trinitate et Unitate Dei*, PL 64, 1274
 Calvin, John, *Institutes of the Christian Religion*, I, 1
 Didymus of Alexandria, *De Trinitate*, PG 39, 269
 Dionysius, Ps. Areopagita, *De Divinis Nominibus*, PG 3, 585
 Gregory Nazianzen, *Orationes*, PG 36, 25
 Gregory of Nyssa, *Quod Non Sint Tres Dii*, PG 3, 585
 Hilary of Poitiers, *De Trinitate*, PL 10, 25
 John of Damascus, *Expositio Fidei Orthodoxae*, PG 94, 517
 Justin Martyr, *Apologia*, PG 6, 327
 Novatian, *Liber De Trinitate*, PL 3, 885
 Origen, *Contra Celsum*, PG 11, 637
 Peter Lombard, *De Mystério Trinitatis*, PL 192, 525
 Richard of St. Victor, *Libri VI De Trinitate*, PL 196, 887
 Scotus Erigena, *De Divisione Naturae*, PL 132, 441
 Tertullian, *Adversus Praxean*, PL 2, 175
 Thomas Aquinas, *Summa Theologica*, Pt. I, ed. Leonina, Rome, 1894ff.

Modern Works

- Baillie, Donald M., *God Was in Christ*, New York, 1948
 Hall, Francis J., *The Trinity*, New York, 1910
 Hodgson, Leonard, *Doctrine of the Trinity*, London, 1943
 Klein, Felix, *The Doctrine of the Trinity*, New York, 1940
 Pohle, Joseph, *The Divine Trinity*, St. Louis, 1919
 Rawlinson, A. E. J., ed., *Essays on the Trinity and the Incarnation*, London, 1928
 Richardson, Cyril C., *Doctrine of the Trinity*, Nashville, 1958
 Thornton, Lionel S., *The Incarnate Word*, London, 1928
 Welch, Claude, *In This Name*, New York, 1952

General Works

- Aristotle, *Opera Omnia, cum notis Averroës*, apud Juntas, Venice, 1550

- Bauer, Ludwig, *Die Philosophischen Werke des Robert Grosse-
teste, Bischofs von Lincoln*, Münster i.W. 1912
- Biblorum Sacrorum iuxta Vulgatam Clementinam Textus*, ed.
Alois Gramatica, Vatican, 1896
- Corpus Iuris Canonici*, ed. Aemilius Friedberg, 2v., Leipzig,
1879
- James, M. R., *Western MSS in the Library of Trinity College*,
Cambridge, Cambridge U. P., 1900
- Mathias Flaccius Illyricus, ed., *Ioannis Hus et Hieronymi
Pragensis Confessorum Christi Monumenta*, Nürnberg, 1558
- Loserth, Johann, *Shirley's Catalogue of the Extant Latin Works
of John Wyclif*, London, 1924
- Palacký, Fr., *Documenta Magistri Johannis Hus Vitam, Causam
. . .*, Prague, 1869
- Patrologiae Latinae Cursus Completus*, ed. J. P. Migne, Paris,
1844ff.
- Patrologiae Graeco-Latinae Cursus Completus*, ed. J. P. Migne,
Paris, 1857ff.
- Podlaha, Anton, *Soupis Rukopisů Knihovny Metropolitní
Kapitoly Pražské*, 2v., Prague, 1922
- Shirley, W. W., *Original Works of John Wyclif*, Oxford, 1865
- Tabulae Codicum Manu Scriptorum in Bibliotheca Palatina
Vindobonensi*, Vienna, 1864-9, 4v.
- Thomson, S. H. "The Philosophical Basis of Wyclif's The-
ology," *Journal of Religion*, Jan. 1931, XI, 86-116
- Thomson, S. H., *The Order of Writing of Wyclif's Philosophi-
cal Works*, Prague, 1929
- Truhlář, Jos., *Catalogus Codicum Manu Scriptorum Latinorum
Bib. Univ. Pragensis*, 2v., Prague, 1905
- Wyclif, John, Wyclif Society and other editions:
De Apostasia, ed. M. H. Dziewicki, 1889
De Benedicta Incarnatione, ed. E. Harris, 1886
De Blasphemia, ed. M. H. Dziewicki, 1893
De Ente, Tract. I et II, ed. S. H. Thomson, Oxford, 1930
De Ente Tract. III et IV, and Book II, Tract. I et III, ed.
M. H. Dziewicki, 1909
De Eucharistia, ed. J. Loserth, 1892

De Officio Pastoralis, ed. G. v. Lechler, Leipzig, 1863

Polemical Works, 2v., ed. R. Buddensieg, 1883

Sermones, 4v., ed. J. Loserth, 1887-9

Trialogus, ed. G. Lechler, Oxford, 1869

JOHANNIS WYCLYF

TRACTATUS DE TRINITATE

CAPITULUM PRIMUM

SUPEREST investigare de distincione et conveniencia personarum quas credimus plena fide. Duo tamen sunt preambula premittenda. Primum scilicet^a utrum probari potest^b demonstratione vel evidencia naturali deum esse trinum cum aliis articulis fidei. Secundo, supposito quod sic, utrum exinde tollitur meritum suadentis. Et tercio tangentur^c media ex quibus manuducti sunt^d doctores putantes hoc esse demonstrabile in lumine naturali. Et quod primum sit verum "probatur deum esse" potest probari demonstratione naturali ut patet ex supradictis, et illud idem "deum esse" est "deum esse trinum," sicut oportet fideles quibus solis^e est nobis sermo concedere. Igitur "deum esse trinum" est demonstrabile naturaliter. Confirmatur per hoc quod proporcion-aliter quod contingit hominem noscere et discere^f contingit et demonstrare. Sed cum sit dare scienciam et demonstrationem^g qua confuse scitur deum esse trinum, eo ipso quod scitur deum esse, igitur demonstratione qua demonstratur deum esse demonstratur deum esse trinum. Aliter enim non confuse sciretur per illam demonstrationem deum esse trinum. Sic autem philosophi Athenienses videntes eclipsim miraculosam in passione Christi et dedicantes altare ignoto deo quem aliqui eorum tunc opinati sunt pati, ignorantes coluerunt et cognoverunt Christum deum nostrum, ut patet Act. XVII, 23. Unde patet nutrito in recta logica quod demonstrata una universalib^h veritate demonstratione universali demonstratur, licet confuse et imperfecte, quelibet veritas sub illa

^aA si; B *deest*.

^dD *seq.* sancti.

^fA notescere vel adiscere; BC adiscere.

^hA *communi*.

^bA possit.

^eDE solus.

^cD tangencia.

^gA discenciam.

contenta, quamvis sit ignorata ab illo cui demonstratur, cum ignorancia et sciencia de eodem respectu eiusdem non repugnant et per illam rationem logicam de virtute sermonis satis ostenditur conclusio intenta. Non enim est dare quid ex parte rei¹ quod hoc sit per demonstracionem, qua demonstratur deum esse nisi trinitas,¹ quia essencia divina est trinitas et non dabitur particulariter. Quid principaliter scitur vel demonstratur in sciendo deum esse, nisi detur essencia divina?

Et sophisticacio multiplicata in illa materia personarum non valet,^k ut puta quod solum scitur propositio vel quod scitur deum esse et non aliquialiter scitur et quod deum esse trinum scitur sed nulla res scitur. Item accedendo ad mentem loquencium in illa materia probatur quod distincte et appropriate probari potest deum esse trinum in lumine naturali. Nam contingit viatorem assentire dicto articulo secundum distinctam et appropriatam noticiam, per trinitates repertas in creaturis, sed tali viatori discurrenti syllogistice foret demonstracio^l naturalis respectu dicte conclusionis, igitur contingit illam naturaliter demonstrari.

Assumptum patet de beato Augustino,^m venerabili Anselmo, domino Lincolniensi, Ricardo et Hugone de Sancto Victore et multis aliis philosophis et theologis qui putaverunt se probare deum esse trinum per imaginem trinitatis relucentem in anima, ut patebit post. Sufficit enim ad demonstracionem naturalem quod a signoⁿ vel a posteriori in natura regulariter syllogistice deducatur conclusio necessaria, cui assentitur plene per talem deduccionem. Aliter enim non demonstraret naturalis philosophus deum esse per motum celi, ut signum naturale inducens in eius noticiam. Non enim est ratio signanda quare ista est demonstracio naturalis. Impossibile est aliquid moveri nisi moveatur ab alio; sed mundus iste necessario movetur; ergo necesse est ipsum moveri ab alio, et illud non potest poni nisi finis mundi gracia cuius movetur, et sic perfeccior mundo; igitur necesse est primum motorem esse quem deum dicimus, et primum principium, vel primam causam quin per idem est illa demonstracio naturalis. Necesse est animam intellectivam esse

¹A seq. eum.

¹A adequacio.

¹BC deest.

^mF Ambrosio.

^kA trinis.

ⁿD superiori.

trinam^o propter tres res, scilicet memoriam, racionem, et voluntatem, quarum quolibet est essentia eadem singularis. Sed illa non potest esse trina nisi natura divina ipsam exemplans sit trina cum par sit ratio utrobique, igitur natura divina est trina. Ponamus^p quod philosophus^a assenciat toti antecedenti et discursui et quod ex antecedente magis sibi noto adhereat plene conclusioni. Et patet quod illa est demonstratio naturalis concludens ab effectu posteriori causam eius necessariam. Unde Augustinus *De Diversis Questionibus Octaginta Tribus*, Quest. 18 arguit sic: *Creature¹ autem causam oportet trinitatem, qua nihil prestancius, intelligencius, et beacius invenire perfecta ratio potest.* Ex isto argumento, cum non frustra sit factum, quod contingit trinitatem creaturarum facere fidem ad credendum trinitatem increatam,^r quia secundum materiam vel essentiam dicit se esse factam ex nihilo, et per consequens cum infinita sit distancia inter aliquid et nihil, de tanto dicit appropriate deum patrem esse potentiam infinitam que creavit, et per creationem^s creature secundum formam et pulchritudinem significatur forma sapientie vel pulchritudo infinita que filio appropriatur, et per quietacionem creaturarum in fine suo naturali significatur bonitas infinita que appropriatur spiritui sancto. Et illum sensum habuit Apostolus Ad Rom. XI, 36: *Ex quo omnia, per quem omnia, in quo omnia, ipsi honor et gloria in secula.* Hic dicitur communiter, quod nemo potest sine fide prima assentire isti deduccioni, et ideo non est mere naturalis, et sic non demonstratur in lumine naturali.

Ista tamen responsio interimit opinionem quod satis est cum iuvamine fidei quod possit probari. Ideo certum est quod causalis non valet. Contra tamen responsionem arguitur, tunc probando^t per hoc quod impossibile est hominem assentire alicui demonstrationi cuiusquam idiomatis nisi fide presupposita. Ideo si presuppositio^u impedit ne demonstratio sit naturalis, sequitur quod demonstratio nulla alicuius scientie est naturalis. Omnis

^oA eternam.

^pA ponatur.

^qB partes assenciant; C in marg. pars; E per hoc.

^rA add. unde de mente Augustini fuit quod quolibet creatura dicit naturaliter trinitatem increatam.

^scausacionem.

^tA tripliciter: primo.

^uA seq. fidei.

¹PL 40, 15.

enim talis fiebat in aliquo idiomate vel mediantibus signis artificialibus que impossibile esset hominem pertinenter addiscere sine fide precedente,^v ut nemo discit litteram^w vel vocem idiomatalem nisi adhibendo fidem instruccioni docentis ex suppositione quod talis litera est "A," tunc talis vox significat limitatum significatum. Ymmo naturaliter devenientes in noticias naturalium signatorum inducuntur per fidem credendo ex levi coniectura perfecta extrinseca quod tale signum signato conveniat.

Primo oportet addiscentem credere, ymmo nedum hominem sed bestiam incipere oportet a sylogismo topico vel probabili cum sit facilimus et generalissimus inter deducciones ut nemo cognoscit sensibilia coram se sine deduccione topica quamvis nobis insensibili, ut patet alibi. Similiter bonitati deduccionis superioris de trinitate anime quo ad formam contingit hominem assentire puro lumine naturali et veritati assumptorum in antecedente^x quoad materiam contingit hominem assentire cum hoc in puro lumine naturali, igitur stat plene assentire conclusioni in puro^v lumine naturali ex vi argumenti et hoc sufficit ad deduccionem naturalem, ergo etc. Quo ad consequenciam, patet quod quilibet tam fidelis quam infidelis nutritus in logica assentiret forme argumenti et non dubitaret quin assentiret in lumine naturali quod anima de se est sic trina. Assentiri sic poterit de deo per locum a simili, eo quod omnes evidencie moventes contra trinitatem divinam^z moverent eque efficaciter contra trinitatem anime, ut satis patet sedule iuxtapponenti evidencias hinc inde. Et quo ad sensum maioris patet legenti libros beati Augustini *De Trinitate* quod ipse ex pura evidencia naturali consentit maiori, nam X, 11 *De Trinitate* sic scribit: *Hec² igitur sunt tria: memoria, intelligencia et voluntas, qui non sunt tres vite sed una vita, nec tres mentes sed una mens, consequenter utique nec tres substancie sunt sed una substancia.* Et sequitur conclusio circa hoc, *hec tria eo sunt unum, quo una vita, una mens, una substancia; et quicquid aliud quo ad se ipsa singula dicuntur, eo vero tria quo ad se invicem singula referuntur.* Et *De Trinitate* Libro XV patet idem multis locis. Cum ergo beatus

^vA precipiente.
^vA imponitur.

^wF linguam.
^zA divine nature.

^xCG Auctoritate.

²PL 42, 983.

Augustinus non fuit artatus ex fide ad ponendum trinitatem illam anime et cum tanto conanime^a ipsam posuerit, patet quod superavit illam sophistriam. Nam levis glosa et detestanda est dicere quod tam sanctus et subtilis^b posuit unum quod credidit impossibile ad inducendum nos in fidem trinitatis increate, tum quia sic peccaret asserendo mendacium, tum quia daret instructis occasionem ad resiliendum in recta secta in doctrina. Et alie glose que dantur ad exponendum sensum suum patebunt postea contra eius mentem invente.

Similiter sine lumine fidei infuse contingit assentire ad multas conclusiones que non habent tantam evidenciam ut articuli fidei. Ergo contingit illis assentire sine lumine huius supernaturali. Consequencia videtur ex hoc quia remocio evidencie in lumine naturali est causa per se quare non assentitur conclusioni dande secundum tale lumen, et ergo maior remocio maior est in evidencia quo ad tale lumen. Et assumptum patet ex hoc quia multi assenciunt quod deus non sit, quod vacuum infinitum sit, ymmo quod idem simul est et non est. Constat autem quod talia non possunt habere evidenciam in lumine naturali, nec requiritur lumen naturale fidei ad assensum^c eorum. Nec potest dici quod veritates fidei carent omni evidencia, quia notum est quod argumentum a testimonio dicente argumentum a signo miraculi et argumentum ab auctoritate faciunt argumentum et evidenciam ad assenciendum articulis. Est enim evidencia qua veritas videtur extra videntem. Ideo impossibile est aliquid quidquam distinctum ab eo videre sine proporcionali evidencia. Quod ergo articuli fidei videantur oculo mentis patet per Apostolum I Ad Cor. XIII, 12, ubi dicit *videmus nunc* illos articulos *per speculum in enigmate, tunc facie autem ad faciem*. Ideo dicit Augustinus in libro *De Quantitate Anime* XXXIII quod in patria clare apparebit quod veri et rationabiles sunt omnes articuli fidei.³ Sicut est ergo dare multa genera probandi, sic est dare multa genera evidenciarum, et multa genera luminum. Et cum omne lumen sit ordinatum ad visionem, patet quod tot sunt genera visionum quot sunt genera luminum. Non ergo sequitur, hoc est non evidens in isto lumine, igitur est inevidens. Nec obest eidem esse evidens in multis lumini-

^aA scrutineo.

^bA seq. doctor.

^cA assumptum; D sensum.

³PL 33, 1076.

bus, cum nullum repugnet alteri, igitur etc. Est autem lumen forma manifestativa et sic^d est triplex. Prima est natura divina vel dispositio supernaturaliter ab illa causata. Secunda est anima rationalis vel eius potencia naturalis distinguendi. Tercia est fides vel dispositio ad assenciendum universalibus^e veritatibus ex fide quibus non sufficit assentire ex potencia naturali per se, ut quod lumen supernaturale est sicut lumen solis, lumen naturale sicut lumen lune. Et utrumque vincit lumen vere fidei sicut lumen multiplicatis stellarum, quia cuilibet articulo fidei natus est correspondere unus habitus appropriatus; quodlibet ergo istorum^f luminum trium iuvat reliquum, et oportet omnia illa tria^g simul concurrere in creatura rationali ad hoc quod alicui articulo fidei assenciat, ut patebit post.

Unde voluntarie irrationabiliter loquuntur qui ponunt enim quod ista deduccio est satis evidens quo ad formam: Omni sentencie cuius deus est auctor est credendum, omnis articulus fidei est sententia cuius deus est auctor, igitur omni articulo fidei^h est credendum. Et constat quod ista consequentia in lumine naturali satis cognoscitur, et cum impossibile sit consequentiam vel habitudinem cognoscere nisi cognoscendo extrema eadem virtute, ut patet III *De Anima* de sensu communi,⁵ patet quod in lumine naturali conceditur, tam antecedens quam consequens que terminant illam consequentiam. Confirmatur per hoc: maior est in lumine naturali deducta per hoc quod necesse est deum infallibiliter cognoscere omnia nec posse mentiri. Et minor capit evidenciam naturalem ex facto ut puta promulgante articulos facere miracula supra vim nature create, vel probabiliter credendo quod sint talia opera. Sic enim secundum beatum Augustinum in *De Questionibus Veteris et Nove Legis*, obiecto 3° quod probavit Moyses articulosⁱ fidei per miracula, unde sic scribit: *Quis⁶ enim non crederet ei, cuius tanta in rebus gestis signa existerent?* Nec dubium quin quilibet habet in lumine naturali potenciam naturaliter insitam ad consenciendum conclusioni ex operibus, quia ergo numquam cognosceret^j universale

^dCodd. seq. videncia.

^eBCDE deest.

ⁱA add. homo naturaliter.

^fA talibus.

^hBDE deest.

¹A autem horum.

^jBCDE conclusiones.

⁵III, 2 426a.

⁶PL 35, 2220.

experimentale ut puta quod naturaliter^k educit colorem, oportet enim omnem talem noticiam gigni ex credulitate in homine ex operibus et syllogizazione topica ab operibus ad veritatem universalem cognitam. Ideo signanter et philosophice dicit Salvator Joh. V, 36: *Ipsa opera, que ego facio, testimonium perhibent de me.* Joh. X, 38: *Si mihi non vultis credere, operibus credite.* Sic enim infideles ex visione signorum factorum a Moyse, Elia, Elizeo et aliis prophetis^l et in novo testamento tam ex signis Christi quam apostolorum naturaliter crediderunt verbis eorum antequam fuit fides infusa, ut patet ex discursu utriusque testamenti et experientia commendat.^m

Nemo enim dubitat quin propter opera mirabiliaⁿ facta in contestacione veritatis dicti, contingit naturaliter adhibere fidem dictis. Si autem post adhesionem infundatur fides vel gracia, hoc non obviat quin assensus^o ad fidem creditam sit mere naturalis et hoc solum intenditur nec valet negare quod facta sunt talia argumenta. Nam post resurrectionem, legitur Christum decies apparuisse tempore^p quadraginta dierum exeunte^q usque ad ascensionem suam. Et certum est quod facta et signa que fecit in dispositione et mocione interna ad assendiendum fuerunt efficacissima argumenta, quia cuilibet conclusioni doctrinali intellectis terminis et veritate manente^r stat dissentire. Sed illis argumentis cum veritate arguente movente animum non fuit possibile in discipulos illos concludere. Ideo signanter dicit Act. I, 3 quod *prebuit seipsum vivum post passionem suam in multis argumentis.* Quid, queso, est argumentum, nisi signum denotans veritatem ignoscibilem movens ad eius assensum, quod sine dubio fuerunt efficacissima argumenta Christi, eo quod finis argumenti est docere ignoratum quod fecerunt facta sua? Ideo fuerunt efficacissima argumenta.

Ymmo sophiste qui dicunt quod argumenta Christi non concludunt quod fuit deus et homo, quia habuit verum corpus et veram animam que fuit glorificata in corpore et anima, capiunt partem argumenti et non totum. Demittunt enim conclusionem que est vis supernaturalis^s animum movens ad assensum quam si haberent cum maiori que est signum^t extrinsecum^u dictum vel factum,

^kA omnia stamonia; *inanis* in CDEFG.

^mA concordat.

^pBCDE ipso.

^sB supernaturaliter.

ⁿBCDE et miracula.

^qA extenso; D existente.

^tEFG deest.

^lA philosophis.

^oBCDE deest.

^rD movente.

^uA ut dictum.

et cum minori que est mocio ad concipiendum, numquam dissentirent conclusioni. Et per hoc tollentur instancie^v de miraculis, quomodo probant fidem martyrum, nisi probarent ut assentiret^w conclusio. Ideo oportet ut deus concludat. Item ex omnipotencia divina possibile est viatorem cognoscere demonstrative et intuitive, quod plus est, omnes articulos fidei. Primo per hoc quod infinitum perfectum posset deus creare et infinitam noticiam sibi claram communicare, ergo possibile est deum facere viatorem cognoscere articulos^x in via. Sic enim cognoverunt^y Christus, Moyses, et Paulus existentes viatores et per consequens in statu vie. Similiter eundem viatorem potest deus multiplicare^z faciendo eum habere claram visionem articuli fidei in patria et cum hoc habere noticiam enigmaticam hic in via et sic viator intueretur articulos fidei. Sic etiam arguunt sophiste quidam ad dictam conclusionem tripliciter. Articulus non est nisi signum sensibile et per consequens clare intuibile, vel si sit res signata per signum, tunc sic non est nisi Christus vel homo mortuus resuscitatus et sic de multis concernentibus quiditatem fidei create. Ex quibus evidenter sequitur quod fides potest esse intuita et demonstrata a viatore. Et conformiter arguitur de idemptitate ac multitudine actus credendi et actus sciendi demonstrative ut posito quod deus det lumen^a demonstrandi in patria in animam Petri viatoris vel idemptificet eam actui fidei. Sed tales sophisticationes nec valent in se, cum fundantur super impossibili nec faciunt ad propositum huius, nec docent cognoscere quid sit articulus, quia certum est quod impertinens est loqui de signo veritatis create,^b quia illud videtur, et potest sic significando demonstrari et dampnari ut impossibilis. Ymmo fides divitis habentis scripturam meliorem esset melior quam fides pauperis. Fides etiam in voce foret de se corruptibilis et nulla fides^c aliene secte esset perfectior reliqua, nec aliqui convenirent in unitate fidei. Nec aliquis teneretur credere fidem suam, cum nulla sit catholica, sed quelibet facit sibi fidem propriam, que est impertinens ad salutem omni

^vA evidencie.

^wBG asserit.

^xB seq. fidei.

^yCEG vidit; B viderunt.

^zA deest; D illuminare; G seq. illuminare.

^aA multiplicet actum; BE multitudinem.

^bABC creature.

^cA multa ridicula; BD miracula; E miraculam.

homini quam destruit comedendo intra caritatem fidem creditam ecclesie catholice. Sed prius cognovit illam fidem sicut infans vel bestia credunt illam de quanto credunt illam esse hoc, hoc enim est credere rem ut ait Augustinus *Omelia XXIX Super Joh.*⁷ Sed nemo pateretur mortem pro defensione talis fidei, quam ipse gratis et licite destruit vel emendat. Posito quod sit aliquis cui contingit multiplicare mirabilia^e que satis ostendunt quod oportet ponere veritatem ex parte rei et rationem cuilibet fidei eternam et preter istam fidem que creditur est dare actum et habitum credendi primam fidem, id est indestructibilem. Signum non creditur nisi propter veritatem signatam que principaliter creditur, et illa est obiectum vel materia fidei actualis^d vel habitualis. Unde Dionysius *De Divinis Nominibus*⁸ cap. VII dicit quod fides est circa simplicem et super existentem veritatem. Supposito ergo quod sic loquitur de fide, probatur quod contingit viatorem ipsam proprie scire, nam viator est ordinatus naturaliter ad cognoscendum in via huiusmodi veritates. Sed natura nihil ordinat nisi quod naturaliter potest esse, igitur potest esse quod viator cognoscat naturaliter huiusmodi veritates. Assumptum patet ex hoc, quod finis ad quem naturaliter ordinatur homo est felicitas que consistit in contemplacione fidei veritatum. Unde secundum theologum loco fidei meritorie in via succedet clara visio pro premio fidei existenti in patria. Ideo non dubium philosopho, quin homo ordinatur ad finem quo cognoscat, amet, et laudet veritatem.

Et minor patet ex hoc, quod frustratorium esset ordinare naturaliter quidquam nisi ipsum posset esse taliter^e quod frustratorium non potest competere prime nature. Hic dicitur quod homo bene potest cognoscere veritates huiusmodi tam in via quam in patria, sed in via solum per fidem, in patria vero supernaturaliter per claram visionem. Et cum fides sit citra scienciam et supra opinionem, non concluditur viatorem posse naturaliter scire fidem suam, sed ordinatur ad nactum^f hominis secundum exigenciam influencie^g nature sue citra angelum quod solum fide cognoscat articulos quamdiu est in via. In patria vero clare cognoscet ea que iam

^dB accidentalis.^gA inferioritatis.⁷PL 35, 1628.^eBE seq. eo.⁸PL 122, 1156.^fA meritum.

videt *per speculum in enigmate* ut ait Apostolus I Ad Cor. XIII, 12. Contra primam partem arguitur sic: Omne opus debitum deductum ad finem natum est recipere augmentum et profectum. Sed fides est actus intellectus viatoris fundatus in spe et caritate, igitur contingit viatorem proficere in actu fidei. Sic enim rogaverunt Apostoli sibi adaugeri fidem, ut patet Luce XVII, 5, sed cum non est fingendum quin usque ad intellectum fidei, potest noticia augeri in via, ergo hoc non repugnat. Sic enim Anselmus^b in prologo *Monologion*⁹ profitetur se velle inniti rationibus et non auctoritatibus scripture in probando veritatem,¹ ad imitationem ergo beati Augustini in libris suis *De Trinitate* quod facit eciam consequenter, unde cap. I dicit quod si quis *ignorat ea que de deo credimus, aut non audiendo aut non credendo: puto quia ea ipsa ex magna parte, si vel mediocris ingenii est, potest ipse sibi saltem sola ratione*. Multo magis igitur homo subtilioris ingenii plura potest¹³ [quia ad intelligere ultra fidem de quo intelligere sepe loquitur beatus Augustinus sufficit habere quamcumque tenuem rationem ad assenciendum veritati que, presto, est intus in anima ipsi illi legenti et ad talem suasionem potest fides disponere viatorem eo quod stat eum purgari ob omni errore quo decipitur ex paralogismis abducentibus a fide, cum sunt preternaturales et adventicii et destructio eorum foret emendata fideli ad assenciendum veritati contra quam non habet instanciam, cum veritas causat propriam noticiam et habet effectum inductivum in ipsam si non obest impedimentum sed omnia impedimenta possunt amoveri in via que impedirent scienciam. Ergo unde Augustinus *LXXXIII Quest.* quest. xlviii distinguit credibilia in tria genera: *Alia*¹⁰ *sunt que semper creduntur, et nunquam intelliguntur: sicut est omnis historia, temporalia et humana gesta percurrens. Alia que mox, que creduntur, intelliguntur: sicut sunt omnes rationes humane de numeris et disciplinis. Alia que primo creduntur, et postea intelliguntur; qualia sunt ea que de divinis rebus non possunt intelligi nisi ab illis qui mundi sunt corde*. Ex istis dictis Augustini patent tria: primo quod omnem veritatem cogitam ab homine oportet primo credi; secundo quod accipit intellectum pro actu vel habitu veritatum necessarium quas anima intus legit, ut accipitur, *Ethicorum* VI;¹¹ et tercio quod articulos

^bAugustinus *male* in BCDEG.

^{1A} trinitatem.

⁹PL 158, 143.

¹⁰PL 40, 31.

¹¹VI.2 1139a.

fidei contingit intelligere. Post fidem, eciam habent^j in via quia *I Retractacionum* iv dicit¹² revocando prius dictum quod tam mundi quam immundi possunt scire veritatem.^{13]}

Similiter, non est possibile penam inesse alicui nisi propter peccatum, sed cecitas, qua homo indisponitur ad discredendum veritati catholice est penalis, igitur inest propter peccatum, et omne tale est preter naturam viantis. Ergo non est de ratione viatoris solum credere propter locum ab auctoritate fidem catholicam. Sic enim secundum Hugonem de Sancto Victore in primo *Sentenciarum* suarum,¹⁴ primus parens in statu innocencie habuit intuitivam noticiam infusam fidei. Tripliciter tamen acquiritur fides, scilicet, ex sensu, ex interna inspiracione, et probabili coniectura. Primum patet per Apostolum Ad Rom. X, 17, *Fides est ex auditu*, et ita contingit ex visu studendo scripturas ut patet de eunuchō, Act. VIII. Sed cum tempore innocencie non fuit aliquis qui Adam vocaliter instrueret, relinquitur quod deus instruxit homines et angelos in statu innocencie interna inspiracione et non verbis sensibilibus nec qualibet inspiracione post fidem infusam quia tunc nemo sciret nisi facta infusione.^k Infusio autem virtutum dicit gratiam supernaturaliter disponentem, sic carencia nature cui infunditur, non quod virtus aliquando fuit extra demones, autem credunt incarnationem^l et contremiscunt ut dicitur Jac. II, 19. Nunquid rogo ipsi habuerunt fidem infusam de incarnatione et ascensione latente confirmatos? (Isai. LXIII, 1). Verisimile est quod non, sed evidencia naturali ex factis eius miraculosis suaserunt Christum esse magis^m quam hominem, ut patet ex decursu evangelii Matt. VIII, Marci III et V, et Luce IV. Nec dubium quin contingit homines naturaliter convincere, ex operibus miraculosis, incarnationem et alios articulos qui sunt difficiliore^s quam articulusⁿ de trinitate. Nec iterum dubium quin magna pena est quod homo sit pronus ad discredendum illud ad quod naturaliter est ordinatus sine pena cognoscere, et per consequens sicut in statu innocencie posset homo sine pena vel fide infusa cognoscere dictos articulos; ita potest iam in statu lapsus cum labore cognoscere articulos dictos

^jaliquid hic deest.

^mA plus; C seq. deum.

¹²PL 32, 589.

^kA sciencia infusa.

¹³totum app. in A solum.

¹C ardent in correccionem.

ⁿG seq. fidei.

¹⁴PL 176, 43.

sine fide infusa. Similiter impossibile est creaturam quidquam cognoscere nisi cognoscat illud per fidem, ergo non repugnat noticia fidei et intellectus secundum rationem naturalem.

Assumptum probatur^o sic: impossibile est creaturam quicquam cognoscere nisi eo ipso cognoscat per fidem et illa noticia est maxime remota a fide, ergo multo magis omnem aliam noticiam viatoris concomitatur fides. Assumptum probatur tam de noticia intuitiva sensitiva quam intellectiva. Da, ergo, gracia argumenti quod Petrus videbat Paulum corporaliter sine noticia fidei, si sit possibile, et amoveatur, Paulus manente firma credulitate in Petro que prius. Sic enim cognoscimus Romam esse civitatem et multa talia^p que non^q naturali ratione convincimus nec intuemur; cum ergo talis noticia sit una species fidei et cum non sit generata propter amocionem Pauli, sequitur quod concomitata est noticia intuitiva tamquam prius ea naturaliter.

Et per idem impossibile est aliquam intuitivam sensitivam esse sine tali inferiori noticia alterius rationis. Nec obest fidem esse de prius viso, quia Paulus habuit fidem de natura divina quam quondam intuitus est. Et apostoli habuerunt fidem ascensionis quam prius viderant, et eadem est ratio de tertia visione, nam Paulus raptus est usque ad tertium celum, id est claram visionem nature divine secundum Augustinum: *Et*¹⁵ *audivit archana verba que non licet homini loqui*, ut patet II Ad Cor. XII, 4. Nec dubium quin post raptum non fuit immemor tunc visorum, quia Ad Rom. VIII, 38 dicit: *Certum est quod neque mors nec vita etiam neque creatura alia possit nos separare a caritate Christi*. Et hoc fuit diu post visionem dei.^r Retinuit ergo noticiam fidei genitam ex priori intuicione sicut plane confitetur I Ad Cor. XIII, 12; *Nunc cognosco ex parte, tunc autem cognoscam sicut et cognitus sum*. Hic sunt tres modi dicendi. Primus quod intuicio est fides, secundus quod oportet gigni actum noscendi^s propter assistenciam^t intuiti. Et tercius est quod noticia intuitiva est aggregatum ex sensacione et credulitate, que primo est credulitas et non fides. Secundo est fides per gignicionem negacionis. Fides enim posita in sua formali ratione

^oA Assumptum probatur.

^rB deest.

^pAD nulla.

^sBCDEFG deest.

^qDF deest.

^tA absenciam.

¹⁵Epist. CXLVII, "Liber de Vivendo Deo," PL 33, 610.

includit negacionem, ut ponit homo secundum communiter loquentes, et ita sicut non sequitur hoc est homo hic, ergo hic homo est hoc; ita non sequitur hoc est fides illius, igitur hoc est fides. De istis ergo racionibus satis est pro nunc elicere quod illud^u quod potest esse fides, et est fides, stat cum clara sciencia, quia secunda responsio est minus probabilis cum non oportet actum nec habitum generari ex pura absencia rei, sed unam circumstanciam que est accidentalis tam actui quam habitui cuiuscumque et per consequens cum fides de qua loquimur sit actus vel habitus, patet quod talis circumstantia non tollit vel generat talem fidem.

Nec videtur secundum modum dicendi convenientem essencie^v cum sequitur talis est fides, tunc est alicuius fidelis fides, et per datum non sequitur est fides illius, ergo est fides, ergo non est probabile a posteriori vel singulari, quod fides^w ita foret mirabilis species, que non haberet singulare ipsam inferens, quia tunc nec esset universale nec singulare. Et videtur esse par ratio utrobique, quia sicut natura hominis est ibi homo ubi non habet terminacionem potencie sui suppositabilis terminacione aliena, non tamen est homo simpliciter, quia tunc simpliciter non haberet terminacionem potencie suppositabilis personalitate aliena. Sed apparencius ad hoc quod aliquid sit alicui fides, sufficit quod sit credere illius quod ipse non videt.

Sed ad hoc quod sit fides simpliciter oportet quod sit credere illius quod non videtur simpliciter, ymmo si hic credit quod hic non videt, sed alibi tunc fides est hic fides et ibi est non fides. Et ita non sequitur est fides hic, ergo est fides. Sed deliramenta sunt ista, cum enim fides talis sit per se habitus et per consequens qualitas, patet quod non generatur per adventum negacionis manente tamen positione ex parte fidei quod^x non corrumpitur per adventum luminis supernaturalis, cum utraque sit forma vere positiva neutra contraria. Si igitur fides sit per se habitus^y qualitatis, non dicitur per accidens de quolibet eius singulari, quia tunc indubie nunquam^z fides esset aliquid vel aliquale, sicut nec homo peccans^a vel denominatione privativa^b denominatus est aliquid vel positive

^uBCD elicere quod illud.

^xB quia.

^aA inquantum pictus.

^vABCE deest.

^yA species.

^bA seq. aut negativa.

^wA seq. est. Illa ergo.

^zA non inquantum.

accidentaliter, cum tamen fidelis inquantum^c huiusmodi sit virtuosus quamvis contingeret iuxta simul opinantes proprie utendo termino de non fideli fieret fidelis et per illam mutacionem esset factus et de bono miser^d et de virtuoso viciosus, ut posito quod clare videns deum perdendo illam visionem acquirat fidem informem, nec per hoc quod est fidelis postquam, prius non fuit fidelis, est qualis prius non fuit, ut ista via haberet dicere, cum hoc posset fieri per adventum negacionis pure nullo positivo generato vel corrupto. Illa consideracio militat contra primum modum dicendi^e satis patenter^f cum qualitas positiva non potest impediri ab eius denominatione et per contrarium cum non possunt simul inexistere, ut patet alibi.

Cum ergo idem sit qualitas et subiectum^g quale patet quod nova qualitas ponit subiectum noviter quale secundum dandam speciem, ymmo cum simul contingit dare accidentia cuilibet, ideo generum, ut patet primo *Topicorum*,¹⁶ patet quod si fides per accidens sit fides, est dare sibi accidens quo formaliter est fides, quod si ponitur pura negacio, petatur terminus significans positive huiusmodi qualitatem, non connotando negacionem. Et fiat dubitacio. Si talis est qualis, posset^h naturaliter stare cum sciencia et intuitione. Non enim est assignare^g speciem qualitatis quin sit aptare sibi nomen positive significans secundum rationem vel speciem quod indubie non facit iste terminus fides, si connotat negacionem modo quo dictum est. Petito ergo hoc, quod nomen fides sit terminus significans primarie illam speciem, patet quod nulla fides accidentaliter sed per se est fides, sicut omnis homo per se est homo. Et videtur universitatem theologorum consentire in petito cum ponunt fidem, spem, et caritatem per se esse virtutes theologicas.

Ulterius videtur esse responsio irrationabilis in hoc, quod ponit unum fieri ex actu et habitu quia cum omnis forma sit in simplici et invariabili essencia consistens, nulla componitur ex partibus diversorum generum, cuiusmodi sunt actus et habitus, vel si actus credendi et actus sciendi faciunt unam qualitatem, quia illa nec est actus sensitivus nec intellectivus, sed esset eque intuitorum et

^cB ut.

^fBE patentis.

^dA nusus; B missus

^gA significare.

^eD docendi.

¹⁶I, 9 103^b.

non intuatorum,¹ cum una pars sit visio terminata ad sensibile extra. Ideo non est magnus color in ista responsione. Sed videtur quod sit una noticia sensitiva distincta a mutacione passiva, sicut causata a sua causa. Et ex illa cum interno lumine movente intellectum ad assensum, causatur in anima alia noticia que est fides qua redditur sensui imaginacio intrinsece. Et ita realiter est in omni noticia intuitiva que preter presenciam intuiti ab ratione obiecti derelinquitur in anima qua creditur moventi, et illa est fides. Non enim docet causa hominem nisi remote et occasionaliter. Sed verus doctor perficit plus illapsus anime et movens ad assumptum immediate, instrumentis deficientibus. Ideo dicit Lincolniensis primo *Posteriorum*¹⁷ quod creature solum impellunt¹ adextra, sed ex interius verus auctor^k qui mentem illuminat et veritatem ostendit. Nichil enim potest illabi anime nisi quod sibi potest inesse ut causa essentialis, quia in illa est ut causa in suo causato, ex II *Physicorum*.¹⁸ Sed nulla creatura potest esse causa essentialis creata proprie quod soli deo competere potest. Ideo solus est causaliter in substantia anime quam non potest deserere. Ultimo arguitur ad conclusionem sic: si purus theologus se putat demonstrare deum esse trinum et non errat, nec in materia nec in forma, tunc hoc demonstrat, sed antecedens est possibile de theologo viatore, ergo consequens maior probatur ex hoc, quia date antecedente, tunc syllogizans habet scienciam de trinitate necessariam confusam sibi formaliter ex sibi magis notis, ergo est sibi demonstracio, habet enim taliter syllogizans et estimans unam scienciam quam prius non habuit, quia unum habitum adhesivum¹ veritati in quo non potest falli, ut oportet theologum cui soli est mihi sermo concedere cum ante non credidit hoc nisi per locum ab auctoritate, ut pono, ergo nunc habet amplioorem noticiam quam prius. Est ergo sciencia fidei addita, ut patet quia oportet theologum concedere quod non deficit argumentum in materia nec in forma. Minor argumenti patet ut supra; contingit enim hominem credere sic demonstrare quod de facto est impossibile, ut patet de erroribus mathematicorum. Ergo per locum a

¹CE possit.¹CE deest.¹A pulsant.^kAG doctor; C doctor seu auctor.¹A adhesitivum.¹⁷*Analytica Posteriora*, ed. Venet., 1514; Merton Coll. Oxon. MS 280, fol. 108.¹⁸II, 6 198a.

maiori contingit hominem credere se demonstrare quod est necessarium cuius imaginem et vestigium habet in omnibus creaturis ordinatis ut naturaliter significant mihi demonstrabile, ut oportet fideles credere de necessitate, et quelibet alia creatura respectu trinitatis increate.

Nec fingenda est ratio quare in lumine naturali possumus erronee credere nos demonstrare^m conclusionemⁿ citra deum quin per idem in lumine naturali possumus erronee credere nos demonstrare in materia fidei. Ideo non valet dicere quod nemo potest se credere demonstrare in lumine naturali, nec valet dicere quod nemo potest adherere conclusioni propter noticiam premissarum aut quod non potest videre conclusionem in lumine naturali aut quod antecedens est inproporcionatum conclusioni ut demonstretur propter distanciam a conclusione, vel defectum mediorum, quia motus est distancior a deo quam anima que est proxime^o facta ad imaginem trinitatis. Nec oportet omnem demonstrantem scire omnia media per que tenet consequencia, quia tunc nemo sciret demonstrare conclusionem doctrinalem. Si ergo unum medium facit plenam^p noticiam de conclusione necessaria tamquam^q causa illius noticie sine errore in materia vel forma, quid ultra quo ad medium bonificans argumentum refert ad hoc, quod sit demonstratio a posteriori et in quocumque lumine idem fiat, quia certum est quod noticia est naturalis homini, per quecumque media fuerit^r acquisita?

^mB (*in marg.*) CE debere; D monstrare.

ⁿA hoc.

^oC proximo.

^pC plurem.

^qA tam.

^rCEG fiat.

CAPITULUM SECUNDUM

IN oppositum sic: *Impossibile est viatorem placere deo sine fide*, ut dicit Apostolus Ad Heb. XI, 6, *quia per fidem ambulamus*, II Ad Cor. V, 7. Sed^a impossibile est eundem simul habere fidem et scienciam de eodem, ergo impossibile est viatorem habere scienciam de fide creata.^b Patet consequencia ex hoc, quia si habet scienciam de aliquo, tunc non credit idem fide. Sed oportet omnem fidelem habere fidem explicitam vel implicitam de omnibus articulis dei, ergo repugnat viatorem fidelem scire aliquem articulum. Sed non consonat dicere quod infidelis scit de fide nostra quod non stat fidelem viatorem scire, ergo repugnat viatorem^c scire fidem catholicam. Et minor argumenti capit evidenciam ex textu Apostoli^d quod patet per diffinicionem fidei quam dat Apostolus Ad Heb. XI, 1, dicens *Quod fides sperandarum substantia rerum, argumentum non apparencium*.

Item si articuli fidei essent demonstrabiles in lumine naturali, tunc verisimile est quod philosophi hoc scivissent, quia non reperitur aliquos philosophos invenisse trinitatem personarum in lumine naturali, ergo hoc non est invenibile. Maior capit evidenciam ex processu Philosophi XII *Metaphysice*¹ qui fuit subtilior inter philosophos. Ipse autem cum commentatore suo expresse contradicit trinitati, ponens primum principium simplicissimum, et idem omnino intelligens et intellectum. Unde Commentator² commento 9° derivando Christiano dicit quod ipsi in re simplicissima omnino indivisibili trinitatem non possunt evadere, ut dicit. Item aliqua sunt scibilia^e hic in via ad que non sufficiunt homines devenire, difficillima ergo sunt articuli fidei, ergo ad illos non sufficiunt homines devenire in lumine naturali. Maior patet de quadratura circuli que secundum Philosophum est scibilis, et adhuc nondum scitur ut

^aDG etsi.

^bA credita.

^cF fidelem.

^dB corr. philosophi; ACD philosophi.

^eA subtilia.

¹B.4 999b.

²Ed. apud Juntos, XII, 7, p. 151.

patet in *Predicamentis*.³ Et indubie sic est de quotlibet conclusionibus que adhuc in visceribus terre iacent abscondite. Quis, queso, scit quot habet partes quodcumque continuum aut proporcionem parcium mundi ad lineam vel punctum, et sic de infinitis similibus?⁴ Et minor argumenti patet ex II *Metaphysice*⁴ capitulo primo, ubi dicitur intellectum nostrum se habere ad manifestissima in natura cuiusmodi sunt indubie articuli fidei sicut oculus nocive se habet ad radios solis quos non sufficit intueri.

Item nemo meretur⁵ credendo illud quod naturaliter^h intelligit vel intuetur. Quilibet in caritate meretur propter fidem qua credit articulum, ergo repugnat fides et sciencia in eodem de eodem. Assumptum patet ex hoc quod intellectus creatus est necessitatus ad cognoscendum obiectumⁱ intuitum vel demonstratum eo quod non stat ipsum cum illis paribus dissentire. Cum ergo propter illa que non sunt in potestate nostra nec sumus laudandi nec vituperandi; ex II *Ethicorum*^{4a} patet quod non^j accrescit nobis meritum credendo quod clare videbimus. Confirmatur primo per illud Gregorii in *Omelia*,⁵ *fides non habet meritum, cui^k humana ratio prebet experimentum*. Item pari evidencia^l contingeret sperare rem intuitam cum plus vel tantum removetur fides ab intuicione sicut spes. Sed consequens est contra Apostolum Ad Rom. VIII, 24, ubi sic dicit: *Spes autem que videtur, non est spes; nam quod videt quis quid sperat? Si autem quod non videmus speramus per pacienciam expectamus*. Item non dubium quin ratio merendi consistit in voluntaria et humili subiectione sensus hominis ecclesie catholice in hiis que sunt fidei, eo quod rebellare contra talia innitendo proprie prudencie esset peccatum. Ubi ergo sola ratio convincit assertum et non auctoritas^m ecclesie vel discrepantia crediti tollitur ratio merendi per fidem. Ergo ad hoc quod fides sit meritoria, oportet esse discrepantiam in lumine naturali et quandam rebellionem ex qua consurgit victoria. Nemo enim meretur in hoc, quod credit huic: ens est, vel nihil simul est et non est, eo quod non habet evidenciam ad oppositum. Item omnis virtus huiusmodi specifi-

^fA omnibus.

ⁱA subiectum.

^lF racione.

^gBE mere.

^jBE deest.

^mDG auctoritates.

^hBE meretur.

^kA ubi.

³XI, 171b et 172a, 185a.

⁴I, 993 b8.

^{4a}II, 7, 1108a.

⁵Heb. Omel. 26. Cap. 4, PL 76, 1197.

catur^a per actum et actus per obiectum^o, sed tam actus quam obiectum manebit in patria, ut dicit responsio. Videtur quod eiusdem rationis sit fides cum intuicione proprie^p eo quod idem est obiectum^p scilicet veritas credita et eadem potencia scilicet intellectus agens, nec modus agendi variat^a cum fides non capit obscuritatem. Pro solutione istius difficultatis, oportet presupponere quid nominis terminorum, quia in illa sicut in multis aliis difficultatibus verbalibus stat alteracio et opinionum variacio in diversitate significationis^a terminorum. Fides ergo nunc accipitur pro actu credendi, nunc pro habitu, et nunc pro veritate credita, ut patet XIII *De Trinitate*, cap. 2.⁶ Actus autem fidei universaliter^r loquendo est simpliciter credere veritatem et sic omne actuale scire est credere. Nec sic loquendo repugnat fides et sciencia de eodem in eodem, nec sic^e evacuabitur, sed servabitur fides in patria, ut innuit Augustinus XIII *De Trinitate*, cap. 3.⁷ Secundo modo^t accipitur constrictius positive ad signandum primum actum noscendi quamcumque veritatem.

Verumtamen tam actus quam habitus fidei contrahitur ad signandum negative, secundum quotlibet gradus, ut theologus accipit fidem pro pura adhesionem veritati catholice quando adherens non videt illud cui adheret aliqua species intuicionis, ut viatores^u credunt deum esse et alios articulos quorum quosdam credunt ex auditu, credendo sanctis viris illos docentibus, quosdam ex visione eorum in sacra scriptura et quosdam ex interno instinctu dei causantis gracie assensum sine sensibili extrinseco vel ratione hominis communicante, et illa vocatur fides infusa, nec repugnat scire veritatem et tamen credere^v illam quolibet horum modorum. Quamvis enim sciam^w demonstrare deum esse, non tamen repugnat quod credam hoc ex evidencia capta a narratione fidelis et ex evidencia capta ex sententia scripture, et tercio ex evidencia genita ex auctore movente me ad assensum. Nam impossibile est creaturam quicquam cognoscere nisi cognoscat illud per locum ab auctoritate dei docentis et moventis ad assensum. Sicut ergo credo primo homi-

^aBDEFG speratur.

^qD significatorum.

^tADG deest.

^wD potest sciencia.

^pA patere.

^rA generaliter.

^uBCD auctores.

^oA subiectum.

^sDFG deest.

^vF scire.

⁶PL 42, 1006.

⁷PL 42, 999.

ni asserenti quod omnis triangulus habet tres, et post stante priori noticia credo illud idem alia specie sciencie quia demonstracione ostensiva sic contingit in articulis fidei. Unde Joh. IV, 42 dixerunt Samaritane mulieri quod Salvator est^x ad fontem: *Iam non propter loquelam credimus, ipsi enim audivimus, et scimus quia hic est vere Salvator mundi.* Nec debet movere si sciam^y demonstrare deum esse, quod habeo intuicionem intellectualem de deo, cum oportet ad talem intuicionem videre distincte intellectualiter rem obiective videnti presentem sine distincione scilicet noticia a qua ille elicitur discursive. Ideo omnis intuitio est visio directa ut homo oculo corporali videt album principaliter, quia nihil mediat principaliter terminans actum videndi. Beati autem in patria taliter vident deum sicut et sancti miraculose rapti ad sic videndum eum. Nos autem videmus confuse sub visione entis vel distincione sub velamine^z creaturarum terminantium actus nostros ad species signorum et rerum creaturarum et hoc est valde remotum sub intuicione clara et intellectuali de qua Augustinus XII *Super Gen. Ad Lit.*, cap. 16^s et infra diffuse loquitur.

Secundus gradus contrahendi fidem qua creditur est quando quis firmiter adheret veritati catholice ab intucione eius abscondita sine hoc quod sciat illam antecedere^a ratione naturali, sed solum per locum ab auctoritate dei vel creature rationalis vel signi eorum ut scripture vocis vel alterius huiusmodi et illa significacio est hodie famosa. Sic enim fidit laycus quod deus est et literatus quod deus est trinus et quod dies iudicii erit et sic de aliis. Unde credulitas huius veritatis^b est uni sic fides et alteri est credulitas talis veritatis. Non sic fides, quamvis moderni sine ratione dicant quod impossibile est viatorem lapsum probare naturaliter aliquem articulum. Illam significacionem pulchre declarat Hugo *De Sacramentis*, parte X, cap. 2, sic dicens, quomodo⁹ proposita veritate abscondita contingit unum propter evidenciam suam simpliciter illam negare, contingit secundum illam dubitare, nec sibi nec suo contradictorio adherendo, contingit tercio sibi cum formidine adherere quod est

^xA allocutus est; G *seq.* locutus est.

^yA scio; D consciam.

^zA distincte sub dampne.

^aADFG ostendere.

^bA huiusmodi veritas.

⁸PL 34, 466.

⁹PL 176, 330 *Argumentum clare, sed non hiis verbis.*

opinari. Et contingit quarto sine formidine sibi adherere cum hoc quod nec intueatur illam nec stat ratione naturali deducere illam. Et contingit quinto scire naturaliter deducere ipsam, et ipse habet scienciam de veritate abscondita et posterius solum fidem. Ideo dicit quod fides est medium inter opinionem et scienciam. Sic ergo loquendo, non video quod sit necessarium ad salutem hominem habere talem actum fidei, sed satis est quod homo habeat credulitatem veritatis catholice que propter eius latenciam nata est sic credi, et simpliciter intelligendo fidem, primo modo ita quod cognoscet negacionem venientem clara visione veritatis prius abscondite evacuabitur fides vie, id est, desinet esse quod ille videt hoc sine intuitionem vel naturali ratione. Si autem fides dicat personaliter tales actus connotando^c accidentaliter carenciam intuitionis vel naturalis rationis, tunc posset dici quod fides manebit in patria non fides, cum talis actus per accidens habet illas privaciones concomitantes, sicut manet visio qua video rem cum lumine candelescente in presencia luminis solaris veniente ad causandum claram visionem sed privaciones imperfecte sunt amote manente actu. Si autem tercio modo fides sumatur positive pro actu pure et simplicis adhesionis creature ad veritatem absque formidine creditam, tunc impossibile est creaturam quicquam cognoscere nisi per fidem illud cognoscat, nam prima adhesio est ante rationem ex qua probaretur veritas cui adheretur et ante intuitionem, ut probatum est superius.

Ideo vocatur pura vel simplex adhesio quia solum auctoritate dei moventis ad assensum requiritur pro extrinseco movente preter obiectum. Deus autem non habet ordinem talem noticiarum, ideo non confidit sed simpliciter scit, et isto modo utor ego termino, ut pure positive significat primum genus noticie, et sic omnes beati habent fidem, sicut et demonstrantes conclusiones in qualibet^d sciencia, et supra fidem habent intuitionem et scienciam proprie dictam. Et videtur mihi quod illa est propria significacio termini cum sit positive significans speciem qualitatis.

Nec oportet tunc sophisticari quod fides erit, non quid est fides aut quod homo potest salvari sine fide. Est autem fides prima^e firma adhesio creature rationalis cuicumque veritati ex mocione dei inclinantis ad assensum. Unde cuicumque intuitu vel ratione

^cCDE conconnotando.

^dA quacumque.

^eA deest.

probatu aput creaturam est dare noticiam precedentem causatam per locum ab auctoritate dei, que quidem noticia potest manere in memoria etsi rationalis intuitio^f deficiat. Sed nulla^g noticia potest inesse homini sine illa, cum sit primus gradus noticie ponens^h opinionem, et impossibile est hominem habere secundum sine primo fundamento. Preter hec sunt duo alii gradus contrahendi fidem, primus quando sumitur communiter pro actu simpliciter credendi veritatem topicam probabilem in quacumque materia fidei,ⁱ unde Boecius primo *Topicorum*, cap. 2, diffiniens argumentum dicit¹⁰ quod est ratio rei dubie faciens fidem.^j Secundo contrahitur ad signandum veracem affirmationem^k hominis sine duplicitate quo ad facta que concernunt actus humanos, et taliter ex habitu asserentem vocamus veracem et fidelem et tales secundum Tullium in *De Posicionibus Probacionum*¹¹ sunt fundamentum iusticie cum dispositio talium sit minor premissa in conclusione iudicis. Proportionaliter ad istos gradus actus fides est dare quattuor gradus positivos vel privativos habituum illis proporcionales et habitus fidei positive intellectus cum assistencia caritatis est virtus tam necessaria viatori quod impossibile est sine illa aliquam creaturam placere deo. Quomodo, rogo, quis timeret deum vel ageret aliquod opus bonum, bona intencione, si non crederet de deo quod est, et quod est remunerator immobilis bonorum et malorum secundum quod merentur? Ideo dicit Apostolus Ad Heb. XI, 6: *sine fide impossibile est quemquam placere deo; credere enim oportet accedentem ad deum quia est, et inquirentibus se remunerator fit*. Unde quia fides est basis omnium aliarum virtutum dirigens secundum intellectum cui inexistit, omnis actus in deum principaliter intentus. Et ideo vocat Apostolus fidem substanciam, vel secundum Chrysostomum in Omelia XXII *Super Epist. Ad Heb.* V, dicitur¹¹ proprie upostasis, quia substat ut basis aliis virtutibus qua deficiente deficient omnes alie consequentes quia tunc deficit caritas, et per consequens tunc nulla alia virtus caret circumstantia in fundamento^l

^fA intuitio vel ratio.^gD deest.^hD potens.ⁱA fuerit.^jD seq. vide de fide sine qua impossibile est placere, ex qua iustus vivit.^kA assercionem.^lA infinite.¹⁰PL 64, 1048, In *Topica Ciceronis Commentarii*.¹¹M. Tulli Ciceronis, *Topica*, cap. XIX, in *Opera Rhetorica*, Leipzig, 1890, I, 442.

nec est insolitum vocare qualitatem substantiam et econtra cum differentiam substantialem ut racionalitatem vocat Philosophus V *Metaphysice*¹² qualitatem et essenciam qualitatum ac aliorum accidencium vocant doctores substantiam eorum ut quemlibet actum dicunt esse bonum quo ad substantiam actus quamvis circumstantie privative faciunt ipsum esse peccatum. Sed quia fundamentum^m non est nisi adⁿ sequencia, addit quod est fundamentum ad res sperandas quia per fidem que est *parva ut granum sinapis* pervenitur ad claram visionem et beatam fruicionem quas speramus in patria. Unde ad istum sensum^o est fides fundamentaliter insita in quocumque fidei.

Ideo dicit Augustinus *Super Joh. Omelia XL, 9: Credimus*¹³ *ut cognoscamus, non cognoscimus ut credamus.* Ideo, ut dicit, fides est *credere que non videmus*, per hunc ergo finem specificatur qualitas huius fundamenti. Sed quia accidens non cognoscitur perfecte nisi per eius subiectum et modum informandi, addit quod est *argumentum non apparencium* faciens animum firmiter credere veritates quas non ut sic intuetur, quia prior est intuicione nature. Per hoc, autem, quod fides est substantia analogice intellecta, patet quod est habitus primus fundabilis, ut dicit Dionysius *De Divinis Nominibus*, cap. VII, quod fides est manens *credencium fundamentum*.¹⁴ Et per hoc quod est *rerum sperandarum*, patet utilitas huius modi basis ratione finis cuius est. Et per hoc, quod est *argumentum non apparencium* vel argucio, ut habet textus Chrysostomi, quod significat habitum facientem adhesionem, notantur tria. Primo quod principaliter est a voluntate quia credere non potest nisi volens, ut dicit Augustinus in omelia. Et specialiter res causat absconditas. Unde nullum^p est inconveniens idem esse causaliter^a in voluntate et subiective in intellectu speculativo. Secundo patet quod fides est plus quam dubitacio, opinio, vel suppositio cum sit argumentum. Tercio patet quod non oportet fidem creditam esse intuitam ut moveat obiective^r ad credendum. Nec debet intelligi de virtute sermonis quod oportet creditam esse non

^mB finitum; G finitum in marg.

^oAG finem.

ⁿA non.

ⁿA dicitur nisi incorporacione.

^qF deest.

^rD obiectum.

¹¹PG 63, 160.

¹³PL 35, 1590.

¹²Δ 14, 1020b.

¹⁴PL 122, 156.

apparens, quia omnis creatura^s apparet sanctis in patria. Ymmo inquantum creditur, apparet sciencie in lumine fidei quamvis in enigmate crediti. Unde videtur mihi quod Apostolus videns animos Hebreorum languere, animat eos ad sufferenciam omnium passionum corporalium pro rebus eternis speratis quamvis non sint intuitede ab illis, et ad hoc inducit exempla patriarcharum qui animose certaverunt in fide probacionis patrie habende. Et si non, tunc intuebantur illa. Unde sicut vivere est primus actus viventis naturaliter, sic credere est primus actus viventis spiritualiter. Ideo Apostolus notans vitam suam spiritualem Ad Gal. II, 20 dicit *In fide vivo filii dei*, et Abacuk II, 4; *Iustus ex fide sua vivit*, ut allegat Apostolus Ad Rom. I, 17. Potest autem probabiliter dici quod nullam privativam^u intendit per substanciam. Nec audeo asserere quod fuit intencionis sue diffinire fidem vel intelligere per non apparencia non intuita. Unde Petrus Aballardi in summa sua de trinitate intelligit sic descripcionem Apostoli, *fides¹⁵ est existimacio rerum non apparencium*, id est, non humanis sensibus subiaccencium. Satis ergo est mihi habere scienciam probabilem et verba scripture conformia. Unde dico quod semper salvo meliori iudicio quod Apostolus intelligit per evacuacionem illius quod ex parte est, evacuacionem defectus noticie supra fidem et non evacuacionem fidei, nisi quis velit dicere quod intelligit per fidem simpliciter noticiam fidei cum defectu. Per hoc patet responsio ad primum argumentum negando minorem. Stat enim simul videre rem^v creditam in lumine naturali et in lumine fidei quia sine dubio vis in qua cognoscitur veritas est lumen in quo videtur, et de quanto cognoscitur, de tanto est evidenter cognitum per evidenciam proporcionalem.^w Ideo non videtur mihi possibile quod creatura quicquam cognoscat nisi per evidenciam proporcionalem^w sue noticie illud cognoscat. Posset eciam probabiliter opinari quod Christus secundum rationem aliquam hominis credidit illud quod tam secundum Deum quam secundum hominis rationem comprehensoris clare vidit, eciam utendo illo termino fides ut connotet negative^x intuicionem vel probacionem

^sA fides credita.

^uDEFG nulla privitate.

^wDF proporcionabilem.

^tA nunc.

^vA fidem.

^xDG negare.

¹⁵PL 178, 1695, *Epitome Christiane Theologie*.

crediti saltem quo ad illam virtutem. Sic enim creditur Christum ignorare quod scivit semper^γ sciencia a priori.^z Sufficit autem quod non ut sic vel per habitudinem fidei vidit intuitive illud quod credit ut aliqui opinantur de homine multiplicato, quantum autem oportet fidelem explicite credere cum aliis dubiis annexis, ut patet inferius.

^γ*A* secunda; *BFG* supple.

^z*A* superiori.

CAPITULUM TERCIMUM

AD secundum dicitur quod primum consequens est verum quamvis sophista negaret ipsum sequi^a ex antecedente quia quotlibet sunt scibilia que omnes^b philosophi ignoraverunt quamvis in communi sciunt omnia.^c Minor autem est neganda, nec video quomodo probaretur nisi renunciando ob defectum argumenti statum arguentis in induendo habitum responsalis querenti quis responsalis hoc probavit et si quis hoc fecit prodeat in medium^d argumentum eius, et ego proterviando declarabo quod numquam probaret mihi. Taliter enim cum stomacho locuntur multi non satis modeste contendendo^e in disputationibus. Sed dico sic arguentibus ut dicunt legiste qui sunt satis palpabiles argutores, quod negativa talis non potest probari ab eis nisi indirecte ut puta si noverunt omnes philosophos qui umquam fuerunt, et omnia scripta ac habitus eorum et in nullo eorum fuerit noticia trinitatis in lumine naturali. Sed modo^f diu esset expectare probationem antecedentis. Ideo dico quod multi philosophi probaverunt trinitatem tam ante incarnationem quam post, quod cum sit affirmacio sufficit ipsam probare per testes laudabiles. Narrat enim beatus Augustinus VII *Confess.*, cap. 9, ubi verisimile est quod non mentiretur, quod invenit¹ in libris Platonis translatis ex greco in latinum totam sententiam beati Johannis in primo capitulo evangelii sui, et fere in eisdem verbis quantum concernit divinitatem eius, non solum asseruit sed multis et multiplicibus suasit rationibus. Et idem dicit X *De Civitate* 23.² Item Hermes qui latine Mercurius dicitur, in libro suo *De Verbo Perfecto* sic scribit, ut refert Augustinus in libro suo *Contra Quinque Hereses: Dominus*,³ inquit, et omnium factor deorum, secundum fecit dominum . . . bonus autem ei visus est et

^aBCDEFG deest.

^bBE quotlibet.

^cAB communicando; G extendendo, *corr. in marg.* communicando.

^fA necessarius.

^eBCDEFG deest.

^dA et medium producens.

¹PL 32, 740.

²PL 41, 300.

³PL 42, 1102.

plenissimus omnium bonorum letatus est. Et valde dilexit eum tamquam unigenitum. Vocaverunt autem antiqui philosophi deos orbes celestes quos animalia dixerunt. Unde VIII De Civitate Dei 14 recitat Augustinus Platonicos divisisse animal rationale in tria, scilicet in deos, homines, et demones. Deorum⁴ sedes est in celo, hominum in terra, et demonum in aere. Nec Augustinus scit ista⁵ inprobare, ut patet De Immortalitate Anime XIII⁶ et I Retractacionum 11.⁶ Et istum modum loquendi habet Philosophus XII Metaphysice, tercio commento, vocans⁷ deum animal sempiternum. Mercurius ergo vocat deum simpliciter dominum, ut scriptura nostra vocat eum, et dicit quod est factor omnium deorum, id est omnium animalium celestium. Nec mirum si dicat quod fecit secundum dominum, quia constat causam efficientem ad intellectum philosophorum non dicere inepcionem sui effectus, quia XII Metaphysice ponitur deus esse causa efficiens mundi quem Aristoteles posuit esse eternum a parte ante. Unde in vulgari loquendi dicitur quod homo faciet alium fore opificem, si hoc causabit. Ymmo omnis causa existencie^h dicitur efficiens, ut patet per Augustinum LXXXIII Quest. q. 28.⁸

Nec hunc modum loquendi tacet scriptura nostra, quia Ecclesi. I, 3 dicitur *sapientiam dei precedentem omnia, quis investigavit?* et sequitur *prior omni creata est sapientia, et intellectus prudentie ab evo, fons sapientie, verbum dei in excelsis*, et per sapientiam intelligit filium dei eternum secundum doctores et vere plus extraneum est dicere quod secunda persona est creata quam quod est facta. Ideo ut dicit Augustinus, et locuntur philosophi, nec est magis extraneum vocare secundam personam secundum dominum quam secundam personam, cum equeⁱ commune sit tribus personis esse personam sicut esse dominum. Unde verisimile est quod Hermes^j intellexit verbum illud esse idem essentialiter deo gignenti, quia ergo non dixisset eum esse plenissimum omnium bonorum quia solum deus plenus gracie et veritatis, de cuius plenitudine nos omnes accipimus, est plenissimus omnium bonorum? Item Claudi-

⁴A sententiam.

^hB existente.

¹A esse cum esse.

^jAugustinus in *De Civitate Dei* VIII, 24, PL 41, 250.

⁴PL 41, 238.

⁵PL 32, 1032.

⁶PL PL 32, 602.

⁷XII 1074.^b

⁸PL 40, 18.

anus scribens prefectori Patricio *De Statu Animarum* sic dicit: *Plato*⁹ *procedat in medium qui tantis equidem seculis ante puerperium virginis, ante incarnationem dei, ante predicatam summe trinitatis in gentibus veritatem ineffabiliter unum esse in divinitate tres personas mirabili ingenio, immutabili eloquio quesivit, invenit et prodidit deum patrem; paternamque mentem, artem, sive consilium et utriusque horum amorem internum in eternum, unam summam equiternam^k indivisam divinitatem et non solum ita credi oportere docuit, sed ita esse convincit.* Unus eciam *De XXIV philosophis*¹⁰ deum diffiniens dixit quod est *monos monadem gignens et in se unum ardorem reflectens* ubi satis expresse innititur trinitas personarum in divina essentia. Quantum vero ad philosophos post incarnationem, dico quod beatus Johannes Evangelista, beatus Augustinus, et multi alii sequentes eos congrue probaverunt trinitatem increatam et alios articulos fidei; nec^{kk} dubium legenti libros Augustini perfecte, quin de intencione sua fiat quod trinitas personarum non solum est credibilis sed intelligibilis.

Scio tamen quod contingit errare intendendo^l probacioni articulorum fidei, tam ex parte probantis quam ex parte auditorii. Si enim probans pompaticis et tumentibus verbis proterve^m loquitur non recogitandoⁿ quod a deo est tota illustracio sua et quod subtiliores ac patenciores rationes sunt ad probandum veritatem quam sibi accommodatum est a deo, nec non quod tota noticia sua est obscura, adiuto suo lumine per lumen supernaturale ut puta lumen fidei vel spiritualis illustracionis supernaturaliter informantis, tunc probans non sapit ad sobrietatem. De talibus philosophis loquitur Apostolus ad litteram Ad Rom. I, 17 seqq. ubi sic dicit: *Iustus autem ex fide vivit. Revelatur enim ira dei super omnem impietatem et iniusticiam hominum eorum qui veritatem dei in iniusticia detinent, quia quod notum est deo manifestum est illis, deus enim illis manifestavit. Invisibilia enim ipsius a creacione mundi, per ea*

^kA eternam.

^lA innitendo; C tendendo.

ⁿA recognoscendo.

^{kk}C non.

^mCE torve.

⁹Claudianus Mamertus, *De Statu Animae*, PL, 53, 146.

¹⁰*Liber XXIV Philosophorum*, pseudo-Hermes Trismegistus, ed. L. Baeumker, *Beiträge zur Gesch. der Philosophie des Mittelalters*, Münster, 1928, p. 208; *Archiv für Literatur u. Kirchengeschichte* II (1886), 427ff.

que facta sunt intellecta conspiciuntur, sempiterna quoque eius virtus et divinitas; ita ut sint inexcusabiles, quia cum cognovissent deum, non sicut deum glorificaverunt aut gratias egerunt, sed evanuerunt in cogitationibus suis, et obscuratum est insipiens cor eorum; dicentes enim se esse sapientes, stulti facti sunt.

Ex quibus verbis Apostoli patent quattuor per ordinem: primo quod oportet philosophum inniti principiis fidei in credendo tamquam mitem disciplinam. Secundo quod contingit philosophum ex creaturis^o naturaliter cognoscere cum iuvamine fidei trinitatem et nociones dei, et credo quod Apostolus non excludit ab illis lumen naturale per quod sic cognoscerent. Tercio quod gravatum est peccatum eorum in hoc quod ex superba presumptione cessaverunt gratias agere deo. Quarto, quod ex presumptione redarguerunt^p sibi ipsis cum non solum inciderunt in ignoranciam sed pretenderunt se esse sapientes, cum tamen defecerunt in humilitate que est fundamentum sapientie, ut patet Isaie XLI de timore Dei. Item ex parte auditorii est defectus, quia maior pars plebis non est capax rationum fidei propter ruditatem ingenii et defectum artis, nec enim cognoscunt ratione res insensibiles, nec sciunt distinciones rerum subtilium, nec habent scienciam logicam vel naturalem et inniti ad probandum talibus articulos fidei, est lavare laterem. Ideo tales oportet inducere per argumenta moralia et non speculativa, ymmo si tales habent fidem et querunt^a rationem fidei subtiliandum est per moralitates, dicendo quod non sunt capaces rationum subtilium vel aliquid congrue ut accidit. Unde Doctor Subtilis primo *Sententiarum*, distincione secunda, dicit quod¹¹ expedit legislatorem dare populo rudi, sicut fuit populus iudaicus, testamentum et legale scriptum, illud quod est aliis ratione deducibile et naturaliter demonstrabile, ut quod deus est et quod deus est unus, etc. Et ponit ad hoc quattuor causas: prima *propter negligenciam communitatis in inquerendo veritatem*; secunda *propter impotenciam communitatis intellectus*; tertia *propter errores inquirencium qui miscent multa falsa et ambigua cum veris*, ut dicit Augustinus *De Civitate Dei* XVIII, 4, et quarta *propter dignitatem infallibilis*

^oDG naturis; A creaturis naturis.

^pBCDEFG irrogaverunt

^aA seq. curiose

¹¹*Sentent. Lib. I. Distinc. 2, Opera, Paris (1893), VIII, 499.*

auctoritatis, dubitaretur enim plus a simplici, utrum esset assencendum conclusioni philosophice quamvis demonstrate quam dubie rei^r difficilimo articulo fidei docte sub auctoritate ecclesie, quod patet ex hoc quia unam parvipendens vix conciperet, et pro illa defendenda exponeret se ad mortem.¹²

Uterius, quo ad Aristotelem, patet quod multa philosophica ignoravit, ut puta, ydeas, trinitatem, creacionem, et alia que Plato, magister suus, fideliter sentenciavit. Unde ut communiter laboravit in equivocis cum Platone et aliis philosophis quibus contradixit, ymmo pro magna parte convenisset cum illis in sententia, admissio abstracto et subtili modo loquendi eorum. Ideo dicit Augustinus *Epistola CXVIII* quod¹³ facile fuisset eos^s convertisse ad fidem, Platonem tamen preponit, ut patet *De Civitate VIII*, 12.¹⁴ Nunc oportet Christianos dubitare pomposa verba Commentatoris, ut patet in sequentibus, ubi declarabitur quod summa simplicitas stat in trinitate.

^rA dubitaretur.

^sG deest.

¹²PL 41, 622 [*in textu Scoti*].

¹³PL 33, 440 et 448.

¹⁴PL 41, 236.

CAPITULUM QUARTUM

AD^a tertium dicitur quod omne scibile deveniet^b noticia hominis vel confuse vel distincte, ymmo ad omnis scibilis distinctam noticiam potest homo naturaliter devenire adintus lumine supernaturali. Ymmo^c ut credo omnis veritas est demonstratione noscibilis cum iuvamine luminis supernaturalis, quod sic arguitur. Veritas prima est demonstrabilis a posteriori, ut patet VIII *Physicorum*¹ ubi ab effectu demonstratione naturali ostenditur^d ipsum esse primum motorem,^e et quolibet veritas secunda est demonstrabilis, ergo omnis veritas est demonstrabilis.

Minor probatur per deducens^f ad impossibile, quia si non, da quod prima negacio, scilicet nihil simul et non est sit demonstrabilis, et fiat tale argumentum deus est et vult nihil simul esse et non esse, ergo nihil simul est et non est, et intueatur Philosophus clare in verbo illud^g antecedens, et cognoscat discursum in proprio genere, tunc patet quod cognoscat conclusionem non solum intellectu, ut prius, sed propter quid et ex primis veris et immediatis causis eius nec nocioribus quo ad illud genus cognitionis, eo quod illa species cognitionis non possit haberi de conclusione sine prima noticia intuitiva premissarum, sed econtra bene posset. Ideo premissae quo ad illam scienciam plus sciuntur, nec oportet premissas sciri eadem specie sciendi que conclusio, sed potius econtra cum premissae per se sciuntur per secundam virtutem intellectualem et conclusio ex premissarum sciencia per tertiam virtutem intellectualem, ut patet I *Posteriorum*² et V *Physicorum*,³ nec obest noticiam propriissime dictam cum sit perfectissima noticia. Nec obest beatum syllogizare ex intuicione quantumcunque secundam veritatem, nec obest particularem demonstrationem esse de contingentibus quibuscumque. Ulterius conceditur quod articuli fidei sunt

^aA seq. istud.

^dB ascenditur.

^gA hoc; DG huius.

^bC adveniet.

^eADG deest; F in marg.

^cB vero.

^fDEG deducciones.

¹VIII. 7, 260,^a

²I 71^a, 71^b,

³V 247^b.

facilius probabiles in via quam quotlibet veritates, cum hoc sit certum quod nemo sufficit in via excusare se de ignorancia parcium cuiuscumque continui et proporcionis unius ad alterum, cum quilibet ignorat quam magnum est quodcumque continuum, quam velox est iste motus, et sic de quotlibet aliis que nemo scit significare, sed supponit^b propter ignoranciam quod hoc sit primum instans vel medium istius temporis, ignorando tamen utrum sit verum vel non.

Ulterius secundum¹ ponentes continuum componi ex non quantis, patet quod non omnis¹ circuli quadratura est scibilis, eo quod continuum proporcionatur ad continuum sicut numerus indivisibilium unius ad numerum, indivisibilium alterius. Sed constat quod non omnis numerus est quadratus vel cubitus. Ideo non ex omni continuo vel sibi equali^k contingit fieri quadratum. Ideo semper ascendendo rarius invenit homo numerum quadratum. Hoc autem discutere est inconveniens huic operi. Nec est de intencione Philosophi quod non sufficimus videre tales veritates difficiles. Sed satis est quod non sufficimus intueri eas per directam^l incidenciam luminis increati in animas nostras, quin pocius per reflexionem huius luminis ad creaturas, et hoc est in umbra crepusculari videre deum quod vocatur ab Apostolo *videre per speculum in enigmate* et ab Augustino *noticia vespertina*.

Ad quartum argumentum negatur assumptum, nam sicut homo meretur bonum operando sine rebellionem et fatigacione (ut patuit de Christo)^m quo ad aliquos actus suos et de beata virgine, ymmo sic fuisset generaliter de omni homine in statu innocencie. Sic meretur homo credendo fideliter illud quod videt in lumine naturali vel visione intuitiva, cum tertia non possit esse sine prima et secunda necⁿ econtra, nec secunda visio potest esse sine prima, sed econtra. Ideo fides est fundamentum tocius noticie, ut superius dictum est. Sed ergo si causa secunda moveat ad assensum oportet quod deus primo moveat ad assensum, et assensus quo creditur veritati per mocionem internam dei est meritorius ac fides cum paribus, unde patet sicut in aliis generibus, omnia sunt reducibilia ad unum primum, quod est metrum et^o mensura omnium aliorum. Sic in genere noticie hominis fides est primum et correspon-

^bC sufficit.

^kDFG essenziali.

ⁿA sequitur.

¹A in isto tempore.

^lBCDEF dictam.

^jF deest.

^mBCDEFG deest; substit. ut.

denter omnes loci argumentorum reducuntur ad unum primum quod est locus ab auctoritate^p (quamvis enim locus ab auctoritate humana sit debilissimus, tamen locus ab auctoritate dei^p est primus et validissimus). Homo enim non proprie est auctor^q sed discipulus infallibilis auctoris^r, ideo incertum est credere sibi, nisi prius credendo deo. Nec obest mutacio actus vel operis quominus operans mereatur, quia, ut post dicitur, omne verum est necessarium quodammodo. Sic enim meruit Christus cum beatissima^s virgine matre sua aliquando^t in hiis ad que necessitati sunt. Necessitas autem ista non ponit coactionem, nec tollit libertatem et sic propter quoscumque actus quantumlibet nobis naturales meremur quamdiu sumus in gracia ut comedendo, bibendo, vel dormiendo vel quomodolibet^u aliter modeste nos habendo.

Omnis enim talis modus est res ducens nos servire deo, cum ut sic habemus nos erga deum ut debemus, et per consequens omnis talis modus interpellat et orat pro nobis ut habeamus premium, et talis est oratio qua voluit Apostolus nos *sine intermissione* orare, ut patet I Ad Thess. V, 17; sicut ergo accrevit ipso meritum credendo quod clare vidit ita stat, quod aggregatur nobis meritum credendo pie quod naturaliter intelligimus, ymmo solummodo^v ex primo principio quamlibet conclusionem doctrinalem, quia aliter nemo studeret metaphysicam vel quicquid aliud nisi illud discendo posset mereri, cum solus actus meritorius debet fieri ab homine in via. Unde Anselmus I *Cur Deus Homo*, cap. 2: *Sicut⁴ rectus ordo exigit ut profunda christiane fidei credamus, priusquam ea presumamus ratione discutere. Ita negligencia mihi videtur si postquam confirmati sumus in fide non studemus quod credimus intelligere.* Non enim opinatus est iste sanctus esse frustratorium ymmo valde meritorium ratione tractare singulos articulos quousque intelligantur, sicut meritorium est discere, benefacere, et intendere meritum ut sciens sit obligacior^w deo ad non peccandum et amplius diligendum. Ideo turpiter Saracene sunt moti qui prohibent ratione discutere suam fidem, ne tollatur ab eis meritum, unde enim

^pFG vel. p . . . p BCDEFG deest.

^qD maior; G maior, corr. mgr.

^rBC fallibilis auctoritatis; D amotis; G amoris. ^sC beata; BDEFG Maria.

^tA et multi alii; CD alii.

^vA syllogizando; F solucione

^uA qualitatunque.

^wA obligacior; G obligatus est.

⁴PL 158,362.

fuit idem derisorium. Unde beatus Petrus movet suos conversos quod sint *semper parati ad satisfaccionem omni poscenti de fide*, I Petr. III, 15; et idem fecerunt sancti doctores, quibus concessa sunt premicie scripturarum. Quo ad illud beati Gregorii primo dico quod ipse intellexit per experimentum noticiam collectam ex multis sensibus et multis memoriis, ut utitur Philosophus^x II *Posteriorum*.⁵ Dico secundo quod vere ipse vult istos articulos fidei esse insensibiles materialiter,^y quia omnes sunt intelligibiles veritates de presenti, eterne, preterite, vel future.

Tercio dico quod intendit neminem mereri quicquam credendo solum inquantum humana ratione ducitur ad credendum, non tamen vult negare quin fulciendo fidem humana ratione aut noticia experimentalis contingit hominem meritorie emulare evidencias ad firmandum fidem suam. Multa enim experimenta habebant apostoli de operibus miraculosis et meritoriis Christi ac aliorum. Sic enim precepit Christus suos discipulos palpare et videre soliditatem corporis et Thome precepit mittere manum in latus et loca clavorum ad firmandum fidem. Ideo dicit beatus Johannes prima canonica cap. 1° *quod audivimus et vidimus*, etc. Fides autem semper est ante experimentum illud de quo est fides, sed experimenta iuvant fidem. Unde II Ad Cor. VIII, 2 scribit Apostolus commendando Macedones *quod in multo experimento tribulacionis, abundancia gaudii ipsorum fuit*. Nulli ergo dubium quin contingit experimentum esse tam antecedenter quam consequenter meritorium pariter ad fidem, quamvis oportet commiscere aliqua que sunt super experimentum, non ut oportet nos experiri quod corpus solidum penetret aliud ad hoc quod credamus Christum intrasse ad discipulos per ianuas clausas et secundum experimenta^z qua experimur lumen multiplicari per diaphanum vitreum et per viam distillationis vel subtiliacionis de quantumlibet terrestribus corporibus corpora subesse tam antecedenter quam consequenter meritorium pariter ad intelligendum dotem subtilitatis et possibilitatem penetracionis corporis per corpus aliquod gloriosum. Intendit ergo quod fides non de tanto habet meritum de quanto convincitur experimento quod creditur, sed absit quod intenderet omnem fidem de tanto caret

^xA seq. termino.

^yA sensu materiali.

^zCE tamen experiencia.

⁵II, 19 (99b).

merito de quanto concordat, et evidenter confirmacio eius capitul experimento.

Ad secundum conceditur conclusio, utrum de ratione spei^a est quod^b feratur appetitus in futurum sub ratione qua bonum et perfectum ut quod homo salvabitur, quod videbit Christum beatificatum in corpore et anima, et sic de aliis bonis patrie que si intuerentur tunc actualiter haberet illa, et per consequens non speraret, sed haberet fructum spei.

Ideo secundum Apostolum [II Ad Tim. II, 6] oportet fidelem pacienter expectare premium tamquam fructum meriti, sicut agricola pacienter expectat fructum agriculture, quia ergo manet obiectum^c fidei tam in via quam in patria et non sic est de spe. Ideo una manet continue et alia desinit esse pro instanti que desinit esse futurum quod sperat. Abraham autem credidit Christum esse in tempore suo, quia aliter non videret diem Christi, ut dicit Salvator Joh. VIII, 56, quia sequitur, iste videt in lumine fidei vel quocumque alio modo hoc visibile, ergo illud est. Quamvis autem sperem quod sum beatus in sperando beatitudinem meam, non tamen spero quod beatus sum nunc, nec est de ratione spei ferri in beatitudinem ut est presens pro mensura qua speratur, sed potius ut est absens a tali mensura.^d Fides ergo est principaliter de presenti, et consequenter de futuritione, sed spes econtra principaliter est de futuritione et consequenter de presenti tempore suo^d quamvis patriarche crediderunt incarnationem esse futuram, ut nos credimus de die iudicii. Hoc tamen non est substantia fidei sed semper credere illa esse pro tempore suo, ut beati credunt incarnationem, resurrectionem et sic de aliis, et consequenter adhuc credunt earum futuritionem et preteritionem, non tamquam substantiam fidei sed tamquam consequens ad illam. Fides enim fertur in rem, ut presens est, sed spes ut futura est. Sequitur enim beatus credit nunc creacionem mundi et diem iudicii, ergo illa credita sunt, sed non oportet quod sint quandocumque creduntur, ut patet ex hoc quod omnia sunt deo presencia, quodlibet pro mensura sua, et de istis alibi.

Ad tercium dicitur quod prima consequentia^e non valet, quia non dubium quin oportet quemlibet salvandum humiliter credere

^aG fidei.

^d . . . ^dBDCEFG deest.

^bA seq. obiective.

^eBCEG conclusio.

^cA idem subiectum

fidem ecclesie, fide precedente rationem et intuicionem; non tamen oportet quod fides credita aliquando appareat esse falsa in lumine naturali. Unde sinistre concipiunt de auctore nature qui putant ipsum ordinasse lumen naturale ad faciendum nobis apparenciam ut fides trinitatis et aliqua sunt impossibilia et aliud lumen fidei unum et supernaturale, ut contradictorium appareat necessarium, non enim est sicut contrarie^f sibi ipsi ut ordinet^g hominem ad simul credendum duo contradictoria vel ut natura intendat in aliquid indebitum. Ideo est ob defectum luminis naturalis et errorem artis quod fides appareat homini impossibilis et non ex naturali inclinatione huius luminis. Non ergo est de ratione fidelis ut habeat disparenciam crediti in lumine naturali sicut nec est de ratione merentis quod habeat rebellionem in carne per fomitem peccati, cum beata virgo meruit sicut et eius filius et homines meruissent in statu innocencie sine tali fomite et destruendo fomitem merebitur homo liberius sicut destruendo transgressores regulabit legislator. Longe melius contingit tamen ex gracia dei quod stimulus carnis vel inimicus homo, diabolus aut mundus, sit in occasionem ut homo plus mereatur, ut patet de Apostolo II Ad Cor. 12. Sed absit ut fidelis nutriat fomitem, foveat inimicum vel consenciat mundo vel diabolo ut habeat pugnam. Pacem enim que est finis pugne debet homo appetere, et non maliciam hostis ut exerceatur. Meritoria ergo est fides qua prosternitur omnis sophistica apparencia^h que fieret ad eius oppositum, quia aliter videtur mihi quod non est firma fides sed fluctuans in formidine opinionis ex evidencia vocata naturali. Cum enim hoc totum redundet in substanciam anime, patet quod causat adhesionem fidei cum formidine nisi contradictoria possint simul apparere in diversis luminibus sine formidine, quod non est verisimile, cum Salvator noster habuit formidinem; propter apparenciam in parte sensitiva secundum illam dubitationem creditur orasse ut calix passionis transeat ab illo ut patet Matt. XXVI, 39, et secundum talem ignoranciam vel formidinem creditur ignorasse diem iudicii, ut ipsemet dicit se nescire illum, Marci XIII, 32. De tota illa materia patet alibi.

Ad quantum dicitur quod impossibile est noticiam manere in beato sine fide, quia fides est primus gradus noticie post opinionem,

^fDG contrario; A quamvis; D deest.

^gB ordinet.

^hDG deest.

ad quem sufficit pro evidencia mocio dei ad assensum veritatis. Nec sequitur ex hoc quod fides sit intuicio, quia multi actus diversificantur in specie, quamvis potencie sint eadem et obiecta eadem ex diversitate rationum movendi, quia aliter non processissent diverse species rerum a deo nec diversi gradus intuicionum, in patria manente eodem obiecto et eadem virtute. Stat ergo deum movere animam beati in patri ad dandum¹ assensum sine formidine, et iste est primus gradus noticie cum quo stat absconsio nature divine quoad intuicionem, eo quod eandem fidem stat hominem habere hic in via quam habet post in patria. Ideo illud est longe prior quam intuicio beatificata, quamvis sit ad illam presupposita, quin ergo deus clare ostendit¹ se illapsus anime per caritatem, sicut ignis carboni per accensionem ut quod totus homo sit assimilatus deo¹ et unitus per deificationem sicut carbo est ignitus et igni assimilatus per ignitionem, disparente tota opacitate, *tunc*, inquam, *videbimus illum* intuitive, *sicuti est*, et hoc per meram essenciam non per velamen creature vel substanciam.^k Tunc enim *absorpta erit mors* et imperfeccio hominis *in victoria* mediatoris Ihesu Christi.⁶

Non igitur ex diversitate obiecti vel subiecti sed ex diversitate rationis mensurandi noticiam specificatur fides cum ponit primum gradum possibilem, scilicet assensum veritati ex inclinacione prime cause, quod si post illud¹ prima causa ostendit se obiective ut immediate et distincte noscatur ab alia,^m tunc est noticia intuitiva superaddita fidei. Et eodem modo supervenient alie rationes private moventes ad assensum eiusdem veritatis. Utrobique enim, adveniente nova evidencia, advenietⁿ nova sciencia, stante semper fide qua cognoscitur de veritate quod est per mocionem dei. Ideo ad fidem sufficit firmiter credere^o veritatem quam non vides intuitive vel speciali ratione; illo genere noticie fides enim catholica est tam firma quod impossibile est falsum illi credi ita primarie. Et si obicitur^p quod quicumque tenetur sperare aliquid tenetur et illud credere. Sed quilibet catholicus tenetur sperare propriam beatitudinem, ergo eciam tenetur illam credere et cum necessario multi

¹A meum.¹G ponit.¹BCDEF deest.^kA membranam.¹C super primum illud¹ E scilicet primum illud; G scilicet post illud.^mA anima.ⁿAE edvenit; C adveniente^oA seq. firmam.^pA obiciatur.⁶Cf. I Cor. 15, 54.

catholici sunt deperdendi, sequitur quod necessario catholicus tenetur ex fide sua falsum credere. Quilibet enim catholicus tenetur habere fidem, spem, et caritatem et si spem, tunc spem salutis proprie. Ad illud dicitur quod non quilibet catholicus tenetur absolute credere quod salvabitur vel quod Christus resurrexit, etc., sed tenetur credere quod salvabitur si finaliter perseveraverit in gracia et quod homo potest habere paratam dei misericordiam; et hoc ponit spes, non autem absolutam confidenciam quod salvabitur nisi habuit spiritualem dei revelacionem, ut habuit Apostolus. Ideo non oportet spem que est in affectu terminari semper ad absolutam veritatem qua primo speratur; semper tamen terminatur ad veritatem condicionatam vel secundarie ad veritatem bonam; fides autem est virtus^q habens veritatem pro obiecto. Ideo dicitur ethimologice^r secundum Augustinum in libro *De Mendacio cap. VI*, *fides^t est quia fit quod dicitur*.

^qA *seq.* intellectivus.

^rA *catholice.*

^tPL 40, 494.

CAPITULUM QUINTUM

HABITO quod licite et meritorie contingit theologum insu-
dare citra invencionem rationis fidei cum circumstanciis
supradictis, restat proferre in medium rationes quibus a
posteriori induci possumus ad intelligendum distinccionem^a person-
arum. Et si non fallor, nulla est validior quam illa capta a beato
Joanne in principio evangelii sui: I, 1. *In principio*, inquit, *erat*
verbum et verbum erat apud deum et deus erat verbum. Pro quo
declarando, supponitur quod non sit possibile quidquam esse nisi
dicat, intendat, ostendat, et noscat seipsum. Sed quia multi grosse et
pueriliter concipientes^b negant suppositionem restringentes avare
omne dicere ad vocalem et sensibilem locucionem, ideo restat sua-
dere rationibus quod sit aliud dicere, primo sic: dicere hominis non
solum terminatur ad voces sensibiles sed ad significata insensibilia
vorum, sed illud dicere non potest poni vorum prolacio sed assertio
post in anima. Ergo tale dicere est ponendum. Maior probatur
quadrupliciter, primo sic: Omne quod potest audiri potest dici, sed
potest audiri quod homo vivit, ergo et dici. Sic etiam secundum
Aristotelem II *De Anima*, dicitur¹ quod eodem sensu sentio et sentio
me sentire ut non solum video colorem aut lucem sed quod homo
ambulat et audio quod amicus meus est sanus et sic de aliis veritati-
bus de quibus gaudeo vel contristor et indubie si illa possunt audiri
possunt et dici, et per consequens illud dicere non est solum sonos
proferre.

Sic etiam communiter dicitur quod unus non intelligit quod
alius dicit, et si voces audiat ignorata ipsarum significacione.
Unde Salvator approbans istum sensum Matt. V, 37: *Sit sermo vester*
est, est, non, non, ubi docemur^c summe compendiose notabilia tria.
Primo, fugere duplicitatem in loquendo que ponit mendacium cum
precipitur verbum oris concordare cum verbo mentis^{cc}. Secundo

^aA trinitatem.

^{cc}E cum mente.

^bBCDEFG sapientes.

^cA docentur.

¹II, 12 424b.

docemur speculative quod omnis assercio est affirmativa vel negativa, quia aliter non fuisset doctrina sufficiens sicut nec sufficeret, nisi omne verbum significatum per proposicionem affirmativam sic esse. Et tercio docemur quod sermo et per consequens dicio non solum se extendit ad verbum oris sed prius et principalius ad verbum mentis. Nam per primum "est" debet intelligi assercio mentis et per secundum similitudinaria et conformis assercio oris. Unde qui intendit affirmacionem et profert negacionem habet sermonem difforem et mendacem qui est talis est et non est, vel si econtra tunc est sermo suus est et non est. In ista secunda difficultate stat omnis duplicitas in loquendo quam oportet esse peccatum propter tria: primo quia pervertitur^d ordo nature que ordinavit voces ad significandum passiones anime conformiter ut est in bestiis. Secundo quia de tanto violatur veritas quantum est in menciante, sicut adulterando violatur castitas et illas duas rationes tangit Augustinus *Enchiridion* XVII° et XVIII° quia² menciendo contravenitur regule dei emananti de lege nature. Unde grammatici ponentes equivocacionem huius termini verbum dicunt quod significat equivoce vocem deceptoriam et loquelam, notando quod vox non est proprie verbum nisi sit signum correspondens verbo mentis, sicut nec urina est sana nisi correspondeat sanitati in corpore.

Salvator autem noster, volens ostendere se immunem a tali duplicitate sed esse summam conformitatem inter verbum sue mentis et verbum oris, communiter asseruit sentenciam suam per duplex amen, ut solus beatus Johannes sic^e refert. Ipse autem crebrius inculcat sentenciam et verba de veritate evangelica quam alius reliquit, sicut patet tam in evangelio suo quam in epistola quod est mihi verisimile valde. Item Salvator noster quantum diligencius ceteris evangelistis narraverat^f communiter tam opere quam sermone commendavit veritatem. Ideo docendo^g nos servare illam conformiter intencioni in sermone vocali geminavit amen, amen dicere ergo correspondens isti duplici amen, patet quod dicere se extendit tam ad actum intrinsecum quam extrinsecum. Non autem sine grandi misterio fuit amen Christi dupliciter geminatum ut puta vel ut doceat fugere duplicitatem in loquendo ut doceat dicere prin-

^dA avertitur.^eA signanter.^fA notaverat.^gBCDEFG dicendo.²PL 40, 240.

cialiter convenire actui mentis, et secundarie convenire actui oris, et tercio ut doceat verba sua habere constantem veritatem ex hoc quod procedunt a duplici natura, scilicet divina et humana hypostatische unita. Tali enim assercioni est fides securissime adhibenda.

Similiter ex modo loquendi de iuramentis vocalibus de defamacionibus et huiusmodi, potest eadem sententia confirmari. Nam legislator astringens testem iuramento intendit quod principaliter dicat veritatem non iterans^b de vocibus quia aliasⁱ contingeret sophisticationes innumerabiles in iuramentis iurans negative iuraret affirmativam. Nam sophista intenderet quod non iuravit sicut^j et non illam propositionem vel non in illo idiomate, et nemo prestat illud iuramentum quia aliter non esset verum in latina lingua quod Petrus iuravit sic, in alia lingua iurans negative, quamvis iuraret. Econtra cum omne iurare sit dicere purum vocale, et tunc indubie nemo possit convincere alium de periurio ex defectu observancie statutorum, nec aliquis possit convincere alium de infamia, cum nemo possit dicere quod aliquis est latro, aut aliam veritatem aut falsitatem, sed solum dicit voces que significant sibi ad placitum. Sed revera *qui sic sophisticate loquitur odibilis est*, Ecclesi. XXXVII, 23. Et subditur causa, *non est illi data a domino gracia*. Omni enim sapiencia defraudatus est, modica vero sapiencia est in illo, qui non conciperit quomodo omnis dicencia oris vel operis procedit ex priori et pro priori dicencia mentis. Sic enim dixit deus eternaliter, et facta sunt omnia creata ut Psalmista testatur concorditer cum legislatore et patet iste modus dicendi per Augustinum IX *De Trinitate* VII° et X^o et Anselmus *Monologion* XI.^o⁴ Ex quibus accipit Lincolniensis *Dicto* 48°, quod⁵ triplex est dicere, scilicet mentis, operis, et oris. In quorum omnium confirmationem dicit Salvator Matt. VII, 21: *Non omnis qui dicit mihi domine, domine, intrabit in regnum celorum, sed qui facit voluntatem patris mei qui in celis est, ipse intrabit in regnum celorum*. Ex quo verbo plane instruimur in tribus. Primo quod triplex est dicere ut sancti doctores sentenciant. Secundo quod due dicencie

^bA curacio.

ⁱA aliter.

^jBCDEFG deest.

³PL 42, 967, 8.

⁴PL 158, 160.

⁵E. J. Westermann, *An Edition, With Notes, of Dicta 1-50 of Robert Grosseteste*, unpubl. thesis, Univ. of Colorado, 1942.

priores non sufficiunt ad vitam eternam, sed oportet addere terciam dicenciam^k in opere faciendo, quod placet deo, ut docet Salvator. Tercio patet quod illud tercium dicere operis est realius dicere et complecius quam dicere accidentale^l mentis vel oris, ymmo facta plus informant^m quam verba. Unde signanter incepit Ihesus facere et docere, ut dicitur Act. I et Matt. V, 19: *Qui fecerit et docuerit, hic magnus vocabitur*. Factum autem realius dicit suum factorem quam sonus vocis.

Similiter ut logice loquar quilibet realis logicus principaliter dicit, proponit, ponit, concedit vel negat veritatem ex parte rei et non principaliter signum, ergo dicere non solum fertur super vocem sensibilem, sed principaliter super eius significatum. Non enim videtur ratio quare sequitur si homo intelligit tale signum sic sibi significans autⁿ intelligit suum significatum non autem dicit signum nisi de quanto asserit suum significatum. Est autem ponibile quod nulla propositio logica sit et certum est quod hoc ponens ponit veritatem ex parte rei. Sicut admittens et concedens negat se concedere propositionem sed veritatem positam. Sic enim homo realius terram^o concedit per cartam vel per scripturam quam per verbum. Sic enim deus concedit nobis multa que dicuntur in facto, et si deus numquam vociferet nobis quia aliter, ut alias deduxi, possibile esset quod bene respondens sine obligatione concederet se esse asinum, posito quod isti duo termini "homo" et "asinus" essent de primaria institucione significantes hominem, negans autem quod in tali casu concederet hominem esse asinum haberet referre conclusionem negativam vel posicionem^p suam ad rem signatam et non ad significacionem. Non enim aliquis sensatus dicit quod sompnians vel aliter proferens sonos sine correspondencia intencionis, dicit significabile per voces sed assercionem vel ostensionem regule.^q Concedunt omnes sciencie cum plebeis esse veram dicenciam. Sic enim dixit *insipiens in corde suo* false tamen quod *deus non est*, Psalmo XIII, 1. Et sic dicebat Lucifer in corde suo: *in celum ascendam, super astra celi exaltabo solium meum*, Isai. XIV, 13. Sic enim dixit ecclesiasticus in corde: *Vadam et affluam deliciis et fruar bonis*,

^kA talia dicencia.

ⁿA ergo.

^qA realem.

^lA actuale.

^oBCDEFG deest

^mA instruunt.

^pB potenciam.

Ecclesi. II, 1, De dicere vero dei et aliarum creaturarum, patet quod scriptura utrobique accipit pro intendere, ut est sepe recitatum. Et pari evidencia concedendum est quod verbum, sermo, vel locutio sit dicencia rei adintra et non solum vox oris ut illiterati putant. Minor autem argumenti satis patet quod vocum formacio terminatur ad voces, non amplius se extendens diccio, ergo extendens se ad signatum vocis, nec potest poni vociferacio^r nec aggregatum ex illa et intencione, sed pura essencia que principaliter est dicere et ad eius similitudinem signum extra^s vocatur verbum vel diccio.

Quarto confirmatur ex scriptura quattuor evangelistarum narrancium formam consecracionis evangelii, scilicet Matthei, Marci, Luci et Pauli. Primus [Matt. XXVI] Salvatorem dicit dixisse: *Accipite et comedite, hoc est etc.* Et de calice dixit: *bibite ex hoc omnes, hic est enim sanguis meus novi testamenti qui pro multis effundetur in remissionem omnium peccatorum*, Matt. XXVI, 26. Sed Marci XIV, 24 dicitur quod Salvator dixit: *hic est sanguis meus novi testamenti qui pro multis effundetur*; Luce XXII, 17 scribitur dixisse: *accipite et dividite inter vos*, et sequitur quod dixit de calice, *hic est calix novum testamentum in meo sanguine, qui pro vobis fundetur*. I Ad Cor. XI, 25 dicit se accepisse a domino quod sic dixit, *hic calix novi testamenti est in meo sanguine; hoc facite quotienscumque bibetis in meam commemorationem*. Hic videtur istos sanctos auctores^t discrepare non solum in hoc quod primus profert sententiam suam in ydiomate hebreo, secundus in italico, tercius et quartus in greco, sed variant in verbis cuiuscumque idiomatis. Ideo constat quod ipsi referunt dictum Christi ad sententiam que est eadem utrobique non ad verba vocalia. Aliter enim false mentirentur et docerent populos idolatrare pereunte auctoritate scripture. Oportet ergo referre dicere Christi ad veritatem significatam quecumque fuerunt signa. Aliter non salvaretur sensus scripture. Salvator^u ergo ad minus dixit istas duas veritates: hoc esse corpus suum, et hunc esse sanguinem suum, demonstrando indubie cum connotacione tam corpus quam sanguinem.

Ideo ista sententia rite prolata dicitur sufficere ad consecracionem quamvis sacerdos^v peccet dimittendo vel addendo preter

^rA notificacio.

^uBCDEFG deest.

^sD ex ista

^vBCDEFG deest.

^tBCDEFG deest.

ordinacionem ecclesie vel variando ab aliquo trium ydiomatum hebraici, greci, et latini, ut creditur. Et istam sententiam de verbo mentis declarat Augustinus *De Trinitate* XV, 11⁰⁶ et infra. Item quodlibet accidens dicit suum subiectum sicut quolibet species suum genus et econtra, et per idem quidlibet dicit se et omne aliud habens ad se habitudinem, ergo suppositio vera.^w Assumptum patet auctoritatibus philosophorum qui concorditer concedunt quod omne concretum accidentatum dicitur huiusmodi a suo accidente denominative ut homo dicitur albus ab albedine, grammaticus a grammatica, et sic de ceteris. Sed constat sequi a passiva ad suam activam: si lapis dicitur esse albus ab albedine tunc albedo dicit esse lapidem album, et ita de aliis. Si enim Petrus dicitur homo essentialiter ab humanitate, tunc humanitas dicit Petrum esse hominem, et sic de aliis. Unde philosophi diffinientes accidentia communiter describunt ipsam per dictiones^x formales subditorum ab illis, ut quia omnia genera qualitatatum insunt homini. Ideo Philosophus in *De Predicamentis* describit qualitatem sic: *Qualitas⁷ est secundum quam quales esse dicimus* et sic de accione, ut patet per auctorem *Sex Principiorum*.⁸ Et breviter quodlibet accidens potest sic generaliter satis artificialiter diffiniri ut sessio est posicio secundum quam^y formaliter homo sedet; et sic de ceteris, ut patet superius.

Nec valet dicere quod intelligitur per dici vocalis prolatio, quia certum est quod non formaliter per albedinem proferetur vocaliter quod homo est albus, ymmo hoc est impertinens ad cognoscendum albedinem cum contingit rem dicere albam que non est alba, et contingit rem esse albam cum numquam vocaliter dicatur alba. Ideo absit quod philosophus diffiniret accidens per unum sibi impertinens tam quo ad esse quam quo ad noticiam. Nec valet dicere quod dici pure est equivocum in talibus acceptum pro denominare, quia tunc^z pari evidencia negaretur aliquid nominari nisi vocaliter nomine oris ostendatur. Ideo proprius dicitur subiectum per suum accidens quam denominatur, cum omne dicens analo-

^wA suppono vere

^xA acciones.

^yCDE seq. aliquid.

^zA quod certum est quod.

⁶PL 42, 1071.

⁷Categorie, VIII^b 8.25.

⁸Gilbertus Porretanus. *Liber Sex Principiorum*, sive *De Sex Principiis*, PL 188,1261.

gice convenit cum alio in hoc quod ostendit suum dictum^a si vere dicit. Ideo non est dicere^b pure equivocum ad ostensionem oris, operis, et mentis, sed quodammodo^c analogicum primo competens deo et consequenter suis creaturis ipsum dicentibus, ut dicit Lincolniensis quod *tota⁹ mundi fabrica est unum artificiosum verbum dicens artem, verbum, vel intencionem deo intrinsecam a quo processit*. Unde patet quod sicut omnis causa per se efficiens dicit suum causatum, de quanto ipsum intendit, sic econtra omne causatum dicit imperfectionem et dicencia eius causatum de quanto ostendit quantum in eo est quod ab eius causa procedit. Et sic intelliguntur dicta philosophorum de genere et specie quod species dicit formaliter et per se suum genus quia per se homo est animal eo quod claudit contradiccionem hominem poni nisi eo ipso ponatur animal.^d Unde cum species sit pars subiectiva^e et sit^f causa materialis sui generis pertinenter ponunt philosophi quod genus dicitur de sua specie. Ex quo sequitur quod species dicit suum genus et tale dici superioris de suo inferiori vocant logici predicari quia est publica et per se dicencia. Singularia autem propter eorum privatam existenciam non sic predicantur, ut dicit Philosophus in *Predicamentis*.¹⁰

Econtra vero genus dicit speciem et per consequens species dicitur de genere sed non per se, quia ad esse homines non sufficit per se^g animal, sed oportet addere differentiam tamquam formam eius materie. Unde stulte decepti sunt qui putant philosophos intelligere per dicciones aut predicationes universalium, prolaciones vocum, vel tantum habitudines humanorum signorum ut tactum est in materia *De Universalibus*.¹¹ Ex eodem patet quod omne subiectum dicit se quia omni subiecto inest aliquid accidens, et omne accidens dicit suum subiectum, ut dictum est, ergo^h suum subiectum dicit se per illudⁱ accidens. Quicquid enim facit pars vel accidens rei facit et ipsum cuius est pars vel accidens ut homo immutat visum vel alium sensum sicut eius accidens immutat. Et per idem sequitur quod quidlibet dicit quidlibet, quia cum quidlibet habet habitudin-

^aA edictum.

^dA anima.

^gCE seq. esse.

^bCE dicere non est.

^eA obiectiva.

^hC seq. et.

^cCE seq. est.

^fC sic.

ⁱD deest.

⁹Robertus Grosseteste, *Exameron*, I. ¹⁰*Categorie* V 3a 10.

¹¹Tractatus nondum editus; praedicatio in genere discutitur in capitulo primo.

em ad quidlibet sequitur quod cuiuslibet ad quidlibet est habitudo relativa et, cum omne accidens quod est relacio dicit utrumque eius extremum, patet quod quidlibet habet accidens dicens quidlibet et per consequens eius subiectum dicit quidlibet.

CAPITULUM SEXTUM

SED contra illud obicitur tripliciter. Primo per hoc quod omnis res mundi^a esset signum et sic nulla distincio esset inter signum et signatum sed omne signum esset^b eque cum quolibet, cum omne signum universa significaret. Secundo videtur quod omnes creature menciuntur cum dicunt ut non est, et cum omne mendacium sit peccatum, sequitur quod peccant. Tercio sequitur pari evidencia quod lapides loquuntur et creature mute clamant, et sic quidlibet dicit^c que scriptura sacra equivoce et figurative attribuit rebus.

Ad primum dicitur quod quolibet res mundi est signum in gradu suo. Nec est distincio entis in opposita per signum et signatum, ut docet Augustinus¹ primo *De Doctrina Christiana*, cap. VI°. Signum tamen restringitur ad denotandum^d rem ex institutione humana ad significandum rem certam ut voces ydionales: scripta, homilegia, et multa huiusmodi. Signum autem precipuum est deus et post illam res^e secunde in genere suo que omnia dicunt naturaliter, et sic nihil est reliquo communius naturali significatione vel dictione sed ratione^f et humana institutione et causacione est unum reliquo communius sicut et predicacione, et sic non sunt omnia simpliciter communia, sed^g quo ad communitatem que respicit multitudinem dictorum.

Ad secundum dicitur quod res mute et quecumque non rationales carentes mente numquam menciuntur, sed solum dicunt verum. Unde cum mentiri consistit in quadam duplicitate inter mentem et signum extrinsecum, patet quod carencia libertate flexibili numquam menciuntur. Hoc tamen conceditur, quod non solum in deformitate dictionis vocalis ad mentem, sed cuiuscumque indebiti modi habendi contra mentem consistit mendacium. Ideo

^aA seq. nedum.

^dA denominandum.

^gDG deest.

^bA esset equivoce.

^eAFG post illum.

^cA dictis.

^fA causacione.

¹PL 34, 21.

omne peccatum mortale ponit mendacium sicut enim *diabolus est pater mendacii*, ut dicit Salvator Joh. VIII, 44. Restat quod non loquitur vocaliter sed dicit in facto vel intencione contrarium institutioni sue primarie, ideo mentitur et facit omnes alios mendaces mentiri. Quamvis ergo errans accipit occasionem ex creatura ad falsum concipiendum, tamen illa creatura non^h dicit illud falsum nec significat illud, sed male senciens ut ponit Anselmusⁱ exemplum de imagine draconis occasione cuius terreretur puer ex defectu virtutis fantastice, ut patet² in *De Veritate* cap. VI. Nec videtur mihi verum quod aliquid significat deitati quicquam licet quidlibet dicat sibi omnem veritatem. Nihil enim facit deo signum ad aliquid apprehendendum, cum deus noscat omnia antequam sint. Ideo non omne dicere est significare cum deus pater dixit eternaliter deo filio quod sedeat eternaliter in pocioribus eius bonis, ut patet Psalmo CIX, 1, et certum est quod non eternaliter fecit sibi signum. Unde Apostolus I Cor. XII, 21 dicit de unione membrorum, quod *oculus non potest dicere manui: operibus tuis non indigeo; nec caput pedibus: non estis mihi necessarii*. Sed dicunt oppositum, quia^j ut consequenter subiungit, *membra que videntur viliora^l esse necessaria sunt*. Et certum est quod Apostolus non intelligit sic sophistice necessarium^k quod membra non dicunt sic, quia non possunt quidquam dicere, cum omnia opera dei eciam tenebrę benedicunt domino, ut patet Dan. III, 72 de cantico trium puerorum.

Ad tercium dicitur quod loqui restringitur ad oris dicere; sepe tamen in scriptura dicitur locutio pro dicere simpliciter, quia idem est principium in locucione. Unde omnia quecumque scriptura^m figurative attribuit deo vel alteri alicui cui non competit totaliter ratio attributi plene attribuuntur deo, secundum illam partem rationis que sonat imperfeccionem simpliciter et creature secundum aliquid sibi proporcionale ut quando dicitur deum habere faciem, digitos, vel dexteram. Videndum est quomodo facies preter condiciones materiales dicit ostensionem rei rationalis; et hoc competit

^hA deest.

^jA quibus.

^lBCDG violata; in *Vulg* infirmiora.

²PL 158, 474.

ⁱBCDEFG male, Augustinus.

^kG negativam.

^mA figura signaliter.

verbo dei quo necessario dicit se. Ideo Moyses desiderans claram dei visionem dixit: *Ostende mihi faciem tuam*, Exodi XXXIII, 13. Et istam faciem desideravit Psalmista carne vestitam ut verbum oris vestitur quando rogabat, Psalmo LXXIX, 20: *Ostende faciem tuam et salvi erimus*. Digitus dei est vis dei practice operativa, sicut manus sunt organa organorum et illa attribuitur gracie et benevolencie spiritus sancti, unde Exodi VIII, 19 dixerunt magi deficientes in tercio signo, *digitus dei est hic*. Dexteram dei est verbum per quod operatur, ut patet in Psalmo CXVII, 16. Dexteram vero dicuntur bona pociora consequencia rem ut nociones, que sunt perfecciones simpliciter quas melius est habere quam non habere, dicuntur dextere dei. Et ista regula iuvat philosophos scientes proprietates perfectas rerum distinguere ab imperfectis, maxime ad eliciendum sensum scripture etⁿ similiter ad cognoscendum proprietatem rei et veritatem fidei, quia ad istum sensum vocatur omnis veritas philosophica in scriptura, ut dicit Augustinus II *De Doctrina Christiana*.³ Istis notatis, patet quod non obest concedere lapides loqui, et illa que non exigunt celerem vindictam propter paciencia contra naturam clamare ad deum, ut tria genera peccatorum clamant ad deum: primum iniustum homicidium Gen. IV, 10: *vox sanguinis fratris tui clamat ad me de terra*. Secundum est peccatum sodomiticum publicatum Gen. XVIII, 20: *Clamor Sodomorum et Gomorreorum multiplicatus est*. Tercium est peccatum divitum fraudencium pauperes a bonis sibi debitis ad sustentacionem, unde Jacobi V, 4: *merces operariorum que fraudata est a vobis clamat, et clamor eorum in aures dei Sabbaoth introivit*. Naturale namque est quod homines se diligant. Sed primum peccatum contradicit^o potencie vivificative; secundum contradicit potencie generative, tercium potencie nutritive, et omnia ista clamant per sui patenciam. In talibus ergo figurativis locucionibus non est loquendum regulariter nisi forte ex consensu limitando sensum, et tunc non obest quamlibet rem vocare librum et quamlibet formam locucionem.

Diccio autem proprie inest cuicumque naturaliter intendenti inquantum taliter intendit. Unde Apostolus I Cor. XII, 3 dicit quod *nemo potest dicere dominus Iesus nisi in spiritu sancto*. Cer-

ⁿA seq. illa.

^oAC contravenit.

³PL 34, 35ff.

tum est quod non intendit per dictum vocalem prolacionem, quia illam potest excommunicatissimus dicere, sed intendit dicenciam cordis que est naturalis ordinata intencio, quam^p dicunt qui pie dicunt Christum esse dominum eorum secundum naturam divinam, et Iesum et salvatorem eorum secundum naturam humanam. Sic enim non possunt dicere nisi instinctu spiritus sancti. Et sic exponit Augustinus dictum Apostoli XV *De Trinitate* 17 de⁴ verbo intus amato. Amor autem appropriatur spiritui sancto. Item quodlibet compositum ex materia et forma dicit essentialiter seipsum et sic per locum a maiori quolibet natura spiritualis sive creator sive creatura^q dicit essentialiter seipsam. Sed cum non sit possibile quidquam dicere aliquid sine dictione vel verbo, ergo in quolibet substantiali^r est verbum vel dicio essentialis. Assumptum probatur ex hoc quod omnis natura creata habet inclinacionem, appetitum, vel quomodocumque aliter vocetur, ad seipsam que non ponitur sibi accidentaliter, ergo est sibi essentialis, sed nihil appetit naturaliter nisi illud quod est naturaliter dictum, cognitum, vel notatum, ergo quidlibet dicit se naturaliter sibi ipsi pro assumpto supposito quod quolibet natura creata habeat naturalem inclinacionem ad finem aliquem ut terra deorsum, ignis sursum, et ita de mixtis participantibus istis simplicibus.^s Idem patet ex motibus^t naturalibus rerum distincione naturarum formalium. Non enim cognosceremus distinciones naturarum nisi per effectus huiusmodi naturales earum; nec deus disponderet partes mundi nisi unicuique daret vim insitam ad faciendum et se habendum ut debet et convenit pro integritate universi. Unde Sapientie XI, 21 philosophice dicitur deo: *Sed omnia in mensura et numero et pondere disposuisti*. Per mensuram potest intelligi limitacio gradus entitatis rei quo ad se ipsam non solum in faccione^u essentiali sed in denominatione qualibet positiva creature. Constituit deus terminos inclinaciones non solum de facto sed eciam de possibili. Unde vacui^v sunt casus in quibus ponitur creaturam crescere usque in infinitum in talibus formis quia in rationibus eternis est status usque ad quem possunt

^pA quomodo.

^qA a domino.

^vA vani.

^qA creata sive increata.

^tA mobilibus.

^rC speciali.

^uA imperfectione; C *deest*.

⁴PL 42, 1079.

pervenire. In eternum enim ordinatur res: divisibilis quam numerosa est secundum eius partes; si indivisibilis quam pulchre ponit et ordinat in numerum cum universitate creaturarum quarum numerus quo ad totam successionem temporis eterni est eternaliter preordinatus.

Pondus vero est vis appetitiva qua res quietatur in fine ad quem ordinatur, unde amor mentis quo nata est assensio^w quietari in deo vocatur ab Augustino *De Civitate* XI, 28 *pondus*⁵ *anime*. Cum ergo nature nostre create pondus est eo quod omnis natura est ordinata tendere ad finem, sed ordinans naturam activam ad finem non potest sibi deficere in necessariis. Ideo oportet quod habeat principium activum quod est numerus, forma, natura activa, actus primus, noticia nature vel quomodocumque aliter^x vocetur ex qua procedit pondus quod est quietacio, amor, vel complacencia in illo quod nocius presentat nature et sic in omni natura est dare sufficientiam vel mensuram ex qua gignitur noticia vel numerus, et ex illis procedit quietacio vel pondus.

Et credo quod inter omnes textus scripture est iste difficilior, sicut patet ex varietate sensuum doctorum^y ipsum exponencium, ut patet respicienti libros beati Augustini et specialiter *Super Gen. ad Lit.* IV, 5, et infra.⁶ Vult enim ibi quod ista tria principaliter sunt in deo eterna et correspondenter vestigium^z in qualibet creatura, quia ergo tota mensura est ex capacitate materie et materia deo patri correspondet. Ideo per mensuram intelligit Augustinus deum patrem. Et quia per formam ponitur res in numero et pulchritudine distincta ab alia, ideo per numerum intelligit deum filium. Et quia pondus quietat rem naturaliter in suis limitibus, ideo correspondet spiritui sancto qui est benevolencia patris et filii et correspondet compositioni materie cum forma, quia forma liberatur in materia sicut pondus in appendiculo, et illa liberacio, que est compositio vel unio materie cum forma, vocatur pondus. Sic secundum Augustinum potest intelligi quod *omnia posuit deus in mensura, numero et pondere* active principiantibus creatis, et ille sunt tres persone divine. Sed ex parte creature sunt ipsa materia et forma et

^wB assensio; D assensitivis; G assensu; C assensis.

^xG alteri.

^yD docendo.

^zA vestitur.

⁵PL 41, 341.

⁶PL 34, 300.

eorum compositio vel aliquid eis proporcionabile; et^a claudit contradiccionem aliquid carere essentiali potencia qua sufficit se intendere vel noscere modo suo et illa vocatur nunc modus, nunc unitas in materia, et nunc sufficiencia. Et ex illa potencia^b procedit actus primus qui vocatur nunc forma, nunc species, nunc numerus, nunc verbum vel diccio, nunc noticia. Ex quibus duobus procedit quietacio rei naturalis in se ipsa que vocatur nunc pondus, nunc quies, nunc amor, voluntas, vel beneplacitum, nunc appetitus in actu, nunc compositio, sic quod difficilimum est ista intelligere nedum propter multiplicitem nominum, sed propter subtilitatem et insensibilitatem signatorum. Pauci enim sciunt concipere distinccionem istarum rerum et pauciores sciunt invenire proporcionabilitates earum in diversis naturis, Necesse est ergo recte philosophantes ponere ipsas ut in corporibus; pauci enim negant materiam, formam, et compositiorem,^c quamvis plebeus ignorat eorum distinccionem. Paucissimi vero sunt hodie qui sciunt distinguere hec tria in natura intellectuali, quamvis prior sit ibi quam in corpore.

Nec potest dicta natura, diccio vel inclinacio dici accidentalis essencie, quia mutata natura mutatur et substantia; ideo quamdiu manet eadem essencia^d manet et forma, diccio, vel verbum eius. Si enim essencia posset esse non dicens se posset esse non intendens vel appetens se, eo quod intendere vel appetere presupponit noscere quod est insensibile dicere, et si hoc, multo magis posset non intendere vel appetere aliquid extra se, quia constat ex sepe dictis quod nihil appetit aliquid extra se, nisi propter sui esse, et sic prius naturaliter appetit se esse. Si autem tales nature possent appetere aliquando fines et aliquando desistere ab appetitibus, tunc actibus elicitis possent sic appetere, vel aliter fines intenti possent variari respectu appetitus eorum.

Si primum detur, tunc lapides et omnia corpora essent sensibilia. Si secundum detur, tunc ordo nature posset everti sic quod quilibet posset appetere contrarium finem illi quem nunc appetit, quod est impossibile, cum necesse sit omnem naturam^e creatam appetere deum, et ordinare ad ipsum suum totum universale et integrale, ut superius ostensum est. Sicut terra eciam ubicumque fuerit appetit ordinem sue locacionis in universo. Sic ubicumque

^aE nec; A ut.

^dA substantia.

^bA forma.

^eA creaturam.

^cAC compositum.

fuerit appetit se esse, gracia cuius appetit ordinate esse, et ita de singulis substanciis, quod patet ex hoc quod omnis substantia creata pro omni tempore signabili sui esse resisteret contrario corruptivo vel indispositivo, sed non resisteret nisi propter appetitum vel visum quem habet ad esse, ergo omnis natura appetit pro qualibet mensura sue periodi suum esse. Non enim expergesset substantia ut appetat sic esse propter appositionem^f contrarii, tum quia ante appositionem convenit in appetitu sui esse et sic ante appeiit se esse, tum etiam quia interim naturaliter conservat se in esse secundum Philosophum I^o *Physicorum* cap. 9 *appetit^g formam* dando Tum tercio quia ad talem appetitum sufficit natura et presencia appetibilis. Esse igitur est tamen bonum, ut patet per Augustinum II *De Libero Arbitrio* 7⁷ et XI *De Civitate Dei* 26 quod⁸ claudit contradiccionem creaturam aliquam appetere se esse et appetere non esse, quia non potest habere rationem vel apparenciam boni. Ideo non potest esse finis naturalis vel sensibilis. Unde prima materia secundum Philosophum I^o *Physicorum* cap. 9 *appetit^g formam* dando sibi esse *sicut mulier appetit virum et turpe pulchrum*.

Et indubie non^g accidentaliter appetit formam quia posset esse informis et sic per se vel,^h cum non sit quicquam nisi per formam, quia constat quod materia prima non habet formam si non appetit formam, eo quod non potest subici forme, nisi naturaliter appetendo formam, sic sibi subiectivam. Nec posset una vice appetere formam et alia vice deappetere nisi posset elicere actum, cum non sit signanda variacio ex parte rei appetite. Hic dicitur quod nulla substantia insensibilis appetit, intendit, vel inclinatur se ad aliquem finem, sed oportet quod moveatur a causa superiori ad fines consequendos. Et ad istam responsionemⁱ confirmandam arguitur primo per hoc quod terra posita extra locum suum naturalem appeteret descendere per lineam rectam brevissimam et sic mutaret appetitus suos, quos accidentaliter eliceret sicut facit bestia, et per consequens esset cognitiva, quod non videtur, cum tanto visu descendit in ignem suppositum, sicut descenderet ad locum suum naturalissimum. Simili modo^j tunc corpora naturalia appeterent

^fAG sui.^gA deest.^hA nihil.ⁱA mencionem.^jA similiter.⁷PL 32, 1281.⁸PL 41, 340.⁹Physica VIII, 4 225^a; Ethica III, 1 1110^a.

contraria, ut ignis appeteret moveri et quiescere, et per idem esse in quocumque loco inter ipsum et locum eius naturalem, et cum talis finis non posset esse, patet quod nullus naturalis appetitus potest tendere in illum, eo quod talis appetitus esset frustra.

Similiter tunc corpora naturalia appeterent certo gradu moveri ad loca naturalia et per consequens determinarent sibi tempus in quo primo appeterent esse in locis naturalibus et interim esse extra loca naturalia ut posito vacuo extenderent^k gradus illos motus, ymmo cum partes haberent contrarios appetitus movendi secundum diversas lineas, sequitur quod elementa impedirent seipsa ad omnem punctum secundum partes remittentes ymmo cum quidlibet^l naturaliter appetit quidlibet, sequitur quod infinita sit ingeminacio, sagacitas, vel noticia nature creature.^m Contra istam responsionem sequitur primo quod nullum corpus naturale insensibile sit activum sed solum passivum, eo quod precipua accio gravium et levium adextra foret mocio eorum ad sua loca naturalia. Sed responsio tollit istam accionem ab eis, eo quod dicit nullum grave posse inclinare seipsum ad locum sibi naturalem, et tunc indubie nulla talia possunt movere se ad loca naturalia sed solum passive moventur ab extrinseco non conferente passo aliquam vim, quod Aristoteles vocat violentum.⁹ Et ultra sequitur quod non est dare gravitatem vel levitatem cum illa, si essent, forent virtutes corporum motive ad deorsum vel sursum et per consequens sua subiecta per illas virtutes sic moverent se ut dicunt philosophiⁿ. Et per locum a maiori vel pari tollerentur^o a corporibus omnes qualitates materiales active, gravitas et levitas, que sunt principia motus localis priusquam insunt caliditas vel frigiditas cum aliis qualitibus, que sunt principia motus in quantitate et qualitate posteriori motu locali in tantum quod gravitas et levitas creduntur a multis esse forme substanciales. Si ergo ille non sunt qualitates posteriores non sunt et sic periret omnis noticia sensus et perfectio ac distincio corporum naturalium.

Ideo dicit Commentator IX *Metaphysice* commento 7° quod¹⁰ auferentes a corporibus proprias acciones tribuendo deo totum

^kA excederent.

ⁿA dicit philosophus.

^lCD quilibet.

^oA tollentur.

^mE create deest.

¹⁰Aristot. ed. Juntina f. 109^a.

genus accionis non habent cerebrum dispositum ad philosophandum. Non ergo dubium quin omnis forma substantialis vel compositum habet vim activam quamvis regulatam a causa superiori generante et essentialiter conservante, et consequenter habet appetitum, inclinacionem, intencionem et noticiam naturalem. Unde Augustinus IV *Super Gen. Ad Lit.* 4 sic scribit: *nomina*¹¹ *measure et numeri et ponderis quisquis non nisi visibiliter novit, serviliter novit.* Et sequitur: *Quod si non vult aliquis ea vocabula que in rebus infimis et abiectissimis didicit transferre ad illa sublimia quibus intuendis mentem serenare conatur, non est urgendus ut faciat.* *Dum enim hoc intelligatur quod intelligendum est non magnopere curandum est quod vocetur.* Vult enim Augustinus mensuram, numerum et pondus principaliter esse in deo et ideo planum est si sunt motus naturales, sunt inclinacione naturales, consequenter in omni substantiali creatura. Vult eciam ingenia esse indisposita ad philosophandum que non concipiunt significata istorum terminorum et specialiter ad intelligendum trinitatem. Et vult tercio non esse discrepandum quibus nominibus utamur dum tamen res concipiamus.^p

Ad primum dicitur^q quod terra appetit descendere secundum lineam brevissimam ut lex eterna ipsam docuit. Et super ista lege dependent pulcherrime conclusiones de ponderibus et ex certissima regula nature quod operatur breviori modo quo potest, demonstrat perspectivus pulchre quod angulus incidencie^r est equalis angulo reflexionis, per hoc medium quod si anguli essent inequales^s, tunc radius incidens et radius reflexus constituerent radium longiorem quam angulus exeuntibus^t inequalibus, ut demonstratur libro primo Vitulonis,¹² questionibus 15 et 18. Et iuxta istam legem facit apis domum suam hexagonam, ut patet in *Hexameron* Ambrosii.¹³ Figura enim hexagona inter omnes figuras repletas loci est maxime contentiva propter multitudinem angulorum qui accedunt ad figu-

^pA seq. Ideo planum est si sint motus naturales sunt inclinaciones naturales.

^qA conceditur.

^rBCG contingencie.

^sA materiales.

^tB existentibus.

^uBC quomodo.

¹¹PL 34, 300.

¹²Vitulonis *Thurinopoloni Opticae Libri Decem*, Basel, 1572, Cap. 1, num. 15 et 18. pp. 8, 9.

¹³V, cap. 21, PL 14, 249.

ram circularem ut patet in *De Ysopometris*,¹⁴ questione penultima, et III *De Celo*,¹⁵ Commento 68°. Nam tantum triangulum, quadratum et hexagonum replent sensibiliter locum et tantum pyramis et cubus corporis. Nec sequitur ex mutacione appetitum elicitum et eius noticia quod elicit appetitus sicut bestia quia caret sensu^u quo comprehenderet speciem sensibilis. Ideo mutacio appetitus medii ad finem est consequens ad quisicionem illius medii, ut cum grave haberit locum bassiozem in ordine ad locum naturalem cessat appetere illum locum, nec movet aliquid obiective inducendo qualitatem in appeticionem substance insensibilis ut post sufficiat ex se relinquendo unum medium acquirere finem per medium optimum, ut lapis quiescens non immutatur ab obiecto delectabili ut sufficiat post quietem ex se incipere motum, et, interposito obstaculo, circulare per illud medium querendo optatum; hoc enim convenit sensibus et ideo moventur ex se et insensibilia per se ut patet VIII *Physicorum*,¹⁶ nec moveri possunt nisi moveantur a generante limitante illis unicam legem acquirendo finem quod si prohibens sit illis obiectum^v tunc pausant quousque removeantur. Ideo non intendit qualitatem corporis locantis sed situm in comparacione ad mundum.

Ad secundum dicitur quod appetitus contrariorum simul inest cuiuslibet substance carenti sua perfeccione ultima^w ut terra dislocata, nedum simul appetit moveri et quiescere, sed appetit moveri nunc et quiescere nunc in sensu diviso. Nam appetitus quiescendi qui inest terre pro tota sui periodo et si frustretur ab illo quod continue appetit et continue inest, tunc appetit accidentaliter in ea^x ad illud gracia illius finis, quibus habitis cessat appetere illa, nec est appetitus terrestris corporis acquiescere et esse in medio mundi sibi essentialis cum contingit ferrum vel paleam alterari per agatem^y et magnetem ut appetant ascendere et esse in loco aeris suspenso visu eorum ad inferius ut expercius^z testantur qui dicunt quod magnes posita in equilibra precise tantum ponderat appenso ferro quantum per se ponderat absque ferro, ex quo patet quod non

^vA subiectum.

^yA gagatem.

^wBCDEFG deest.

^zA experimentores.

^xA medium.

¹⁴Zenodori, *Comentarius de Figuris Isometris cum Pappi Libro V Collatus*, ed. Hultsch, III, 1189-1211; 1138-1165.

¹⁵Ed. Juntina f. 109a.

¹⁶VIII 5 255b.

innitur ad deorsum suspenso appetitu sui ad illum finem. Et idem evenit indifferenter cuilibet corpori sublunari quod intendit naturaliter quorumlibet pro conservacione pleni et posicione debita universi quamvis elementa media cum suis impressionibus plus aptentur ad idem officium. Et super ista lege nature dependent multe experiencie ut detencio aque in fyola submerso eius orificio et detencio plani appositum super planum humidum sine interceptione notabili aeris, ita quod non potest equidistanter a corpore supposito elevari. Et idem accidit in celeri ruptura nubis aut ligni et breviter in causacione cuiuscumque soni notabilis quod est vehemens collisio aeris pro conservacione pleni, per que omnia docemur quod corpora numquam accidentaliter appetunt quicquam nisi gracia alicuius finis quem per se et essencialiter appetunt, ut gravia appetunt medium mundi gracia sue perfeccionis et illam perfeccionem gracia sui esse quod non possunt deappetere; omne enim per accidens est reducibile ad aliquod per se.

Nec obest sumere istam propositionem in sensu diviso: *a* appetit moveri et quiescere simul^a pro eodem instanti, nec sequitur ex hoc quod appetit moveri et quiescere simul quamvis appetitus ad ista duo sit simul. Sophistria vero dicit quod tam moveri quam quiescere pro eodem instanti *a* appetit, sed non appetit moveri et quiescere et sic de similibus^b cavillationibus verborum in quibus non viget sapiencia nec militat ratio. Nam intelligendo istos terminos "hoc quiescere," "hoc moveri" simpliciter pro quiete et motu, idem est dicere "*a* appetit quiescere et moveri," et "*a* appetit quietem et motum" quod est unum, cum motum appetit gracia quietis sicut homo appetit bellum gracia pacis, semper ergo natura appetit finem sed media non appetit, nisi quando sunt necessaria ad illum finem. Ideo ut desinunt esse necessaria ad finem desinit ipsa natura appetere, quia non est possibile quod noscat vel appetat nisi bonum. Bonum enim est satis possibile quod grave pro hoc instanti sit in quocumque loco suo naturali sicut patet extendentibus esse ad esse preteritum et futurum. Nec est color quod insensibile appetit suam consumpcionem vel suum non esse, etsi appetat unum antecedens ad hoc. Nec sequitur si materia prima appetit formam novam, quod appetit corrupcionem sui compositi et defeccionem^c

^a*A* deest.

^b*A* talibus.

^c*A* desicionem.

forme habite. Talia enim naturalia appetunt fines et mere positiva media, sed non media privativa ut mihi videtur pro nunc quamvis deus hoc velit.

Ad tercium dicitur concedendo assumptum: sicut enim deus posuit omnem creaturam in mensura, pondere et numero, sic omnis creatura appetit secundum fines quos deus limitat. Et sic est dare certum gradum motus summum possibilem cuicumque dando corpori sic quod illud moveretur naturaliter posito vacuo per impossibile. Illud enim non posset moveri in vacuo cum vacuum esse non posset, sed in pleno bene posset cum medium posset esse neutrum^d mobili vel summo gradu raritatis vel subtilitatis, subtile vel mobile sive gradus potencie sibi possibilis. Verumtamen conceditur quod per totum tempus motus dati mobilis ipsum appetit esse extra locum suum naturalem, et per idem tempus appetit continue esse in suo loco naturali, sicut infirmus appetit farmaciam odibilem propter sanitatem. Unde grave non appetit locum extra sub ratione qua extra, sed sub ratione qua medium ut sit necessaria. Unde dicunt sophiste^e quod non sequitur^e: hoc appetit esse ibi, et esse ibi est esse extra, ergo appetit extra. Satis tamen est philosopho intelligere dicta talia in sensu diviso quod illud quod est esse extra talem locum appetitur a tali mobili omnino sic quod non appetit interim esse in loco naturali quia idem continue principalius appetit propter esse suum quod primo appetit. Et sic conceditur^f a causa efficiente et causa materiali quod limitantur secundum ordinem nature ad gradus et multitudines effectuum, ut dicitur alibi. Ulterius videtur mihi quod partes simplices non resistunt sibi reciproce sicut nec partes simplices ponderant in loco suo naturali nisi forte sit materialis locacio eorum intercepti inter partes huiusmodi et principium sui loci ut aqua descendit extrudendo^g aerem, non lapidem vel mixtum quod est a dominio terre et ita cadit^h terra velocitata et omne corpus appetit suum ordinem, partes eiusⁱ non violentant se reciproce, tunc compositio est locata naturaliter, quia intencio integri communis est prestancior intencione privata parcium, quia et aliter foret terra violentata ad omnem punctum eius cum naturalitate.

^dA metrum.

^gC detrudendo.

^{e-e}BCDEFG deest.

^hA credit.

^fA de.

ⁱA autem.

Et super tali regulari appetitu nature dependent certissime conclusiones naturales de ponderibus, ut grave plus ponderat vel nititur ad descensum quando multum habet de directo quam facit minus habens de directo saltem plus nititur descendere secundum lineam plus accedentem ad directam tendenciam versus centrum quam lineam plus obliquam; semper autem habet equalem nisum ad esse naturaliter locatum et dislocatum extra locum suum naturalem; non aliunde alteratum semper nititur essencialiter descendere. Verumtamen quando descendit secundum lineam obliquam remissius appetit descendere quam secundum lineam rectam et huic minus fatigatur supportans, ut moverunt perviores^l. Quando nisus suus distrahitur ad diversas incidencias est minor ad quamlibet earum et equalis quo ad omnes simul, quia aliter plus inniteretur grave violente secundum obliquum tamen sine novitate gravitatis quam faceret secundum lineam rectam penes centrum, eo quod continue tendit quo ad rectum descensum et preter hoc nisum quo ad descensum obliquum cum illum causat naturaliter. Et sic posset idem perdere quotlibet appetitus vel nisus nullum loco illorum acquirendo cum hoc quod continue eque multum appetat, quod est impossibile. Ideo specificandum est spacium, quando dicitur quod plus innititur, hic quam ibi ut sic innititur^k descendere secundum illam proporcionem circuli vel spacii quam secundum aliam, et hoc est esse gravius secundum situm, plus inniti descendere secundum illum situm quam secundum alium. Et sic intelligendi sunt auctores de ponderibus quod grave plus ponderat in situ equidistante a superficie orizontis quam in alio puncto^l porcionis circuli respectu^m brachiorum cuius ratio est, quia plus scilicet capit ibi de recto, ut probatur conclusione 2^a Jordani *De Ponderibus*.¹⁷ Et breviter nisi insensibilia dicerent veritatem secundum legem suam, perirent operationes lathamorum, carpentariorum et quorumcumque mechanicorum.ⁿ Ars enim imitatur naturam, et utinam mores hominum preferencium utilitatem privatam bono publico sic facerent! Verumtamen ars non attingit bene noticiam nature, ideo dicunt metaphysici quod est infinita valde magna naturaliter hoc quod scimus comprehendere.ⁿ

^lA experimentores.^kA seq. Plato.^lBCDEF recto.^mA circuli regule.ⁿ . . . ⁿBCDEFG deest.¹⁷Cod. Vat. Lat. 2975, f.4v.

Ex istis tribus rationibus diffuse tractatis, patet primo quod quelibet essencia vel natura essencialiter appetit se appetitu actualiter quietato, et per consequens essentialiter intendit se et dicit se sibi ipsi tamquam bonum appetibile. Secundo patet quod natura creata tripliciter dicit se: primo in suo accidente cum esse accidens dicit subiectum suum accidentatum sicut accidens non habet accionem nisi accionem subiecti. Ideo subiectum dicendo se esse accidentatum dicit se. Secundo dicit se in suo universali ut specie et genere, quia per se superius dicitur se de suo inferiori ipsum dicente et cum omne universale sit quodlibet eius individuum seu inferius, patet quod singulare dicit se dicendo suum universale. Tercio vero dicit se essencialiter intrinsece dum habet formam ostendentem se tamquam bonum. Ex istis arguitur sub ista forma: necessario omnis natura essencialiter et intrinsece dicit se: primum principium est summa natura, ergo necessario et essencialiter et intrinsece dicit se. Sed impossibile est quicquid aliquid dicere sine dicencia que est verbum, ergo primo principio necessario intrinsece et essencialiter inest verbum. Et istam sententiam satis innuit beatus Johannes per primam propositionem sui libri stabiliendo substantialiter^o et continue verbum esse, quod est subiectum sui libri. Et cum impossibile sit quicquam se dicere nisi de tanto quietetur in se adintra, patet quod oportet post dicens et eius verbum ponere tercium, quod sit complacencia et illam vocamus in deo tres personas, tria supposita vel tres hypostases.

Nutritis autem in materia de veritatibus^p supradicta facile est intelligere rationum diversitates in ista materia ut quondam formam rationum. Isto modo quelibet essencia habet in se potenciam vel sufficienciam ad seipsam noscendam, et impossibile est quin posita illa potencia procedat par naturalis noticia ita quod quanto potest taliter se noscere tanto noscit, et impossibile est quin ex tali potencia et noticia procedat par quietacio eiusdem essencie in se ipsa, ergo in qualibet natura sunt ordinate talia tria. Et hinc attribuunt sancti patri potenciam, filio sapienciam, et spiritui sancto benevolenciam, et hoc est ex proprietate rei, non solum sicut Magister sentenciat¹⁸, ne pater crederetur impotens propter senium, filium insipiens propter iuventutem, et spiritus sanctus malevolus propter

^oA subtiliter.

^pBCDEFG veritate

¹⁸Sent. I, 34, PL 192, 616.

hoc quod post procedit tercius in ordine.^a Si enim impositores nominum hec intendebant, hoc fuit valde secundarie primo et principaliter notantes proprietates personales suppositas.

Tercio modo formatur ratio de deo specialiter sic: deus cum sit summe intellectivus non potest non intelligere se, nec potest intelligere se nisi haberet potenciam producendi dictam intellectionem et continue servandi et causandi eam modo suo. Ergo est dare duo, quorum unum sit sufficiencia et aliud intelligencia, et cum dicta intelligencia^r non potest esse sine actu ob defectum obiecti vel concursus alterius expectati, patet quod sicut quanta est sufficiencia dei ad intelligendum se tante intelligit se et tante delectatur in se. Et indubie idem est argumentum de anima. Et ideo nominantur tres res anime sicut res deitatis, memoria, ratio et voluntas, vel mens, noticia, et amor, ut patet per beatum Augustinum IX, X, et XIV *De Trinitate*.¹⁹ Porporcionabile vero habet quelibet natura completa ut corpus habet materiam loco potencie, memorie, vel mentis recipientis, et habet formam loco rationis, noticie, vel sapientie, et habet unionem istorum adiuncto^s loco voluntatis, amoris, vel quietacionis delectantis. Et sicut tres res increate sunt eadem essencia singularis, sic materia, forma, et compositio sunt eadem essencia singularis. Et idem intelligitur de luce correspondente deo patri, de splendore qui est actus vel verbum lucis adintra, ideo illuminacio medii adextra correspondente deo filio, et de fervore correspondente mutuo amoris qui est spiritus sanctus. Omnia enim ista tria sunt eadem essencia^t, quamvis differant in se. Quamlibet autem formam positivam manifestativam veritatis vocat Augustinus lucem, ut patet III *Epist. Ad Volusianum*²⁰ et IV *Super Gen. ad Lit.*²¹ Propinqua autem similitudo trinitatis est anima intellectiva in qua sunt tres res, quarum quelibet est spiritus rationalis, nec discrepant in natura sicut materia et forma, quarum materia est minus perfecta et tam prior natura et tempore ipsa forma quam etiam posterior tempore ipsa forma.

Non sic autem de trinitate anime, unde Lincolniensis adducit in suo *Hexameron*, 14 exempla, que dicit non solum esse exempla, sed summe trinitati evidenter collata sunt argumenta ipsam trini-

^aA origine.

^rA sufficiencia.

^sA ad invicem.

^tA seq. lucis.

¹⁹PL 42, 959, 971, 1035ff.

²⁰PL 33, 508.

²¹PL 35, 315 (IV, 27).

tatem efficaciter probancia. Nimis autem prolixum esset immorari circa declaracionem eorum et purgacionem errorum circa ipsa contingencium. Ideo dicit super isto verbo *Faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram: Breve²² est illud verbum et profundissimis et amplissimis sensibus fecundissimum, cuius fecunditas, si esset explicanda et scribenda per singula, non arbitror mundi posse capere eos qui scribendi essent libros. Comprehendit enim dei secretissimum et sacratissimum hominis cum ostendit unius dei trinitatem et humane condicionis dignitatem. Nec miror de isto dicto quia tota philosophia ac tota logica fundatur in ipsa trinitate, et per consequens quelibet veritas dicibilis. Sufficit ergo cognoscere pro nunc, quod tota trinitas increata dicit se facere hominem, intelligendo per "hominem" animam que est homo interior, et hoc ad imaginem suam de quanto est substancialiter tres res quarum quelibet est singularis essencia. Eadem vero anima vel spiritus creatus est imago imitatoria dei, sed est ad similitudinem dei quando partes imaginis informantur fide, spe, et caritate, cum aliis donis quod est accidentale anime. Unde ex hoc, quod homo creatus est ad similitudinem dei, elicitur quod fuit creatus in gracia gratum faciente, et breviter intellectus debitus huiusmodi^u est regula introductoria in secretissimas conclusiones philosophicas, ut patebit. Quod autem per "hominem" intelligatur mens rationalis, patet per Apostolum Ad Coloss. III, 10, ubi probat quod sint *induentes novum, eum qui renovatur in agnitionem secundum imaginem eius creavit eum*. Et post probat quod non est sexus distincio vel materialis differencia quo ad illum hominem. Et idem sonat Ad Ephes. IV, 23, dicens: *Renovamini autem spiritus mentis vestre*. Quamvis enim homo cum in honore esset, non intellixit et perdens per peccatum similitudinem dei, factus est similis iumentis. *Verumtamen in imagine pertransit homo*, eo ipso quod homo, ut dicitur Psalm. XXXVIII, 7; imago est filius substance et similitudo ex coloribus pictura superadditis. Sicut ergo lapis manet inseparabiliter imago Herculis sic separabiliter similitudo per convencionem qualitatum, sic est de anima, ut docet Augustinus XII *De Trinitate*, cap. 7.²³*

^uBCDEFG huius certus.

²²Cf. J. T. Muckle, "The First Twelve Chapters of Part Seven of the Hexameron," in *Medieval Studies* VI (1944), 157.

²³PL 42, 1003.

CAPITULUM SEPTIMUM

SED contra dicta instatur tripliciter: primo in hoc quod non probatur trinitas per media superius assumpta; secundo in hoc quod pari evidencia deus esset senus, millenus, vel quidlibet; tercio in hoc quod discursus syllogistici^a qui non possunt deficere repugnant trinitati eiusdem essencie singularis. Ad primum arguitur sic: deus necessario dicit se de quanto intelligit vel cognoscit, ut admittitur. Sed non est distincio inter dicens^b et verbum suum, sicut non est distincio inter cognoscens et cognitum sed summa idemptitas, ergo ex tota declaracione superiori non convincitur distincio rerum quarum quelibet est deus. In ista materia vanum est arguere grosse sapientibus qui non ponunt aliquam distincionem esse nisi rerum essentialiter differentium ut sunt duo homines vel duo alia differentia numero, specie, vel genere. Talibus enim satis est credere modo quo ponunt trinitatem increatam quamvis non intelligant eam. Supposito ergo quod subtilibus^c fiat locutio vel sermo, patet clare ex dictis superius quod oportet deum, qui est summe activus, agere adintra quantum potest, sive illa accio vocetur verbum, sive noticia vel sapiencia vel quocumque alio nomine. Et quod sit aliqualis distincio inter dicentem et verbum dicentis probatur tripliciter: primo per hoc quod ideo deus tante dicit se quia sufficit tante se dicere et non econtra, ergo est quedam distincio originis inter dicens et diccionem vel verbum suum. Constat ergo nutritis in materia de veritatibus^d quod non sunt idem, deum sufficere se dicere vel cogitare et actualis cogitacio vel locutio, cum stat assentire uni dissenciendo reliquo. Ymmo cum accio requirit actum vel intra vel extra, patet quod summa accio requirit summe actum, qui actus vocetur verbum cum dicendo quod agitur.

Ex isto patet, cum impossibile sit idem omnino producere vel causare se,^e quod oportet ponere distincionem inter producons accionem et illam accionem. Et cum impossibile sit aliquid esse

^aA solum modo.

^bA introducens.

^cBCDEFG sub universalibus.

^dBCDEF universalibus; G veritatibus, *corr. in marg.*

^eBD tardare.

amatum nisi quia cognitum esse bonum, patet quod in deo est ordo trium, quorum primum est deum sufficere se noscere vel dicere^f quante est noscibilis, et idem vocatur potencia, memoria, pater, et multis aliis nominibus, et ex illo de necessitate inde procedit par noticia, sapiencia, diccio, vel splendor, cum illa potencia non possit ociari. Ideo proporcionabile est ac si materia sufficeret ex se gignere formam coevam convenientem secum in essencia, nunc ergo non sufficit nisi causare materialiter formam convenientem secum in essencia, quia requirit agens extrinsecum quod agit in eam producendo formam quod impossibile est competere deo. Ideo necessario^g est eum ex se producere actum sibi consubstantialem, quod producere est dicere vel noscere. Et cum impossibile sit rem tam bonam cognosci^h sic naturaliter nisi de tanto appetatur, ametur vel complaceatur in cognito, patet quod ex sufficiencia et actuali noticia procedit par complacencia, et illa vocatur spiritus sanctus, utriusque amor, bonitas et caritas et sic de aliis nominibus attributis sibi in scriptura. Diffinicionum ergo est obscura noticia que videtur intelligere resⁱ subtiles et secure^j distinctas. Ideo non mirum si nomina desint nobis confuse significancia nunc communiter totam essenciam, nunc appropriate unam illarum rerum illius essencie. Hoc tamen debet esse certum ex philosophia, quod sicut sufficiencia requiritur ad actum noscendi per se sufficienter, sic sufficiencia et actus requiruntur ad amorem vel complacenciam, nihil enim amatur nisi quia cognitum. Ex hoc patet quomodo iste tres res, quas ecclesia vocat personas, sunt simpliciter pares, et quod tercia procedit a duabus prioribus. Et ista ratio movit Anselmum, *Monologion* LIV, ubi^k palam est rationem habenti deum, non idcirco sui memorem esse aut se intelligere quia se amat, ideo^k se amare quia sui meminit et se intelligit, nec enim posse se amare, si non sit memor sui aut se intelligat.

Nulla enim res amatur sine eius memoria aut intelligencia, sed multa tenentur in memoria aut in intellectu que non amantur. Patet ergo amorem sancti spiritus ex eo procedere quod sui memor

^fA discere.

^gA manifestum.

^hBDF cognoscere cognosci; G cognoscere vel cognosci.

ⁱA tam.

^jA secrete.

^kA ideo.

^lcf. Wyclif, *De Veritate in Communi, De Ente*, cap. IV per totum

^{1a}PL 158, 199 et 202.

est et se intelligit. Hec Augustinus.² Cum ergo hec coniunctio quia semper connotat¹ causam, patet de virtute sermonis quod est distinctio, sicut ordo causandi inter hec tria. Et patet contra Grecos quod spiritus sanctus tam procedit a filio sicut a patre. Nec obest bene intelligentibus primam personam divinam vocare memoriam quia iuxta regulam supradictam tollendo a memoria humana illud quod est imperfectionis, servato illo quod est perfectionis simpliciter, et hoc videtur deo competere ut memoria humana est vis causandi et servandi actualem noticiam. Tolle ergo a memoria hominis dependentiam ab organo corporeo, tolle possibilitatem obligationis, et tolle possibilitatem memorie sine actuali memoria, et totum residuum memorie inest deo patri. Item deus est summe communicativus sue bonitatis et essencie, quod non faceret nisi gigneret adintra unum infinitum, ergo^m est ponendum. Assumptum patet ex hoc, quod omnes creature communicant bonitatem ut de quanto sunt ad eius bonitatemⁿ producte et conservate. Et patet quod claudit contradiccionem aliquem esse plus communicativum sue bonitatis quia tunc posset esse aliquid magis bonum. Minor vero sic probatur: si deus communicat suam bonitatem, tunc eternaliter intendit vel dicit eam esse communicandam ut patet ex dictis. Sed claudit contradiccionem quod quidquam intendat adextra nisi prius intendat se adintra, ut patet etiam ex dictis, ergo producit unum adintra quod terminat eius accionem. Generaliter enim loquendo, claudit contradiccionem quidquam agere adextra nisi prius agat adintra sic quod per se et essentiali accione adintra procedit accio accidentalis adextra. Et hoc credo notari per illud Isaie LXVI, 9 in persona dei patris docentis: *Nunquid ego, qui alios parere facio, ipse non pariam? dicit dominus; sic ego qui generationem ceteris tribuo, sterilis ero? ait Dominus Deus tuus.* Unde philosophi vocaverunt rem adintra terminantem accionem essencialem nature agentis actum vel formam nature agentis et omnem accionem adextra ponunt a forma intrinseca.

Qualitates autem que dicuntur active non possunt per se agere, sicut nec visus videre, sed equivoce dicuntur active, ut urina sana, quia sunt dispositiones per quas subiectum agit, nec illis possit

¹A denotat; D notat.

^mA seq. hoc.

ⁿBD voluntatem.

²De Trinitate XV, 17. PL 42, 1079.

competere accio univoce sub subiecto. Similiter omne cui inest naturaliter de se agere et de se agit quantum potest si non impediatur, sed prime luci summe naturaliter et de se inest agere quod agere vocatur dicere, sapere, noscere, vel intelligere, ergo non potest impediri. Sequitur ergo quod quanto potest naturaliter agere tanto de facto agit. Et constat quod non extra^o cum possit^p simul infinitum et eius effectus^p tantus ergo adintra et illud genitum vel productum adintra vocatur verbum dei, et sic cum sit productum a principio naturali eiusdem nature sine debilitate vel variacione substantie agentis^a aut alterius prius medianis racionabiliter^r dicitur filius, ut docet Anselmus *Monologion* XLIV.³ Similiter communicacio bonitatis rei producte in eadem essencia est possibilis, ut patebit in processu, et deus plus communicaret bonitatem suam sic cum creaturis quas producit adextra sicut sic summe communicaret^a se adintra, igitur hoc sibi esttribuendum. Consequencia patet ex hoc quia quicquid perfeccionis potest deo inesse hoc sibi inest, ideo cum non dicit suam perfeccionem in hoc quod producit creaturas cum hoc sit temporale, et dicencia qua dicit se esse perfectum sit eterna, oportet quod dicat se esse bonum et perfectum per verbum intrinsecum coeternum. Ideo vere dicit Augustinus libro secundo *Contra Maximum* cap. 7° hereticum⁴ eum esse aliter opinantem quia si deus non potest producere verbum secum consubstantialia cum quolibet substantia completa hoc modo potest esse valde impotens, et indubie si hoc potest et non vult, tunc est valde invidus, cum antecedens^t claudit contradiccione ex hoc quod maius bonum deus posset naturaliter producere quam producit verbum, ergo quod secundum Augustinum in libello *De Cognicione Vere Vite*⁵ in fine ethimologice quasi verum donum^a est deo gignendum coeternum, quia sibi non potest inesse solitudo^v sine rerum parcium^w societate libera. Sed ista ratio non potest dare fidem^x nec nosceretur vis eius nisi primo mere cognito, quod sit possibile ante

^oA adextra.^pAB potencia sit infinita et nullus sextus effectus.^aA gignentis; BDG arguentis.^sG hesitaret.^tD alio.^uA verbum bonum.^vA solitudo; D similitudo.^wBC parium.^xD finem.³PL 158, 197.⁴PL 42, 762.⁵PL 40, 1005.

dicere verbum suum et hoc naturaliter non libere contradictorie contingenter, sicut est in substantiis creatis.

Item omnis relacio que non est idemptitas requirit extrema quibus insit. Sed in deo est dare multas huiusmodi relaciones, ergo est dare extrema eorum distincta. Assumptum patet ex hoc quod omnis talis relacio est rem referri ad alteram vel habitudo relativa inter res relatas, ergo ad eius esse requiruntur multa extrema. Antecedens suppono ex necessitate declarantis de quiditate relacionis, et minor argumenti patet ex hoc, quod est dare noscenciam vel verbum procedens ex sufficiencia, et ex illis amorem procedentem cum summa essencia sit tante sui cognitiva sicut volitiva; constat ergo quod non ut dicit se est substantia vel essencia nec ut amat vel quietat se est essencia, nec est aliqua denominacio^v accidentalis ut sit prime nature tribuenda, ergo cum sit predicacio positiva relinquitur^a quod ut sic dicetur relative secundum rem unam illius essencie ad reliquam. Illam rationem diffuse tractat⁶ Augustinus II *De Trinitate* cap. 7, patet autem de omni actu sive sit immanens sive transiens quod agens et actum distinguitur ut si quid amat, dolet, vel quiescit, tunc causat amorem, dolorem, vel quietem.

Isti vero actus sunt maxime absoluti, ergo impossibile est summam naturam noscere se vel gaudere de se, nisi causet noticiam et amorem. Ideo significanter dicunt philosophi quod posse in actu et actus distinguuntur ex opposito. Patet autem ex dictis quod sufficere, noscere et amare est eternum in deo sic quod claudit contradictionem ipsum esse et aliquid horum deesse. Ideo planum est quod nullum potest esse accidens deo, nec distinctum^a ab eius natura essendi.^b Absit^c autem a philosopho tanta desipencia ut dicat lapidem et omnem substantiam inanimatam naturaliter noscere et appetere se sic quod non potest esse nisi sic agat et neget hoc de deo qui est summe activus et non potest elicere actum; sed necessario est summe cognitivus et volitivus. Et ex ista consideracione elicuit beatus Augustinus XIV *De Trinitate* cap. 6 et infra, quod⁷ mens humana habet unam noticiam abditam procedentem ex memoria et ex illis ambobus voluntas sive preiudicio actus illiciti, ymmo illa tria

^vA denotacio.

^bA essencia.

^aAD requiritur.

^cBDG Adhuc.

^aA nec natura posterius.

⁶PL 42, 761.

⁷PL 32, 1063.

conveniunt in eadem essencia, sic quod claudit contradiccionem aliquid horum deesse. Et consequenter principiant actus sic accidentales sicut est in omni alia substancia. Ista quidem vocantur ab aliquibus intellectus possibilis, intellectus agens, et voluntas. Alii autem multum equivocant in istis signis, ut patebit post. Et sic intelligendus est quando dicit quod anima non potest desistere ab intelligendo seipsam, quia semper est sibi presens. Si enim terra inquantum terra noscit se ipsam noticia consubstantiali, multo magis spiritus incorruptibilis noscit se noticia substanciali presupposita ad noticias accidentales superadditas, ut dictum est de noticia fidei presupposita ad abstractivam et intuitivam; nec oportet monere quod non sit relacio inter hec tria vel distincio quia omne tale est deus et sic idem numero, quia constat recte philosophantibus quod eadem essencia numero est tam materia quam forma quantum compositum ex hiis. Et ista distinguuntur inter se cum secundum Philosophum primo *Physicorum*. cap. 9, materia^s non cognoscitur nisi per analogiam ad formam, eciam secundum subtilius philosophantes eadem essencia^d est intellectus agens et intellectus possibilis et voluntas, et ista tria distinguuntur inter se. Aliqua autem exempla sunt beati Augustini in libris suis *De Trinitate*, que in aliquo conveniunt et in multis discrepant. Ideo ex illis ceperunt minus bene intelligentes occasionem errandi ut aliqui dicunt grammaticam ponere solum tres personas, primam de se loquentem, secundam ad quam sermo dirigitur, terciam de qua sit sermo inter primam et secundam, et eadem sententia est in casu omnium illarum trium. Logici vero ponunt maiorem extremitatem que est diffinicio subiecti, et minorem extremitatem que est subiectum et medium demonstrativum quod est passio subiecti; utrobique ergo est eadem res in numero quotlibet horum trium.

Rethorica vero ponit triplicem eloquenciam: grandem, temperatam, et submissivam, et nedum eadem species eloquencie sed eadem in numero est quelibet harum trium secundum diversam^e rationem et operacionem.

Arismetricus vero ponit trinarium fundamentum in quocum-

^dAB materia.

^eD divisam.

^s192a.

que fundamento in eadem essencia non esse nisi unitatem triplicatam^f et sic trinarium ponit primum numerum perfectum resultantem ex omnibus suis partibus aliquotis, sicut natura divina est unitas et trinitas eque completa in qualibet persona divina, sic in omnibus vel in quibuscumque duabus.

Geometrici vero ponunt triangulum equilaterum habentem tres angulos equales et quemlibet eorum esse eandem superficiem triangulatam tamquam communem angulis distinctis sicut natura divina est communis tribus personis.

Musica vero ponit triplicem proportionem sonorum, scilicet diatesseron, diapenthe, et diapason. Et eadem proportio in numero est sequitertia, sesquialtera et dupla, nedum respectu diversorum sed respectu omnium eorundem secundum diversas mensuras coaptatas.^g

Astronomia vero ponit mundum sensibilem et quamlibet eius partem quantitativam terminari in dimensione,^h et longitudinem et latitudinem et profunditatem. Estimant quidam eandem magnitudinem, sic quod utrobique in istis fundamentum est idem, sed ratio diversa.

In istis autem exemplis contingit hominem faciliter abduci tam quoad veritatem ad credendum de deo quam quoad veritatem exempli creati designantis trinitatem increatam, ideo requirunt talia exempla industrium auditorem. Aliqui enim probant possibilitatem trinitatis ex hoc quod idem homo est molendarius, fur, et fortis. Alii ex hoc quod idem punctus triplicatus in tres partes est unum continuum ex illis tribus partibus compositum et secundum ponentes totum esse suas partes illud continuum est ille tres sed nulla earum per se. Alii autem per qualitates naturales consequentes idem subiectum ut album,ⁱ molle, et dulce in lacte. Talia autem abducunt ab evidencia trinitatis et inducunt in errores plurimos quamvis conceptus sunt libri naturales in quibus possunt subtiles abundanter^j legere trinitatem, unde XI *De Trinitate* scribitur exemplum de homine extrinseco seu exteriori quo sensibiliter^k cognosceret trinitatem, cap. 11 ponit quomodo color^o gignit de se

^fA duplicatam.

ⁱBCFG azymum.

^oPL 42, 985

^gA captatas.

^jA aliunde habituari.

^hD divisione.

^kA quo sensibilis.

speciem in oculo ac si pater gigneret filium et intencio videntis tantum unit speciem et ordinem¹ quod visus non stat discernere inter gignens et genitum. Et ex istis procedit visio, unde spiritus sanctus procedit a patre et filio, ut Augustinus vult quod hec tria unum sunt naturaliter, sed quod diverse sint nature, aliquid tamen valet similitudo quod secundum naturaliter gignitur ex primo, et tertium procedit cum naturali appetitu^m ex ambobus. Ulterius in secundo ergo species sensus particularis gignit naturaliter speciem visusⁿ ut ex illis procedit cum intencione animi imaginacio sicut spiritus sanctus procedit a patre et filio. In isto secundo exemplo est similitudo processionum, non quo ad idemtitatem nature sed specierum.^o

Ideo species genita in phantasia et sensus communis gignit speciem de se similem in memoria et virtus collectiva coniungens speciem gignentem cum genita facit tercio procedere actum memorandi^p et ille tres trinitates in parte sensitiva quo ad modum^a procedendi in aliquo assimilantur increate trinitati, non quo ad idemtitatem nature. In intellectu vero non organizato est aliud triplex exemplum quorum primum est species in sensu materiali impressa virtuti intellectus agentis; gignit de intellectu possibili speciem non organizatam. Secundum exemplum est hoc: species genita ab agente gignit actualem noticiam boni apprehensi, et tunc illa noticia^r verbum quod autem est triplex, vel de rebus in naturalibus sine specie rei vel signi vel de signis naturalibus per speciem naturalem rei cuius est noticia, et utrumque horum verborum est ante omnia ydiomata vel tercio de re sensibili vel insensibili mediante specie signi, ut vocis vel scripti vel alicuius talis. Et istam distincionem ponit Anselmus *Monologion* XV¹⁰ et Augustinus IX *De Trinitate* cap. 7.¹¹ Ex illa igitur cogitatione et noticia, procedit amor cogniti et talis cogitacio, noticia, et amor, que omnia sunt actus elicti et disponunt hominem non errative maxime ad amorem dei cum non sit possibile hominem actualiter mereri vel peccare nisi ex defectu verbi mentis geniti ex cogitatione, et consequenter ex

¹A colorem.^mA add. anime.ⁿA in sensu communi.^oA tercio.^pA movendi.^qBDE medium.^rA seq. animi vocatur.¹⁰PL 158, 161.¹¹PL 42, 967.

rectitudine vel defectu amoris procedentis ex cogitatione et noticia. Et ista cogitatio est notabilis mihi quo ad philosophiam naturalem vel moralem et quo ad intellectum Augustini.

Tercium est exemplum trinitatis increate quo deo non placuit nisi forte potuit potencius aut excellencius creatum producere. Hoc quidem exemplum rectificat omnia priora, et est in superna parte anime rationalis que mens dicitur secundum quod spiritus rationalis tendit in deum. In ipsa igitur substantia anime rationalis est dare quandam sufficienciam ad naturaliter noscendum seipsam, sicut facit omnis substantia, et illa vocatur mens vel memoria, ex qua naturaliter procedit actualis noticia equalis sufficiencie, que vocatur verbum abditum anime. Et ex istis procedit par complacencia, quietacio, vel voluntas. Nec est aliquod istorum actum vel actus elicited, sed quodlibet eorum sempiternum cum anima par cuilibet alteri eorum et eadem essencia vel natura. Sicut patet IX *De Trinitate*, cap. 4 et 5¹² et *De Civitate Dei* 26, 27, 28, libro XI¹³ cap. 4, 5, et 7 libro XIV¹⁴ et infra diffuse, ergo illam sentenciam tam sepe inculco ut forcius memorie sit impressa, quia non considero sentenciam in qua moderni plus deviant ab antiquis cuius causam estimo errorem in materia de universalibus et veritatibus, cum noticia distincionis generalissimorum generum accidencium modis suis. Istam ergo sentenciam de distincione personarum satis patenter et compendiose innuit Johannes per secundam propositionem qua dicitur *et verbum erat apud deum*, ut declarat Augustinus XV, 10 *De Trinitate*.¹⁵ Constat quidem de bona grammatica istam preposicionem 'apud' significare circumstanciam rei assistentis loco vel persone, et sic connotat distincionem inter assistens et illud cui assistitur, ut nemo dicit quod idem locus est apud seipsum aut eadem res omnino apud seipsum sed locatum dicimus 'apud' locum. Sed cogitatum vel quemlibet absconditum actum dicimus 'apud' suum principium. Unde propiciacio et misericordia et tales passiones dicuntur in scriptura esse 'apud deum', patet ergo quod verbum vel dicere, quod eternaliter et essencialiter inest deo innuitur plane distingui a principio ipsum dicente, cum dicit *verbum erat apud deum*. Utitur autem beatus Johannes preterito imperfecto medio inter pure pre-

¹²PL 42, 963,965.

¹⁴PL 41, 407.

¹³PL 41, 339ff.

¹⁶PL 42, 1071.

sens et pure preteritum ad denotandum quod verbum illud semper est genitum et semper gignitur, mediando ergo^s utramque sententiam apertam scripture. Dicitur enim Psalm. II, 7: *Ego hodie genui te*, et Proverbiorum VIII, 25 secundum translacionem aliam quam optat^t Origines dicitur *Ante omnes colles generat me dominus*, Johannes ergo utens verbo medio participante tam presens quam preteritum applicat rationabiliter utrumque sensum. Sed quia posset dici quod dicere dei est veritas et non absoluta essencia sed vel veritas vaga ut sunt negaciones posse futuriciones vel pretericiones aut passio consequens subiectum ut risibilitas consequitur hominem, ut sic non est dictum verbum vel dicere in illa divina essencia.

Ideo ad excludendum dictum errorem, ponit terciam conclusionem que dicit quod deus erat verbum loquens indubie continue de eodem quod anthonomastice^u est verbum, quia aliter turpiter equivocaret sophistice preter catholicam sententiam, quod non licet fidei dicere. Nec video quomodo questiones possunt consequencius se habere quam primo stabiliendo subiectum sciencie theologicę^v dicendo quod verbum inest principio. *In principio*, inquit, *erat verbum*. Secundo quod distinguitur a suo principio cum addidit *et verbum erat apud deum*. Tercio quod convenit in essencia vel natura cum suo principio, cum tercio annectitur *et deus erat verbum*. Nec dubium quin de intencione beati Johannis fuit ponere terciam rem quod est spiritus sanctus, quia aliter non tam crebro faceret mencionem de spiritu veritatis procedente a patre, ut patet Johannis XV, 26. Illud enim ponit idem substancialiter cum patre et filio, I Joh. 7, nam in testimonium fidei incarnationis sic scribit: *Tres sunt qui testimonium dant in celo: pater, verbum, et spiritus sanctus et hii tres unum sunt*, et quod loquitur de unitate substancie que est deus, et non de unitate conformitatis qua rogat patrem ut sui sint unum in ipsis, sicut ipsi unum sunt, Joh. XV, patet quod statim in commendacionem et laudem huius testimonii subiungitur. Si testimonium hominum accipimus, testimonium dei maius est.

Ideo non dubium quin sapiencia intelligit per spiritum sanctum deum, quia in fine capituli [XVII, 3] subiungit de filio; *hic*

^sA autem approbat.

^uA auctoritate.

^tDE aptat; A approbat.

^vBCDEF catholice

est verus deus et vita eterna: Spiritus sanctus ergo in cuius nomine baptizamur, Luce ultimo; qui docet discipulos omnem veritatem, Joh. XIV, 26, ex quo Christus conceptus est et natus, Matt. I, 20 et Luce I, 35 non potest poni nisi deus, quia aliter non diceret Salvator Marci III, 29, Qui autem blasphemaverit in spiritum sanctum non habebit remissionem in eternum. Blasphemia enim vel peccatum tam grave non potest dimitti nisi sit in deum. Unde ex hoc quod spiritus sanctus per se replet orbem terrarum probat Ambrosius ipsum esse deum. Et constat quod hoc nomen 'deus' per se positum in singularitate significat realiter ipsum principium quamvis in plurali nunc significat sacerdotes legis ut Exodi LXXXI, 6: *Ego dixi dii estis*; nunc diabolos, ut in Psalmo XCV, 5, *Omnes dii, gencium demonia*, nunc simulacra facta ad imaginem demonium, ut Exodi XX, 23, *Non facietis vobis deos argenteos*; talia enim dicuntur dii nuncupative. Sed deus simpliciter secundum essenciam, in singulari vero cum additamento vocatur nunc idem quod habens super aliud delegatam potestatem ut Exodi VII, 1, dixit dominus ad Moysen: *Ecce constitui te deum pharaonis*. Et isto modo intelligunt quidam textum Apostoli II Ad Thess. II, 11, ubi dicit quod Antichristus extolletur super omne quod dicitur deus. Secundo vocatur illud quod in reputacione vel intencione hominis est principium. Unde Apostolus Ad Phil. III, 19 loquens de gulosis dicit *quorum deus venter est*. Quicquid enim creatura rationalis reputat aliquid extra se prestancius illud in facto constituit reputando deum suum, sicut^w optimum modum vivendi ponunt philosophantes fideles catholicos [sequi], et varianter negativa opinio [ponit] actum purissimum contingentem opinionibus de felicitate secundum suas affectiones.^x

Tercio modo sumitur pro illo quod usurpat sibi summum dominium super rem sibi subiectam ut diabolus vocatur *deus huius seculi*, II Ad Cor. IV, 4. Semper autem recte scriptura nostra significat naturam omnipotentem que est deus per essenciam que specificatur ex modificacione. Ideo cum in proposito ponitur absolute patet quod pro natura sumitur ut supra suppositum est terminum significare. Et sic patet racione, exemplo et auctoritate summam naturam que est deus esse trinam. Nec^y decet beatum Johannem per tot

^w-x locus valde corruptus in omnibus codd.

^yA ut patet.

media principaliter probare quod deus dicit se, quod distinguitur quia mos est auctorem relinquere sermones suos gravidos ut postillantes mereantur^z ex eleccione sensuum quos ipsi relinquuntur abditos in suis sermonibus. Hoc tamen credo quod beatus Johannes nominans filium dei 'verbum' intendebat totam sententiam philosophicam predicatam de dicencia rei et longe subtiliorem intendebat et per triplicem generacionem verbi, triplex esse verbum; primum mentis magis abditum quod est consubstantialie ipsi dicenti quod notari potest per primam proposicionem, *In principio erat verbum*. Secundum verbum est accidentale intus dictum ut noticia elicitam quod notari potest per secundam proposicionem *verbum erat apud deum*. Tercium est verbum adextra dictum ut vox vel opus et hoc notari potest per terciam proposicionem in hoc enim quod verbum *caro factum est*. Congregantur enim in eo omnes iste tres maneries verborum, nec est color apud istam veritatem, que est summum spiritum dicere se esse veritatem, de preterito vel de futuro aut negacionem vel posse logicum vel aliam veritatem hypoteticam. Nec potest dici passio posterior natura divina quia omnis passio talis dicit vel actum vel habitum distinctum et extrinsecum a passionato, ut triangularitas dicit triangulum habere tres angulos equales duobus rectis et dicit habere relacionem et sic generaliter^a de aliis proposicionibus, sed illum spiritum dicere se nihil sibi accidentale, vel extrinsecum dicit. Ideo vere dicit Johannes, quod *deus erat verbum*. Idem enim est deum esse et dicere se et per consequens essencia divina est verbum, quia si concretum per se de concreto et abstractum de abstracto.

^zA vincantur.

^aBDEG deest.

CAPITULUM OCTAVUM

SED contra istud reducitur, ut supra, quod deus pari evidencia sit quantumlibet numerosus, sicut enim natura divina habet sufficienciam intelligendi vel noscendi seipsam et de tanto actualiter noscit seipsam et tercio quietatur vel complaceat sibi in seipsa natura et quelibet persona divina habet conformem ordinem. Non enim licet catholico negare deum patrem sufficere noscere seipsum et actualiter noscere vel sapere seipsum ac tercio quietari in seipso, cum quelibet persona humana habet naturaliter illa tria. Nec est evidencia unde ista tria distinguerentur^a in natura divina quin per idem distinguerentur^a in qualibet persona divina. Ex quibus suppositis sequitur sufficiens rationi, quod quelibet persona divina sit trina, et per consequens infinitum numerosus foret deus, sicut et quidlibet assignandum et sic esset utrobique processus in infinitum sine signabili ultimo singulari.

Item sicut deus est cognitivus et volitivus, unde oriuntur due persone, sic est omnifactivus, bonifactivus et sic de aliis rationibus correspondentibus ideis secundum quas principiat creaturas adextra. Nec est ratio signanda unde distinguerentur ille due nociones quin per idem distinguerentur nociones correspondentes ydeis, et principiant personas, sicut faciunt noticia et amor, ergo cum sint infinite rationes tales in deo, sequitur quod deus sit infinitum numerosus. Unde quidam concedunt quod infinite sunt rationes quarum quelibet est deus, quamvis quelibet earum distinguitur a reliqua, quia, ut superius tactum est, stat intelligere unam^b rationem non intelligendo aliam vel verius ignorando reliquam. Oportet ergo ex parte rei esse aliqualem distinccionem inter rationes, quia aliter indubie quicquid intelligeret unam intelligeret quamlibet cum non superest aliquid non intellectum de aliqua ratione una intellecta si sint omnino idem numero.

Item ex trina plicatione^c parcium et ex multitudine accidentium conveniencium in eodem subiecto et ex multitudine rationum

^a . . . ^aBCDEFG deest.

^bD divinam.

^cA replicacione.

servata unitate non^d arguitur superius trinitas. Cum ergo omne continuum permanens sit in infinitum plicabile,^e omne corpus infinitum multipliciter accidentatum et cum omne agens infinitas rationes agendi habeat, sequitur quod omne per se agens sit infinitum numerosum et sic non solum trinum, senum aut millenum, sed quomodocumque volueris. Confirmatur per hoc, quod multitudo arguit imperfectionem cum nullum eorum sit per se sufficiens, et sic generacio, cum dicit mutabilitatem vel saltem esse ab aliquo. Cum ergo nihil quod sonat in imperfectionem sit deotribuendum, ut patet per Anselmum *Proslogion*, cap. 23¹, sequitur quod in deo nec sit multiplicitas personarum, nec generacio passiva.

Ad primum istorum respondetur supponendo ex superius declaratis, quod natura divina sit simplex, cum caret omni compositione ex partibus, ex quo sequitur, cum illa natura divina sit tres persone, quod nulla illarum sit pars eiusdem nature, sed quilibet earum plena essencia eadem natura et quicquid eidem nature substantialiter convenit. Et istam rationem tangit beatus Augustinus VI *De Trinitate* 22, propter quam² dicit deum non esse triplicem, quia tunc persone adderent ad magnitudinem totius, et plura constituerent in una unitate sicut est in partibus quantitativis et qualitativis nullarum creaturarum. Trinus ergo est deus, sed non triplex, quia tunc haberet naturas componentes sicut homo est duplex propter duas naturas componentes, et ex isto sequitur quod eque plene et perfecte potest vel meminit, sapit, vel intelligit, et vult vel quiescit quilibet persona divina sicut aliqua. Quamvis sancti rationaliter concedunt quod deus pater sic se habet ex se, cum sit principium divinitatis, ut dicit Augustinus V *De Trinitate* 8 filium³ autem dicunt per se habere ista, et spiritum sanctum in se habere ista. Nam secundum sententiam Apostoli Ad Rom. XI, 36 iste tres prepositiones connotant trium personarum proprietates cum dicit *ex quo omnia, per quem omnia, in quo omnia*. Et quandoque largius^f sumuntur connotantes communem principiacionem creatoris a tota trinitate. Unde Ad Coll. I, 15 scribit Apostolus de filio quod ipse est *imago dei invisibilis, primogenitus omnis creature*, quia ut

^dBCDEFG deest.

^eD plicacione.

^fD legimus.

¹PL 158, 239.

²PL 42, 929.

³PL 42, 915.

superius dictum est, nihil posset producere ad extra, nisi produceret filium ad intra, per quem producit omnia.

Ideo sequitur in textu Apostoli *Omnia per quem et in ipso facta sunt*, [Coloss. I, 16], et ipse est ante omnes sicut est de istis preposicionibus quod quandoque connotant personales proprietates et quandoque significant communem principiacionem ut est de omnibus supradictis et quandoque significant personaliter et appropriate personas et quandoque significant communiter unam formam, ut communiter laborant homines in equivocis in dictis terminis et similibus, ut natura divina et tota trinitas est unus spiritus sanctus, patet Joh. IV, 24. Et credo neminem ambiguere quin ille spiritus sicut est sanctissimus natura est spiritus sanctus sanctissimus. Placuit tamen ecclesie ad imitationem scripture appropriare illud nomen tercie persone divine. Ideo premissis istis, dico quod sumendo dicta verba comuniter^g quod est 'quemlibet personam divinam plene sufficienter noscere se, et tante noscere se ac quietari in se, et sic est memoria, noticia, et amor communis hiis tribus,' sumendo tamen ipsa appropriate per se, sic concedendum esset quod ad istum sensum solus pater appropriate sufficit vel meminit, sicut solus pater gignit vel generat adintra. Et sic solus filius appropriate sapit et intelligit, sicut appropriate est sapiencia vel verbum et spiritus appropriate vult vel^h quietatur sicut appropriate sapit velⁱ spiratur. Unde ad talem limitationem concedunt quidam non improbabiliter quod solus pater appropriate manifestat rem adextra, solus filius appropriate format, solus spiritus sanctus appropriate finit. Quamvis enim omne factum ab aliqua persona divina sit a qualibet, tamen quelibet persona divina habet unum personalem modum principiandi sibi proprium ut satis innuit Apostolus ut supra. Pater enim est origo ex quo principiatur res sicut materia est originale^j elementum compositi et filius est forma per quam sapienter numeratur res in formalitate, sicut forma est formale elementum compositi et hec vocatur filius dei, verbum, sapiencia, splendor, figura, forma, ars, virtus, caritas, candor, imago, facies, et veritas, in quibus nominacionibus non dubium quin absconditur secretissima et altissima philosophia, ut patet alibi. Sed spiritus sanctus est finis in quo principiatur compositum unione forme cum

^gA essencialiter.

^hBCDEFG deest.

ⁱBCDEFG deest.

^jA sanabile.

materia, tamquam nexus vel amor. Unde secundum expositionem beati Augustini *patri appropriatur mensura*, qui quidem pater est contentivus omnis potencie; *filio vero appropriatur numerus*, quia numerus secundum eum est sapiencia quam homo addiscit. Sed *spiritui sancto appropriatur pondus*, cum benigne inclinatur rem ad suam quietem naturalem, et conservatur in ordine sibi congruo, et illud notat Augustinus per hoc quod in unaquaque re creata sunt magnitudo, species et ordo, motus, forma et quies, et sic claudit contradiccionem aliquam esse creaturam quin in ipsa reluceat vel imago vel vestigium trinitatis. Et patet IV *Super Gen.* 3,⁴ in *De Vera Religione* cap. 2⁵ et XI *De Civitate Dei* 24⁶ et infra, et *De Natura Boni* 18⁷ ac *Musice VI*, 16⁸. Conceditur ergo quod quilibet persona divina eque meminit, cognoscit, et vult, et sic de qualibet, ampliando terminos, ut supra.

Sed memoria, noticia, et voluntas qua sic formaliter agit est natura divina et non per se^k aliqua persona, quia illa ut sic intellecta non est aliqua^l personarum. Concedo tamen quod sicut in natura divina sunt illa^m eadem tria, nam pater est in filio et spiritu sancto sicut causa vel principium in suo principiatio et econtra, uterque istorum est in patre sicut causatum est in sua causa; sicut inest sibi quod intelligit seipsum pater etiam est in seipso^{m n} tria distincta personaliter intellecta, sic in qualibet persona dei sicut inest sibi quod intelligit seipsumⁿ et indubie idem intelligere est patri. Sunt igitur harum personarum singule reciproce in seipsis ut satis innuit Salvator Joh. XIV, 20, *Ego in patre et pater in me est*, et sic contingit ista tria distingui in qualibet persona, sicut distinguuntur in natura divina. Non tamen sequitur ex hoc quamlibet personam esse trinam sicut est de natura divina quia natura divina est quilibet istarum, sed non sic aliqua persona. Sed scio quod conceditur evidencia, unde natura divina sit tres res propter evidenciam factam et non quilibet persona divina est conformiter tres res. Huic respondetur multipliciter: primo quod standum est in secundo, ne sit processus in infinitum. Unde sicut subiectum est quantum quan-

⁴PL 44, 299.⁵PL 34, 123.⁶PL 41, 337.⁷PL 42, 556.⁸PL 32, 1189.^kBDEF pro aliqua persona.^lA trinitas.^m . . . ⁿBCDEFG deest.ⁿ . . . ⁿA deest.

titate distincta et illa per se quanta ne sit processus in infinitum, sic pater dicit diccione vel verbo distincto et ipsum per se dicit ne sit processus in infinitum et revera sicut geminando quantitatem quantitatis quocienscumque libuerit non invenietur distincio significati sed nugatoria geminacio eiusdem rei^o sic est in proposito. Quantitas enim, ut dictum est superius, non est nisi rem existere quantam, sed cum substantia sit accidentaliter quanta, quantitas est sibi accidens. Idem est ergo dicere quantitatem illam esse quantam et dicere quod substantiam esse quantam et sic in infinitum multipliciter. Conformiter deus pater non est nisi spiritum se sufficere dicere, et deus filius est, eundem spiritum, ex hoc quod sufficit actualiter dicere se, et deus et spiritus sanctus est, eundem spiritum ex hoc, quod sufficit et dicit se complacere vel quietari in se. Et sic omnes iste tres res non dicunt nisi istam unam naturam simplicissimam communem cuilibet earum. Sed discrecius dicunt proprietates personales eiusdem nature quam dicit ista natura ut ista natura vel iste spiritus, ut iste spiritus, cum sit de ratione persone quod sit substantia individua rationalis nature.

Geminando ergo proprietates personales tamquam communicatas^p eidem persone resultaret talis sensus nugatorius, cum pater scit istum spiritum sufficere dicere se; sufficiencia patris que foret eius prima persona foret illum spiritum sufficere dicere se. Ideo geminet homo quocienscumque voluerit, non habebit diversam sufficienciam, nisi habuerit diversas naturas quibus insunt iste diverse sufficiencie sicut est de diversis personis nature universalis et idem inveniet homo de aliis pariter^a fundatis in eadem natura indivisibili. Et ista ratio quietat me plene et tollit pomposum verbum Commentatoris dicentis quod nos Christiani non possumus evadere compositum in deo, si ponimus in eo trinitatem personarum. Verum quidem diceret si ille res ponerent dispares naturas ac si una illarum non sit tam perfecte et plene deus sicut omnes et singule, sed oppositum utriusque istorum absolute necessarium ignoravit. Secunda causa eiusdem sentencie sub aliis verbis est ista: tres dicte res sunt in natura vel substantia divina tamquam in suo communi quod est earum singula, sed non sic sunt in aliqua una persona, ideo sunt una substantia et non persone. Exemplum huius est in natura

^oA seq. repetito.

^pBCDEF communitas eiusdem.

^aA personis.

creata, nam secundum modum loquendi scripture, natura universalis multipliciter numerose secundum multitudinem suorum singularium ut species humana fundata in tribus personis, sicut Adam, Eva, et Cayn, est in tribus^r quia quilibet horum trium hominum, et tamen nullus illorum est triplex quamvis sit in illa specie, et illa species sicut species est in illo. Species quidem est in illo tamquam in suo supposito sed ipsum est in specie tamquam in suo communi causante.

Natura autem universalis dicitur numerosa et triplex et multiplex, et cum sic non sit natura divina, quia ut dictum est, sub natura universali sunt multe nature singulares, quarum quilibet est aliud numero quam reliqua. Sed unica est natura divina, igitur non est numerosa vel multas plicas substanciarum continens, sed simpliciori modo eadem natura simplicissima est tres res sine possibilitate plurium et sic trina. Ad istud secundum dicitur quod impossibile est personas divinas plurificari secundum pluralitatem rationum ydealium quia cum persona ut persona^s sit substancia, quilibet persona divina est longe prior quam ydealis. Prius enim est deum noscere se quam est ipsum ordinare, quod aliquid producat adextra, et per consequens priusquam aliquid est producibile adextra. Unde istam veritatem testatur Salvator Joh. VIII, 58 dicens quod non solum *antequam Abraham fuit* sed *antequam fieret ego sum*. Esse 'antequam Abraham fuit' convenit mundo et quibusdam creaturis. Sed 'esse antequam fieret', id est antequam fuit factibilitas sua, soli deo convenit. Fatuum ergo est vel^t credere vel movere quod persone divine numerantur propter multitudinem rationum ydealium in deo, de quibus post dicitur.

Tria tamen sunt dicenda: primum si persone originantur vel constituuntur nocionibus vel proprietatibus personalibus. Et videtur quod non, quia persona inquantum persona est substancia, et non ut sic dicitur ad aliquid, sicut ostendit beatus Augustinus VII *De Trinitate* 4,⁹ ergo principiat relacionem tamquam esseⁿ prius et per consequens non econtra relacio et nocio distinguit unam personam ab alia sed est nobis medium ad noscendum unam personam

^rAD triplex; B cum tribus.

^sBCFG deest.

^tA nihil.

ⁿA ea.

⁹PL 42,942.

distingui ab alia, sic accidens est nobis medium noscendi substantiam. Verumtamen predicacio relacionis in divinis est predicacio media inter predicacionem secundum substantiam et predicacionem secundum accidens, ut plane declarat Augustinus V *De Trinitate* 5, sic scribens. *In¹⁰ deo autem nihil quidem secundum accidens dicitur, quia nihil in eo mutabile est; nec tamen omne quod dicitur secundum substantiam dicitur. Dicitur enim ad aliquid, sicut pater ad filium et filius ad patrem quod non est accidens qua ille semper pater et ille semper filius. Et sequitur: Quamvis diversum sit patrem esse et filium esse, non est tamen diversa substantia, quia hec non secundum substantiam dicuntur, sed secundum relativum, quod tamen relativum non est accidens, quia non est mutabile.* Ex istis patet quod Augustinus distinguit inter relacionem et substantiam, secundum quod relacio in divinis non est accidens, quia tunc posset adesse et abesse preter subiecti corrupcionem, et sic est medium inter substantiam et accidens, Unde XI *De Civitate Dei* cap. 10 probat¹¹ Augustinus naturam divinam esse simplicem, quia cum esse^v intrinsece habet, *excepto quod relative quelibet persona ad alteram dicitur.* Et VII *De Trinitate* cap. 6 sic scribit: *omnis essentia que relative dicitur est etiam aliquid excepto relativo sicut homo dominus et homo servus et iumentum et arra ad aliquid relative dicuntur.* Sed si non esset substantia, non esset, quod relative diceretur. Ex istis patet quod fuit intencionis Augustini distinguere formaliter relacionem etiam eternam que non est accidens a suo subiecto. Et talia sufficiunt pro presenti de quiditate relacionum. Ex isto patet quod non obest esse quinque nociones et tantum tres personas, quia non principiat personam sed econtra. Unde gignere, nasci, et spirare habent tres personas sibi correspondentes, sed in genitum communis spirancia et communis spiracio non habent distinctas personas eis correspondentes.

Secundo patet, ut mihi videtur, quod prius est esse personam quam esse patrem vel filium vel spiritum sanctum, quia esse personam est esse hypostasim vel substantiam, et dici ad se et non ad aliud; sed esse patrem aut esse verbum est relativum et dicitur ad aliud, ut patet VII *De Trinitate* diffuse. Cum ergo substantia sit prius^w relatione in eo fundata, patet quod prius est quelibet illarum

^vD cum omne.

¹⁰PL 42, 914.

^wE prior.

¹¹PL 41, 325.

trium hypostasum quam est pater, verbum, et spiritus sanctus. Unde Augustinus non audet dicere quod eo verbum quo sapiencia sed eo verbum quo sapiencia genita potest adhuc fieri ratio. Ideo si relacio distinguitur a subiecto suo constituens ipsum inesse, tunc est prius subiecto, quia eius principium, et sic pater haberet principium, quod nefas est dicere. Similiter substantia non dicitur trina propter multitudinem relacionum sed rerum que sunt hypostatice eadem essencia, ergo oportet ponere personas absolutas subsistentes preter relaciones, aliter enim essent quinque persone et quinque nociones. Similiter si persona constituitur inesse persone per relacionem, tunc ut persona est alterius persona. Consequens falsum, quia idem est dicere, hoc est persona patris, et hoc est persona que est pater, sicut intelliguntur talia probabilia, hoc est essencia patris. Et hec est ratio Augustini: si dicitur quod relacio non distinguitur, tunc non habentur quinque relaciones, que dicuntur nociones, quia ducunt in noticiam. Nec relacio plus constituit patrem inesse patris quam pater vel essencia ipsum constituit. Nec persone realiter distinguntur cum non sint subsistencie distincte, nec relaciones plurificantur cum non distinguantur ab essencia iuxta hanc viam. Non ergo esset dare tres res in deo, quia nec^x tres res huiusmodi habent^y esse absolutum nec esse respectivum, nec esset dare ex parte rei distinccionem inter significata relacionum et essencie.

Tercio patet quod persone divine principiantur in materia^z communi secundum aliqua eius supposita, ut persona filii principiatur a persona patris, et spiritus sanctus a patre et filio. Sed numquam hypostasis filii est prius, antequam producitur vel causatur cum eque primo sicut causatur est ad aliquid, tunc enim videtur quod verbum sit prius quam est genitum, nam verbum est prius quam est verum^a, et per idem prius quam est pater vel originatur. Constat enim quod hic sunt multi modi dicendi, ut unus dicit quod persona ut persona est ad aliquid; alius quod non, ut pater vel filius est ad aliquid; alius quod non est distincchio inter relacionem et substantiam relativam et specialiter in divinis. Et hii omnes vel negant vel sinistre glossant. Ideo non placent mihi potissime cum obviat rationi. Alii negant omnem prioritatem preter prioritatem tem-

^xA que ut.
^yA deest.

^zA a natura.
^aAC verbum.

poris vel nature, quo ad consequenciam, et sic de quotlibet subterfugiis. Videtur ergo mihi nunc probabiliter posse concedi quod quilibet homo prius est quam est creatura vel causatus a deo, quamvis non possit esse sine causacione passiva qua causatur. Sic quelibet hypostasis divina est prius deus vel natura divina, vel quidcumque quod deus ad se dicitur, que est relata alteri, quamvis non possit esse sine relacione, sicut persona causata non potest esse nisi causeatur, nec persona^b causans, sine causancia. Unde Doctor Profundus libro primo cap. 7¹² et infra ponit frequenter differenciam inter potenciam dei et eius agenciam ac scienciam. Secundo restat videre de causancia personarum, et videtur posse dici quod substantia vel natura divina causat ambas personas causatas sicut natura universalis causat quodlibet eius suppositum. Verumtamen secundum logicam ecclesie nec generat nec spirat, quia iste sunt acciones suppositorum, ideo est generans vel spirans neutraliter intelligendo, et sic causat posterius suppositum in supposito priori, unde quia ante patrem non est suppositum nec essencia est pars quiditativa persone, patet quod non causat patrem. Sepe tamen dicit Augustinus quod filius producit de substantia patris conformiter ad scripturam Psalm. CIX, 3 loquentem in persona patris: *Ex utero ante luciferum genui te*, id est ex substantia ante omnem creaturam. Et ista verba concedit Augustinus: VII *De Trinitate* cap. 8 et V *De Trinitate*, cap. 3 dicit:¹³ *deus de deo, lumen de lumine, sapiencia de sapiencia, essencia de essencia*. Unde Doctor Solemnis in *Sentencia* sua¹⁴ concedit quod filius producit^c de substantia et essencia patris, non tamquam principio productivo sed quasi principio materiali, nam sicut in substantia naturaliter producta est dare unum potenciale de quo ut materia producit et aliud per generacionem inductum ut forma, et tercium compositum quod est per se productum.

Sic correspondentem in generatione filii est dare tria proportionabilia, nam persona filii est quasi productum, relacio est quasi forma, et essencia est quasi materia, sed pater est quasi efficiens preter ista tria, sicut est dare in produccione naturali efficiens

^bA prima.

^cD procedit.

¹²Bradwardine, *De Causa Dei*, London, 1618, I, § 7. (p. 184).

¹³PL 42, 937.

¹⁴Henricus Gandavensis; *Henry of Ghent Summae Questionum Ordinariorum*. Franciscan Institute Public. Text Series No. 5 (1953) Art 5. Quest. 3.

distinctum a tribus predictis. Aliter enim filius produceretur ex nihilo nisi produceretur ex substantia patris, et difficile est valde efficaciter arguere contra illud, quia hoc adverbium similitudinis 'quasi' facit argumenta quod non haberent colorem, nec est inconveniens esse causacionem que nec est materialis nec formalis, nec efficiens nec finalis, quia omnis causacio dei adintra est huiusmodi,^d ideo satis est quod reducatur ad aliquam harum quattuor causacionum secundum quandam analogiam. Alii autem glossant idem dictum: filius gignitur de substantia patris, hoc est de patre qui est substantia. Sic enim acceperunt Hilarius, Boecius, Augustinus et doctores grecorum substantiam communiter ad hypostasim et non^e concedunt in locucione quod filius producit ex nihilo, quia quod non fit ex nihilo non creatur. Negant eciam quod ex nihilo nihil fit et concedunt quod ex nihilo fit tota trinitas, intelligendo negative. Sed ista sophismata sunt preter propositum. Ideo, relictis illis, videtur mihi probabile quod nihil agit nisi suppositum, et quod impossibile est in deo adintra produci supposita preter duo, cuius declaracio est talis: impossibile est invenire in deo rationes vel modos agendi nisi aut modum naturalem qui in deo est modus intellectivus, si sit natura summe intellectualis, aut modum voluntarium. Primo modo producit filius et secundo modo producit spiritus sanctus. Ideo dicit Augustinus XV *De Trinitate* cap. 26 quod¹⁵ *filius procedit quasi natus* eo quod naturaliter procedit a memoria tamquam plena proles inquantum primo modo potest, sed spiritus sanctus procedit ab ambobus iuxta secundum modum agentis voluntarie, et ideo quasi gratus datus et hinc prima processio vocatur nativitas^f, generacio vel gignicio, et secunda vocatur generaliter processio aut voluntaria spiracio.

Tercio notandum pro intellectu talium proposicionum, pater sapit filio et diligit spiritu sancto, quod ablativus huiusmodi prout ad proposicionem potest quadrupliciter regi secundum quod significat quadruplicem circumstanciam cause^g, primo modo connotando circumstanciam cause originantis et sic conceditur omne dictum de persona principiata inesse sibi suo principio, ut filius vivit,

^d*BD deest.*

^f*BCDEFG* necessitas.

^e*A* ideo; *V* illam.

^g*D* esse.

¹⁵*PL* 42, 1092.

sapit, et vult patre et sic de spiritu sancto respectu patris et filii. Et quo ad istum modum non refert sive filius dicatur esse patre, de patre, a patre, vel ex patre, omnia enim ista connotant circumstanciam cause originantis. Et ad istum sensum negat Augustinus VII *De Trinitate* 9¹⁶ quod pater sapit filio vel est sapiens de sapientia genita, quia, ut arguit, cum idem sit sapere et esse, tunc sequitur quod pater esset filius. Secundo modo regitur ablativus in talibus propositionibus, connotando positive vel privative circumstanciam cause formalis, ut pater est sapiens sapientia ingenta, filius sapiens sapientia genita, Christus est deitate^h deus et humanitate homo et sic de similibus. Unde generaliter in omni tali predicatione formali per se implicatur formam esse eandem essentiam cum formato, ut idem est deitas et deus, humanitas et homo, personalitas et persona, et sic de similibus. Non tamen oportet quod forma semper sit causa illius de quo dicitur ut pater est deitate deus, et tamen deitas non est causa patris quamvis sit plus quam causa dei. Unde quando dicitur 'deus est per se', ista prepositio 'per' significat privative circumstanciam causeⁱ formalis vel efficientis. Unde filius seipso et per seipsum est sapiens, sed non a se vel ex se, ut ostendit Anselmus *Monologion* cap. 44¹⁷ et Magister sub auctoritate Hilarii primo *Sententiarum* distincione 42^a.

Tercio modo connotat ablativus circumstanciam causati terminantis immediate actum verbi, ut homo gaudet gaudio, dolet dolore, et sic de aliis, et ad istum sensum dicit Augustinus VII *De Trinitate* cap. 2 et 5 quod¹⁸ pater dicit verbo quicquid dicit. Et per idem spirat spiritu sancto quicquid spirat, si 'spirare' sit verbum nociónale, ut 'dicere.' Verbum enim est causatum immediate terminans dicentiam dei patris, unde valde equivoce intelligitur quod pater dicit filio et quod verbum dicit verbo, nam patrem dicere verbo est ipsum generare verbo terminans immediate actum eius eternum.^j Sed verbum dicere verbo est ipsum ostendere seipsum sine causa efficiente vel formali ulteriori. Sic ergo concedi potest quod pater generat verbo, et quod pater et filius diligunt se spiritu sancto, si 'diligere' significat communem spiracionem, et sic acci-

^hBD divinitate.ⁱAD deest.^jA extrinsecum; F intrinsecum.¹⁶PL 42, 942.¹⁷PL 158, 197.¹⁸PL 192, 637, "unde Hilarius in lib. IX De Trinitate."

piendo sapere pro dicencia vel generancia probabiliter concedendum esset quod pater sapit filio, sed non si 'sapere' dicit simpliciter actum communem essencie. Tales enim termini nunc sumuntur stricte personaliter et nunc communiter essentialiter ut plane patet V *De Trinitate* 6¹⁹. Unde Augustinus LXXXIII *Quest.*, q. 23^a probat²⁰ filium dei esse eternum per hoc quod oportet deum esse sapientem et non potest esse sapiens sine sapiencia, ergo sapiencia est eterna. Nec illud revocat I *Retractat.* cap. XXVI²¹ ut Magister imponit²² sibi *Distinct.* 32^a. Sed bene dixit cap. 26 quod in libris suis de trinitate complecius tractat istam materiam; verumtamen isto modo loquendi videtur annuere VI *De Trinitate* 1.

Quarto vero significat ablativus circumstanciam nostri accidentis inherentis ut cum dicitur, iste equus est albus colore, Petrus est isto modo, non quod color vel modus sit causa quare iste est, sed quod sit accidens subiecti. Et ista noticia equivocacionis iuvat ad intelligendum auctores, et ad destruendum deceptiones sophisticas. Ad tertium conceditur quod multa exempla adducta sunt que faciunt articulum fidei multis vilescere et aliis rudibus dant aliqualem fidem, unde isti in principiis physicis paululum inbuti ad modos pauca respicientes quando audiunt talia exempla derident tam articulum quam exemplum, alii dicentes quod articulus est impossibilis, aliqui autem quod non potest in lumine naturali racionari et aliqui quod numquam potest sciri vel credi ab homine. Sed satis est quod homo velit illud credere si posset, quia indubie illi quibus ista propositio 'pater est filius' significat convertibiliter cum ista 'ista res que est pater est filius' non contradicere debent^k huic, 'pater est filius voluit noluit.' Videtur ergo mihi iuxta exempla sepe posita ad inducendum in noticiam trinitatis que, quamvis non sint impertinencia cum ex quolibet sequitur trinitas, tamen similitudo exemplantis est frequenter erronea, et ideo persepe sunt^l merito subticenda. Sicut econtra multa exempla sunt sepius^m parvipensa que darent pie credentibus et recte studentibusⁿ evidenciam fidei ad assensum. Sicut ergo contingit dispariter habituatorum eundem librum legendo, unum tantum literam legendo, alium sensum literalem, tertium sensum mysticum et sic secundum quotlibet gradus.

^kA discredunt.

^lA principio.

^mD superius.

ⁿA sencientibus.

¹⁹PL 42, 913.

²⁰PL 40, 16.

²¹PL 32, 627.

²²PL 192, 608.

Sic stat considerando creaturas que vere sunt libri, unum solum cognoscere illas, alium earum causas secundum quotlibet gradus noticie, quia indubie intelligentibus quelibet res est significans et dicens naturaliter trinitatem. Unde Augustinus consideravit trinitatem per multa documenta scripture, et exempla que alii impendunt^o ut XI *De Civitate Dei* cap. 24 notat per scripturam Gen. I quis fecit mundum, et per quid fecit mundum cum dicitur 'dixit deus,' et sic habet deum patrem et deum verbum qui est principium sub principale substantivum per quod deus pater fecit mundum, ut quidam loquuntur, et tercio notat propter quid deus fecit mundum, cum dicitur *Vidit deus cuncta que fecerat et erant valde bona*. [Gen. I, 31] Bonitas enim dei relucens in creaturis fuit causa quare deus fecit mundum. Bonitas vero appropriatur spiritui sancto, et ita quelibet creatura dicit "quis fecit eam? per quem fecit eam?" et infra cap. 26 dicit quod tria sunt in quibus non fallimur, scilicet nos credere, nos intelligere, et nos diligere, cum claudit contradiccionem hominem decipi in credendo aliquod istorum. Et ista figurant trinitatem beatam in qua fuimus beatificandi sine errore possibili.

Cap. 25 *De Civitate Dei* dicit²³ quod naturale est quod sint tres partes philosophie, scilicet naturalis, que est physica, rationalis, que est logica, et moralis que ethica appellatur, et hoc dicit scilicet patrem naturaliter producentem filium que est ars vel ratio patris, et spiritum sanctum que est benignitas vel caritas moralitatem^p denotans. Et XII *De Civitate Dei* 24 dicit quod per nullam doctrinam et gratiam ordinate se habentem ad beatitudinem intelligit tres personas in quibus beatificamur obiective, ita quod utrobique comparat loycam deo filio. Ideo estimo quod loyca sua fuit excellentissima. Et illud potest notari per triplex bonum, scilicet bonum utile, bonum delectabile, et bonum moris. Quid excellencius potencia! Quid delectabilius sapientia incarnata! Quid virtuosius clemencia! Anselmus ponit tamen exemplum remotum in *De Incarnacione Verbi* VIII²⁴ quo de fonte, rivo, et lacu, et sicut solum contingit rivum infistulari non obstante densitate aque, sic contingit solum verbum incarnari non obstante omni modo idempnitatem essencie. Nec latuit illum philosophum dissimulando^a in hoc quod

^oBD pro minimis.

²³PL 41, 338 et 41, 228.

^pD memorative.

²⁴PL 158, 282.

^aA assimilando.

hec tria conveniunt in universali aqua^r vel tamquam partes quantitative conveniunt in singulari aque integrate. Ex hiis tribus intellectibus debet ergo philosophus capere exemplum quantum est ad propositum. In hoc ergo est similitudo quod hec tria conveniunt in substantia et habent ordinem adinvicem cum primum causat secundum, non econtra, secundum causat tertium, non econtra.

Quantum autem ad diversitatem sit ut puta quod hic sint tres nature differentes localiter, quantitative, qualitative, et sic de quotlibet differentiis. Ideo debet homo inniti non isti similitudini sed alii de alia. Et ista regula observanda est in omni similitudine creature ad trinitatem increatam, quia hoc puto me scire quod non est possibile creaturam universalem vel singularem esse conditam quin dicat naturaliter trinitatem increatam, aliqua perfectius et distinctius sicut natura rationalis, et alia confusius ut res plus elongata a deo in tantum quod commune transcendens^s habet tres passionem sibi idempticas correspondentes trinitati increate ipsum causanti; est enim omne ens unum, verum, et bonum. Unitas correspondet deo patri, ut patet VI *De Trinitate* cap. 3. Veritas correspondet filio, cum sit adequacio verbi ad suum causatum,^t et bonitas correspondet spiritui sancto qui est amorosus patris et imago. Et infra sunt universalialia^u exempla, quorum aliquod oportet^v reliquum corrigere fide, auctoritate et ratione regulantibus ad catholice credendum de trinitate increata. Unde verisimiliter credi potest quod grammatici ignoranter errant a trinitate increata ad ponendum tantum tres species personarum intelligentes nomen prime persone quod significat demonstrative suum significatum, quia per huiusmodi demonstratur ipsum concipiens. Ideo ergo est pronomen secunde persone quia demonstrative significat rem per quam demonstrationem, ut huiusmodi demonstratur res ad quam demonstrans dirigit verbum suum, et utrumque istorum dupliciter contingit vel singulariter vel pluraliter. Ideo autem est pronomen tercie persone, quia significat demonstrative suum significatum sine proprietate prime vel secunde persone, nec caret huiusmodi proprietas mysterio personarum. Nam deus dicit se demonstratione quia ut huiusmodi demonstrat pater seipsum cogitans, et dicit filium in quantum dirigit accionem suam ad filium ipsam terminantem, pro quibus perti-

^rAD eque.^sA seq. ens.^tA significatum.^uA infinita sunt talia.

nenter adduci potest illud Psalmi II, 7, *filius meus es tu; ego hodie genui te*, ubi sit mencio de prima persona et secunda, prima que cogitando sic producit secundam ad quam dicencia sive generancia dirigitur. Et ex illis procedit tertia, extra proprietatem utriusque indifferenter respiciens ambas priores, nam spiritus sanctus dicitur relative unum spiratum a principio quod est pater et pater et filius de diffinitione et passione,^v patet quod ratione differunt etsi re sint unum. Nec ex tali distincione secundum rationem arguitur trinitas, quaternitas, vel quinternitas nature, quamvis in hoc sit similitudo, quod diffinico est causa subiecti, et illa secunda causa passionis, que tria sunt idem in re.

Quo ad illud rethoricum, patet quod demonstracio relativa plurificata respectu diversorum adextra non arguit proportionalem pluralitatem suppositorum in eadem natura, sed quo ad hoc facit ad propositum, quod grandis eloquencia dicit eminentem auctoritatem et correspondet deo patri qui est persona principium deitatis contra quem deus non sinit hominem peccare, per grandem eloquenciam alte, acute et austere loquitur rethor ut obediencius audiat, ut patet²⁵ IV *De Doctrina Christiana* cap. 7. Temperata eloquencia est cum qua medio modo rethor eloquitur pulchre et ordinate ut libencius audiat, et significat speciosam formam pro filiis hominum qui est alter David *quasi tenerrimus ligni vermiculus* ut dicitur II Regum XXIII, 8 ipsemet secundum hominem assumptum tenuit medium regulariter perforans corda auditorum humili sermone. Exemplum autem arismetrice non capit eandem sentenciam unitatis in numero esse communem ad quamlibet illarum trium unitatum, ideo secundum perfeccionem et proprietatem numeri trinarii est pertinens et secundum illud est impertinens ad inducendum in noticiam trinitatis. Unitas enim fundata in deo principiat dualitatem non recedentem ab unitate, ut binarius infamis, cum illa dualitas sit eadem in^v essencia indivisibilis et illa principiat mixtim et habeatur trinarius qui principiat et ab unitate procedit ad summam similitudinem vel equalitatem et finitur ordine debito nec sunt omnes et singule simul sumpte plus quam unum. Et istam similitudinem in numeris^w declarat Augustinus VI *Musice* 17 dicens²⁶ quod

^vBDG filio diffinitivo ut subiecto.

^wBD deest.

²⁵PL 34, 91.

²⁶PL 32, 1191.

in omni numero primo est dare unitatem principiantem, secundo summam equalitatem vel similitudinem et tercio ordinem, nec idemptificantur tres porporciones musice in eadem porporcione singulari, quamvis significant trinitatem increatam secundum aliquas proprietates. Nam omnis inequalitas ab equalitate procedit, ex primo *Arismetrice*²⁷ Boecii, et prima multiplex porporcio que duplex dicitur potest significare deum patrem qui est principium duorum scilicet filii et spiritus sancti. Prima porporcio superparticularis que sesquialtera dicitur, procedit a porporcione dupla, ut docet Boecius, et significat deum filium qui est principium principians cum suo principio. Porporcio vero sesquitercia significat terciam personam in divinis que est principium ex bino principio.

Non ergo dubium quin predicata trinitas sit principium tocius arismetrice musicalis, sed et omnis veritas appropriata veritati ipsam testatur modo suo. Ideo perfecte cognoscit proprietates rei, qui ipsas noscit sub habitudine ad illam beatificam trinitatem. Quo ad angulos trianguli equilateri, patet quod logicus negaret aliqualem^x angulum esse talem superficiem, quia tunc concederet eandem superficiem esse infinitos angulos^y vel tantum superficiem esse unicum angulum, et sic periret^z descriptio trianguli. Ymmo sequitur infinitum actum angulum esse angulum rectum et quantumlibet obtusum, et breviter omnia geometrice demonstrata de angulis deperirent. Ideo dixi superius quod nullus angulus est formaliter res angulata, vel^a passio eius. Si ergo esset materia eadem punctualis multiplicata causanda situm trianguli tunc essent rationes et anguli distincti quodammodo porporcionaliter ad trinitatem, sed casus^b videtur impossibilis et similitudo quo ad realem distinctionem^c personarum deficere. In hoc autem est similitudo quod tres anguli sunt equales simpliciter et idem subiecto. Nec est possibile addere vel diminuere ab essencia trianguli equilateri, plus vel minus de angulis sicut tres persone divine sunt simpliciter equales et idem in essencia sine hoc quod possibile sit aliquam illarum illi deesse, vel aliquam aliam superaddi. Ideo dicunt moralizantes quod scutum fidei fundatum in trinitate beata ut basis est triangulare eciam de presentibus, preteritis et futuris et de rebus supra homi-

^xBD aliquem.

^aA sed.

^yD triangulos.

^bBD deest.

^zD patet.

^cD divisionem.

nem paribus homini et sub homine, quo ad trinam dimensionem^d, ratione cuius Aristoteles dicit I *De Celo* quod²⁸ Pitagorici posuerunt deos esse trinarios et quia dictum est superius quod dimensio illa non est univoce trina cum substantia, eo quod longitudo, latitudo, et profunditas sunt passionis vel accidentia quantitatis et non quantitates^e formaliter. Verumtamen secundum aliquam rationem sui significant trinitatem de quanto sunt idem subiecto in quocumque corpore, et longitudo principiat latitudinem tamquam causa, sicut pater principiat filium. Illa quoque duo principiant profunditatem, nec est possibile quod sit aliqua dimensio que non sit aliqua istarum trium, quas oportet simul esse ad omnem punctum mundi. Et sic intelligitur illud Apostoli Ad Ephes. III, 18, *ut possitis comprehendere cum omnibus sanctis que sit longitudo, latitudo, sublimitas et profundum*.

In comprehensione quidem harum trium personarum consistit beatitudo sanctorum in patria pro tribus virtutibus theologicis, in via duobus, tamen aliis modis exponitur textus ille, primo intelligendo Apostolum aptare illos attingere in beata societate noticiam et ordinem nature et sic trium personarum, secundum quattuor passionis dei ut deus sit. Et per latitudinem intelligatur dei immensitas que est ab oriente in occidentem que est latitudo mundi iuxta modum loquendi Aristotelis²⁹ II *De Celo* cap. 2 et sensu scripture Gen. XXVIII, 14, *dilataberis ad occidentem et orientem*. Per longitudinem intelligitur dei eternitas. Duracio enim intelligitur quasi linea successiva carens aliqua dimensione. Per sublimitatem intelligitur dei infinitas; infinitum enim excelsior est creatura. Et per profunditatem intelligitur dei subtilitas ut sensus dicit ordinando sapienter totum mundum iuxta apostolicum verbum Ad Rom. XI, 33, *Altitudo diviciarum*, et cetera. Sed beatus Augustinus Epist. XLIX³⁰ dicit quod solet intelligere per latitudinem caritatem se extendentem ad omnia, iuxta Psalm. CXVIII, 69: *Latum mandatum tuum nimis* et illa significat per lignum transversatile crucis dominici ubi Christus extendit brachia ad signum amplexus amorosi. Per longitudinem intelligit finalem perseveranciam que longanimitatem perfi-

^dA eternam divisionem.

^eA quantitas; D qualitas.

²⁷PL 63, 1100.

²⁸268a.

²⁹II, 2, 285a.

³⁰PL 33, 611 et Ep. 140, PL 33, 566.

cit, et illa notatur per lignum longum a terra usque ad caput, quia oportet longanimitates dormire inter medios cleros. Per altitudinem significatur spes celestium premiorum que significatur lignum cui caput domini infigitur, quia Christus caput ecclesie est species obiectiva totius corporis ecclesie.^f Per profunditatem notantur occulta dei iudicia designata per lignum occultatum in terra. Videtur autem mihi secundus sensus literalior pro quo adduci potest illud Job XI, 8, *excelsior celo est, et quid facies? profundior inferno et unde cognosces? longior terra mensura eius et lacior mari*. Non enim videtur quod Apostolus proposuisset filium intellectum per latitudinem cum moris scripture sit proponere patrem.

In exemplis ergo nature iacent difficultates pulcherrime, unde plane ostendunt philosophi sui insipientiam qui deridendo accipiunt exempla in creaturis ostendencia trinitatem. Quelibet enim creatura dicit trinitatem naturaliter nec plus vel aliter dicit creatura de deo nisi quod est verum, quia non dicit nisi quod noscit, et per consequens non dicit nisi veritatem. Qui ergo coniecturat^g falsitatem ex talibus exemplis naturalibus similis est maniaco frenetico vel alicui in emerginio, qui ex defectu cerebri fantasiatur illa que non sunt, et hoc contingit ex defectu proprio, non ex occasione data a signo naturali dicente ut patet VI *Confessionum* 5 et 8.³¹ Notet ergo homo de deo suo illa que natura creata dicit, et abiciat falsas coniecturas ex propria ignorancia, et sic rectificabitur tam intellectus quam affectus^h quia si verbum quod est noticia mentis elicita dicit verum, et amor que est complacencia consequens sit bonus et rectus, tunc indubie simulatur homo interior deo suo in cogitationeⁱ vero nunc^j per se appropriate peccatur, sicut nec in patrem sed in filium et spiritum sanctum, ut facit auctoritas Christi mentionem Matt. XII, 32, Marci III, 29, et Luce XII, 10, cuius ratio superadditur talis: patri appropriatur potencia, peccare ergo in patrem est fieri culpabilem ex impotencia, quod non contingit nisi assit defectus noticie, et tunc contingit peccare in cogitatione et in omni opere, sicut peccatur communiter in quamlibet personam, peccando in unam, dominetur enim homo creaturis, et non serviet

^fAD deest.ⁱA cognitione.^gC non seq.^jA non; D numquam; E misericordie.^hAC effectus.³¹PL 32, 722, 726.

illis inordinate affectionem, quia autem non permittitur sic recte iudicare de illis, sicut nec servo iudicare de domino, talis enim amor excecavit iudicium. Ulterius quo ad illud additum de imperfectione quam contestatur multitudo, patet quod si multitudo, dicit pluralitatem naturarum verum assumitur sic ergo supponitur terminum significare si multitudo significaret simpliciter pluralitatem rerum in eadem essentia. Patet quod talis pluralitas testatur summam armonicam societatem, et accionem sive perfectionem delectabilem, quia vere soli nature convenit, si non haberet unicum suppositum in quo ostenderetur eius perfectio gignendo et quietacionem in seipsa perfecte quietando vel gaudendo. Pluralitas ergo naturarum testatur inferioritatem uniuscuiusque ad aliam et sic imperfectionem in aliqua et multitudinem secundum aliam. Quelibet autem divinarum personarum est per se summe sufficiens. Solus enim pater ex se sufficit, secundum quod ly ex dicit simpliciter primitatem originis. Vani ergo sunt^k casus a quibus ponitur quod sola una persona divina sit sine alia, quia quodlibet tale claudit contradictionem. Ideo si sic esset, illa persona foret sufficientissimum et universalissimum, nec dicit illa generacio imperfectionem quamvis dicat esse ab alio, quia iuxta prius dicta, quando aliqua analogice attribuantur deo et creaturis,¹ est illud quod est perfectius simpliciter et^m deo tribuendum. Illud autem quod remanet imperfectionis est a deo removendum. Unde in generatione substantie create concurrunt tria principia intrinseca cum agente extrinseco quod quidem agens sub ratione qua agens nullam imperfectionem sed perfectionem includit.

Ideo deo maxime convenit esse agens. Materia autem non est in deo, cum sit actus purus, et per consequens nec passio, nec receptio, nec privacio, cum tunc genitum pro aliqua mensura ante suam generationem non esset quod non potest deo competere, ideo illud est removendum a produccione dei. Quod autem illa possunt separari ab invicem, patet in exemplo opinionis Aristotelis putantis³² quod deus eternaliter causat mundum sine eius faccione vel non esse precedente, ac si pes eternaliter stetisset in pulvere productio ergo adintra est perfectissima propter terminum a quo et

^kBCD deest.
¹AB calandum.^mC est.³²*De Mundo*, VI 397b.

terminum ad quem. Tercio propter modum scilicet sempiternam generacionis permanenciam sine eius successione vel divisibilitate, non enim est hoc generantiⁿ impossibilis cum generato, sicut est de generacione successiva permanentis, nec desinit generatum esse completa generacione, sicut est in generacione successivorum. Nec desinit generacio coeterna pro quo incipit suum subiectum, sicut est in generacione subita permanencium, sed manet generacio coeterna cum genito, et indivisibilis sicut eternitas sine incepcone, desinicionem,^o vel successione accionis vel acti. Ita^p breviter quod quicquid est perfeccionis simpliciter in generacione aliqua^p est in ista et quicquid est imperfeccionis^a in generacione aliqua^p deest isti, nec est difficile philosopho^r intelligere causacionem sine imperfeccione ut contingit de lumine et splendore. Si autem generacio univoca est ideo perfecta, quia generatum attingit parcitatem generantis^s in natura communi, quanto magis ubi genitum attingit idemptitatem essencialem et numeralem cum gignente et quicquid competit^t deo ut deus.

ⁿA genere.

^oA desicione

^{p-p}B deest.

^aB perfeccionis.

^rA philosophis.

^sA gignentis.

^tA appetit.

CAPITULUM NONUM

CONSEQUENS est tractare materiam tercii argumenti, ut puta si discursus^a syllogistici vel rationes aliquae possunt infringere sententiam de trinitate predicatam etiam si fides catholica inniteretur pure rationi naturali, et non loco ab auctoritate hominis. Allegata enim superius de scriptura et sanctis doctoribus erant vel in confirmationem rationis adducta ut videatur sensui scripture consonum rationi, vel ut fundetur signo terminorum ex scripturis authenticis quod satis licet capere, etiam ex petitione vel suppositione; sic tamen arguatur ad probandum sensum supposita significatione terminorum. Sic ergo ex iuxtapositione evidenciarum et responsionum hinc inde elicere potest philosophus quae pars sit naturaliter magis probabilis, sic quod secure possumus asserere contra protervientes, vel fideles vel infideles, quod ratio suadens trinitatem est coloratior vel evidencior cuilibet recte^b philosophanti quam aliqua ratio fienda ad oppositum.

Scio enim quod impossibile vel difficile est probare uni rudi philosopho, vel nutrito in falsis principiis vel alicui protervo, quod est aliqua distinctio nisi essenciarum quarum una potest separari a reliqua. Hoc tamen scio apud quemlibet subtilem philosophum qui novit perfecte distinctionem formalem encium ut realiter distinguuntur. Sunt dicte rationes cum quotlibet sibi similibus magis probabiles quam aliquae quae in oppositum possunt duci, et cum penes apparenciam talis philosophi debet magnitudo probabilitatis vel evidencie mensurari et non penes fantasiam indispositi vel protervi sicut in simili dicit Philosophus de indicio saporis^c quo ad indicium febricitantis et habentis gustum indispositum.^e Patet quod similiter improbabile et inevidens est nullum deum esse trinum, quamvis posset indispositis^e nedum probabile sed necessarium reputari et per consequens ex opposito deum esse trinum^d est summe necessarium. Ad quod probandum copiosissime evidencie duci

^aA loci.

^bF rationi.

^cBG deest.

^dG eternam.

possunt. Primo ergo incipiendum est a grammatica, tractando de significacionibus terminorum quibus utimur in loquendo de trinitate beata ne ex ignorancia quid nominis paralogizemur in sequentibus.

Supponitur ergo primo quod non fiat sophisma^e per antipositionem vel per postpositionem termini communis significantis respectu huius verbi 'significat' sic quod idem sit dicere 'a' significat hominem et homo significat 'a', et ita de similibus quibuscumque.

Secundo suppono quod fiat restrictio significacionis ad significacionem primam modo quo veneralibis Anselmus *De Incarnacione Verbi* cap. VI limitat significacionem ubi sic scribit: *Nam², cum profertur, 'homo' natura tantum que est communis omnibus hominibus significatur, supple primarie.* Ista suppositiones admitteret quilibet nutritus in recta logica et materia de universalibus. Quibus suppositis, capio terminos significantes deum sine connotacione creature ut puta deus, natura divina, persona divina, trinitas increata, pater, filius, et spiritus sanctus, bonitas increata, magnitudo increata, et ceteros terminos illi convertibiles. Videtur enim quemlibet horum terminorum converti cum quolibet eorundem, eo quod quilibet eorum precise idem significat, scilicet naturam divinam, et per consequens non refert ponere unum et quemcumque illorum ad verificandum propositionem quamcumque. Et ita concedendum esset quod natura divina generat deum ab ea distinctum, sicut conceditur quod deus generat deum ab eo distinctum et sicut conceditur quod sunt tres persone divine, sicut concedendum esset quod sunt tres domini, tres nature divine. Et sicut conceditur quod quelibet persona divina est natura increata, ita concedendum esset quod quelibet persona divina est trinitas increata, et sic quelibet illarum personarum esset quelibet earum; sicut natura divina communicatur tribus, sic pater et filius et spiritus sanctus communicatur tribus. Iste deducciones et quelibet similes dependent super isto, quod omnes dicti termini simpliciter convertantur et per consequens tam omnes dicte propositiones, scilicet tantum significant unum ex compositione^f terminorum, sequitur quod omnes dicte propositiones simpliciter convertuntur et per consequens una exis-

^eB minor: *DG deest.*

^fD posicione.

²PL 158, 278.

tente vera quolibet illarum pari evidencia foret vera. Nam iste terminus 'trinitas increata' precise naturam divinam significat et eandem in numero significat quolibet aliarum, ergo simpliciter convertuntur. Item distincio unius persone ab alia capitur ex hoc quod deus, quia sufficit noscere se, noscit se et propter hec duo amat se, per idem sequitur quod deus ideo noscit se, quia intelligit se, et ideo est sapiens quia noscens, et ideo bonus quia sapiens, et per consequens ista distinguerentur in deo, essencialiter^g aliquid: 'bonus,' 'intelligens,' 'noscens,' 'sapiens,' et 'sciens.'

Sicut enim quolibet creatura ideo est bona quia est aliquid, ita videtur in deo. Nec videtur quid superaddit in significacione sapientia in deo supra esse dei et sic est de omnibus que communiter et essencialiter tribus personis convenient ut sunt isti termini: magnus, immensus, iustus, virtuosus, perfectus, durans, eternus, et sic de aliis. Nullum enim talem dicit accidens in deo, sed solum illam naturam indivisibilem. Quomodo ergo esset distincio inter significaciones illorum terminorum cum ex parte significati non sit distincio et diversitas signi non facit ad propositum, cum omnes termini synonymi quo ad seipsos sunt valde dispares, et tamen quo ad verificacionem^h proposicionis non refert ponereⁱ unum terminum synonymum vel reliquum quemcumque? Nec diversitas in modo significandi facit ut non simpliciter convertantur, cum talis diversitas non potest solum originari in signis vel in signatis, probatur cum utrobique sit idem signatum et omnes dicti termini significant secundum formam denominatam. Verumtamen iuxta modum arguendi sciencius distincionem personarum, videtur quod ista distinguuntur. Nam sicut contingit hominem intelligere deum sufficere noscere se sine intellectu, sine intentu vel assensu quod habeat noticiam actualem, ita contingit assentire quod deus sit magnus et non immensus. Ergo iuxta superius arguta, aliud est eum esse magnum et aliud est eum esse immensum et ita de aliis que substantialiter deo conveniunt. Item de nominibus que dicunt comparacionem vel habitudinem dei ad creaturas, videtur quod omnia sunt synonyma, cum tamen eorum que significantur per huiusmodi terminos aliqua ex tempore deo conveniunt, aliqua eternaliter que pluraliter nominantur, communiter et eternaliter deo convenien-

^gA essencia vel.

^hD diversificacionem.

ⁱA capere; B deest.

cium; quedam necessario et absolute ut omnipotens, omniintelligens et cetera; quedam vero eternaliter contingenter, ut omnem creaturam noscens, misericors, omnem creaturam volens, ordinans, diligens; quedam autem ex tempore contingenter, ut dominus causans, creans, gubernans, etc. De omnibus ergo^j terminis certum est quod dicunt deum directe et primarie, quia aliter non vere predicarentur de deo, et nihil aliud a deo dicunt, ergo precise illum dicunt. Minor probatur per hoc, quod si aliud a deo dicerent hoc esset equivoce et per consequens quo ad sensum univocum huiusmodi signorum; de quanto deo conveniunt,^k non est diversitas significacionis eorum. Omnia enim huiusmodi deo conveniunt precise in hoc quod sonant imperfectionem simpliciter, sed omnis perfectio simpliciter est deus, ergo omnia huiusmodi solum deo conveniunt, sicut prescincia, memoria, voluntas, ordinancia divina et creancia^l et similia tunc non sunt nisi deus. Nam si distinguerentur a deo, tunc cum sunt perfecta et non omnia eodem gradu, ergo sequitur quod infinite perfectiones secundum quotlibet dispare gradus deo competerent, et per consequens non solum perfectio simpliciter esset in deo formaliter. Nec valet dicere quod huiusmodi locuciones sunt figurative ut grammatici ponunt antropospatos figuram locucionis quando humana passio attribuitur deo ut austeritas, severitas, penitudo, irasci, furere,^m et similia. Si enim omnia que non per se competunt deo sunt sic figurative sibi attributa, tunc non magis de virtute sermonis concedendum esset deum scire, velle, ordinare, causare, et cetera, rem adextra quam conceditur ipsum furere vel irasci. Consequens impossibile cum propriissime scit, vult, vel causat, et ordinat res adextra sed non proprie furit, quia tunc proprie esset furibundus, ymo si proprie et de virtute sermonis talia essent deo tribuenda, non est ratio quin per idem quelibet denominacio positiva creature esset deo proprie, et de virtute sermonis tribuenda.

Non enim est aliquis actus tam difformis nec aliqua denominacio positiva, quin includit perfectionem simpliciter que deo convenit. Sicut enim furere ponit appetitum celeris vindicte, et sic deo convenit, sic mechari, furari, invidere, et cetera quecumque dicunt appetitum vite delectabilis, appetitum dominii vel talem condicionem perfectionis. Non enim posset appetitus appetere

^jA huiusmodi.^kA seq. in hoc.^lBG creatura.^mBC servire.

quidquam sub ratione apparentis boni, nisi in communi nosceretur et appetere simpliciter bonum. Similiter si furere, irasci vel aliqua huiusmodi humana passio attribuitur deo et sonat talis specialiter imperfectionem vel etiam peccatum, sequitur quod addicio imperfectionis vel peccatum attribuitur deo et sonat talis specialiter. Sed certum est quod nulla figura potest salvare quin omnino talis attribucio sit impossibilis, ergo quelibet talis foret impossibilis, si dicatur quod non humana passio attribuitur deo sedⁿ unum proportionale quod in deo non ponit nisi deum. Et tunc stant rationes suppositi et tunc nihil figurative attribuetur deoⁿ illud quod de virtute sermonis et essentialiter deo competeret, ad quid ergo oportet ponere tam horrendam figuram ad tribuendum deo illud, sicut quod per se sibi inest, nec potest competere si signum non est univocum, sed signum non est univocum aliquibus nisi propter univocationem in signato, ergo et cetera. Maior patet ex hoc quod nihil potest convenire deo, nisi deus, et ille non potest convenire creature, ergo nullum signabile potest illis univoce communicari. Nec est verum, quod aliquod signandum equivoce illis conveniat, quia nihil potest aliquo modo illis esse commune, ergo non equivoce. Falsa ergo foret scriptura et insalvabilis per grammaticam, ymmo cum quelibet conveniunt deo et creaturis, equivoce illis conveniunt; sequitur quod inter omne conveniens deo et conveniens creature sit infinitum magna distancia, et tunc invenietur fundamentaliter, quod omne conveniens deo sit eius nuda essentia, ut intelligere dei tantum elongatur ab intelligere nostro quantum esse suum ab esse nostro vel cogitatione nostra cum sit idem utrobique. Sed non est univocacio inter esse dei et aliquid quod est scire nostrum, ergo nec inter scire suum et scire nostrum, et sic de omni causancia, et quocumque deo attributo respectu proportionalis nobis attributi. Absit quod esse nostrum dicatur in comparacione ad scire nostrum et non esse dei, cui omnis creatura est accidens. Si ergo ista analogice conveniunt deo et creaturis, tunc concedendum est quod essentia divina est illud commune, quod est quantitas, qualitas, etc. Ymmo quod deus est idem certum quod est viciu.^o Est enim furore analogice furens, et ille communis furor est in multis viciu et per idem communis

ⁿ . . . ⁿBCDEFG deest; *A* seq. sed in fine.

^o*A* cuiuscumque vicio.

quantitas et qualitas insunt communiter deo et nobis. Respondeo ad illam materiam et videtur mihi quod non melius posset catholico temptari radicitus ad explanandum doctrinaliter melius intelligere sensum suum, quam querendo ab eo sollicite diversitatem significationis terminorum quibus utimur in illa materia. Sed revera non intelliget illam diversitatem significationis^p nisi primarie habuerit noticiam rei. Ideo oportet addiscentem primo credere sensum suprapositum antequam concipiat distincionem significationis terminorum. Unde deficientes in isto ordine imponunt catholicis, quod solum baptizant terminos utentes nominibus in illa materia pro diversis, dum tamen non sit diversitas in signatis sicut dixerunt Sabelliani, ponentes trinitatem solum per relacionem ad signa. Unde concesserunt quod pater est filius et spiritus sanctus et sic reciproce de qualibet illarum trium personarum. Sed non in quantum est pater est filius. Nec vult ecclesia aliud nisi quod talia tria nomina secundum conceptus non synonymos predicabilia sunt de deo, ut dicunt erronee, et inter omnes hereses concernentes trinitatem, credo quod hec esset hodie periculosior quia communitas modernorum negantium veritates et universalia nec non eciam verificantium dicta auctorum solum de signis attribuunt, sed non ad istam opinionem quia est imaginacioni propinquior, et in multis apparencior.

Istis premissis, dico ad primum, scilicet quod primi termini significant deum, sed non omnes convertibiliter nec primo et principaliter, ymmo diversimode connotant, quia probabile videtur nulum signum posse significare deum sine confusa connotacione distincta a deo, nec esset possibile deum vel alium beatum cogitare deum vel aliquid aliud, nisi confuse et distincte cogitando de alio. Ymmo hoc nomen "deus" connotat, ut dictum est superius, tractatu *De Veritate*³: sex ergo sunt modi terminorum significancium substancias congruentes^q sex dictis terminis ex quorum diversitate significationis potest homo perpendere,^r quod dicti sex termini non sunt synonymi vel convertibiles, quia indubie si essent, tunc, ut arguitur, tantum concederentur propositiones impossibiles recitate sicut alie

^pA significandi; B sermonis.

^qA correspondentes.

^rA appendere.

³*Purgans Errores Circa Veritates in Communi*, III in *De Ente*, ed. M. H. Dziewicki, p. 69.

necessarie, ergo quod tunc convertirentur. Contingit ergo invenire nomina creaturarum inter quorum significancias est par vel proportionalis varietas^s cum varietate terminorum significancium deum, secundum habitudines que non possunt deo deficere, ymmo cum talis precipue est idem significantibus contingit magna diversitas in enunciacione propter diversitatem in modo significandi et tunc indubie enunciatio significabit ad alium sensum propter modum significandi incomplexorum simpliciter^t abstractive vel personaliter concretive, ut hoc nomen "homo" significat naturam humanam quasi concretive et indifferenter simpliciter vel personaliter sicut hoc nomen "deus" significat naturam divinam.

Sed hoc nomen "humanitas" significat abstractive et simpliciter naturam humanam, sicut hoc nomen "deitas," substantia divina, natura vel essencia divina, significat sic abstractive et simpliciter deitatem. Talia vero nomina propria, Johannes, Petrus, etc., significant naturam humanam quamvis secundarie sed discrete valde, sicut hoc nomen "persona" significat discrete et personaliter subsistentiam vel ypostasim divinam, et consequenter naturam divinam. Nec connotat hoc hominem "persona" relacionem sicut hec nomina: verbum, imago, pater, filius, et spiritus sanctus, ut patet⁴ VII *De Trinitate*, cap. 8 et 9 et 11. Ideo inquantum aliquid est persona est nature rationalis individua substantia, subsistencia vel ypostasis, et sic anima rationalis, angelus et natura divina est persona. Et ista descriptio antiquorum est melior quam illa Ricardi de Sancto Victore IV, cap. 16, dicentis⁵ quod *persona est rationalis nature incommunicabilis in existencia*, quia persona verbi communicatur nedum per gratiam sed supponitur multis naturis. Quelibet enim persona est natura rationalis et econtra, quia natura assumpta in Christo est persona, et natura divina est persona, eo quod est tres persone. Si enim res rationalis sit singularis et per se una, tunc est persona, nec igitur incommunicabilis est persona in predicatione secundum essenciam, et non formaliter, sicut non formaliter humanitas est individuum^u sed essencialiter, ut patet. Unde propter singularitatem huius nominis "persona" citra hoc nomen "deus" vel alia nomina communia, conceditur quod

^sA veritate.^tAB similiter.^uA indicium.⁴PL 42, 940-945.⁵PL 196, 940.

sunt tres persone divine et non tres dii, sicut sunt tres res quarum quelibet est spiritus racionalis creatus et non tres spiritus. Sunt eciam tres res quarum quelibet est substantia corporea et non tres substantie, loquendo ut latini moderni loquuntur de substantia. Greci enim extendebant substantiam ad materiam, formam, et earum compositionem, scilicet ypostasim, usiosim, et usion, ut patet II *De Anima*.⁶ Et sic acceperunt latini in primitiva ecclesia, concedentes tres substantias esse deum.⁷ Et sic usi sunt terminis Hilarius, Boecius, Augustinus, et multi doctores grecorum, nec est ex prima institucione huius nominis persona quod significat appropriate illas tres res in deo.

Sed ex rationali ordinacione ecclesie ut habeat nomen appropriate significet tres res in divinis quando infideles querunt que tres res sunt pater et filius et spiritus sanctus, patet⁷ VII *De Trinitate* cap. 7 et *Monologion*⁸ cap. 79. Nunc vero latini specificant substantiam ad naturam per se existentem et non formaliter ad rem qualitative inexistentem. Sed materiam vocant subsistenciam, quam greci ypostasim vocant, formam vocant supersistenciam quam greci usiosim vocant, et compositionem vocant substantiam quam greci usion vocant. Et substantia autem dicitur vera essencia, vel res absoluta per se existens. Et istam significacionem bene declarat Magister Urso, *Aphorismo* ultimo.⁹ Unde hereticus esset hodie qui pertinaciter defenderet quod natura divina est tres substantie eterne. Quondam autem licuit concedere tale signum sed non sensum quem habet in presenti. Semper enim debet concedi sensus quem sancti tunc habuerant de signo, quia equivocacio ac diversitas est in signo et non in fide.

Isti autem termini, pater et filius et spiritus sanctus preter ypostases quas significant connotant relacionem. Unde V *De Trinitate* cap. 6 quamvis¹⁰ diversum sit patrem esse et filium esse non tamen diversa substantia, quia hec non secundum substantiam dicuntur, sed secundum relacionem quia in substantiis divinis non est accidens^w et tamen distinguitur relacio illa formaliter a persona, ut patet VII *De Trinitate* cap. 7¹¹ et XI *De Civitate Dei* cap. 10.¹²

^vA sicut concedimus nunc tres personas esse deum.

^wF actus.

⁶I. 2, *passim*.

⁷PL 42, 939-41.

⁸PL 158, 221.

⁹*Afforismi Ursonis* (medici salernitani saec. xii m. nondum editi). Cf. G. Sarton, *History of Science* II, (Baltimore, 1931), 436.

¹⁰PL 42, 914.

¹¹PL 42, 939.

¹²PL 41, 325.

Aliter enim non essent dicti termini plus connotantes relacionem quam hoc nomen persona. Similem autem terminum contingit reperire in genere substantie ut creaturam, servum, et finitum.^x Ista enim tria non per accidens sed relative competunt creaturis proportionaliter ad trinitatem increatam, ita quod esse creature correspondeat deo patri, cum pretendat potenciam infinitam et cum oportet omnem creaturam servire deo vel faciendo quod debet, vel paciendo quod debet. Et ad servire requiritur noticia vel sapientia, patet quod secunda relacio dicit sapienciam infinitam. Tercio, cum oportet omnem creaturam finiri per deum quem finaliter intendent singula creata voluit noluit, patet quod per terciam relacionem denotatur bonitas spiritus sancti que in fine finis relucet. Et istum sensum credo Apostolum intellexisse per illud Ad Rom. XI, 36: *Ex quo omnia, per quem*, etc. Quamvis ergo relacio finita^y in creacione, in servitute, in finicione passionis non sit accidens creaturis. Verumtamen correspondens relacio est accidens deo, ideo credo beatum Augustinum dicere V *De Trinitate* cap. 10¹³ quod in rebus creatis et mutabilibus quod non dicitur secundum substantiam restat ut dicatur secundum accidens, id est dicat accidens in aliquo subiecto. Quantum ad hoc nomen "trinitas increata," patet quod hoc nomen "trinitas creata" significat proportionaliter tres subsistencias quarum quilibet est eadem essentia numero, ut est de omni spiritu creato, et generaliter de omni substantia creata. Verumtamen ille tres res que sunt una essentia singularis numquam vocantur persone in creaturis, quia hoc nomen persona ex concordii impositione ecclesie servatum est ad designandum illas tres res in natura divina discrecius quam nomen essencie vel nature. Tres ergo res in natura singulari creata sunt una persona. Ideo non intelligitur quod persona in quantum huiusmodi est incommunicabilis simpliciter, sed incommunicabilis multis personis. Quilibet enim persona hominis integri communicatur duabus naturis, scilicet homini exteriori et homini interiori, et persona verbi communicatur duabus naturis, scilicet divine et humane, ut declarabitur in sequentibus. Quantum scilicet ad genus termini quod connotat accidens novem predicamentorum in creaturis, patet quod in deo dicit sub-

^xA infinitum.¹³PL 42, 918.^yC fundamenta.

stanciam ut magnitudo, bonitas, intelligencia, intelleccio, quiescencia, eternitas, sessio et habitus^z spiritus sancti.

In creaturis, vero, quia mobiles sunt, dicunt huiusmodi nomina res, que possunt illis acquiri et ab eis deperdi per earum motus. Sed propter hoc est dare in creaturis nomina proportionaliter significancia essencialia creaturis, ut magnitudo essencialis perfeccionis, bonitas essencialis, etc. Esse enim accidentale procedit ab essenciali, quod est principium illius generis. Patet igitur ex dictis quod iste sex maneries terminorum valde dispariter significant, non solum per connotacionem vel secundariam significacionem sed penes primariam significacionem ad quam est facta limitacio. Sicut ergo non sequitur iste terminus "hoc" primarie^a et principaliter significat hoc^b et hoc est homo^c, ergo primarie et principaliter significat hominem, ita non sequitur iste terminus "pater" primarie significat patrem, et ille est deus, ergo primarie significat deum, quia iuxta istam deduccionem sequitur quod quilibet terminus de genere substantie esset synonymus cuilibet, quia quilibet primarie significat substantiam generalissimam. Tale ergo adverbium impedit modum arguendi ab inferiori ad superius suum, cum facit terminum stare simpliciter pro communi vel primo significato, nec refert sive ponatur a parte subiecti vel a parte predicati dum tamen conformiter supponat.

Verumtamen quando terminus communis precedit tale adverbium, tunc potest supponere personaliter, ut dicunt logici, et ita videtur mihi quod potest sequendo adverbium. Ideo relinquo istam equivocationem delectantibus aliterari.^d Iste ergo terminus "deus" primo significat deum et non personam divinam, nisi ex hoc quod significat deum, ideo prius significat personam divinam et ex hoc significat deum et ita de aliis. Cum ergo ad simplicem convertibilitatem terminorum secundum quod significaciones terminorum primarie convertantur, patet quod dicti termini non sunt synonymi vel simpliciter convertibiles, et per consequens nec propositiones superius assumpte sunt vere vel convertibiles, quamvis enim quilibet earum significat naturam divinam esse hoc tamen est secundarie. Nec est verum quod iste terminus "trinitas increata" precise

^zA seq. filii et.

^cA homo est.

^aA primo.

^dG alteriari.

^bA hominem.

naturam divinam significat, sicut nec primarie significat trinitatem increatam,^e ymmo omnem trinitatem et creatorem, et sic omne ens connotando secundarie^f significat. Nec sequitur iste terminus primarie significat "a" ergo primo significat "a" quia tunc quilibet substancialis terminus primo significaret substantiam generalissimam, cum primarie significat substantiam. Unde patet quod non sequitur "a" terminus primarie significat ens et "b" terminus primarie significat ens, ergo "a" terminus convertitur cum "b", licet "a" primo significat idem quod "b". Patet ergo quod istorum terminorum primus significat quasi universaliter concretive, secundus quasi universaliter abstractive, tercius quasi singulariter discretive, quartus quasi communiter collective, quintus quasi relative, et sextus quasi denominative.

^eA creatam.

^fB deest.

CAPITULUM DECIMUM

AD secundum argumentum dicitur quod consequencia non valet. Pro cuius declaracione notandum quod deus non est individuum^a alicuius universalis, ut superius declaratum est. Secundo notandum quod deus non per accidens habet aliquam denominationem nisi relativam^b ad creaturas. Tercio notandum quod istorum trium, sufficere, noscere, et diligere^c, nullum subordinatur alteri sed distinguuntur ex natura rei, in quibuscumque creaturis quibus insunt. Istis suppositis, patet quod in creaturis concedendum est, quod homo ideo est bonus, quia virtuosus et non sicut natura divina, eo quod est in homine dare bonitatem communem accidentalem, et virtutem communem qua participative^d et pure univoce est bonus et virtuosus. Et virtus communis existens in homine causat tamquam pars subiectiva bonitatem communem accidentalem vel aliquid^e ut homo ideo est animal quia homo; deus autem cum non sit bonus vel aliquid sic participative iuxta primam suppositionem, patet quod non sequitur a pari ipsum ideo esse bonum, quia iustus, et sic generaliter de aliis predicamentis de eo, secundum inferius et superius. Sed secus est de istis tribus sufficere, noscere, diligere, ut patet ex secunda suppositione. Patet ergo subtiliter suffodientibus usque ad ultimum singulare, quod est dare in natura divina tria, quorum quodlibet non est relacio, nec accidens, nec passio eterna sed eadem essentia, et cum omnis perfecta natura compleatur hiis tribus, patet quod ulterius non est processus possibilis. Pluralitas enim accionum vel passionum vel parcium quiditativarum^f est impertinens ad faciendum formaliter aliquam substantiam esse trinam, quinam vel multiplicem in sua essentia, quia oportet quod faciens numerum in essentia, non sit prius vel posterius ipsa, sed ipsa eadem essentia. Ulterius dicitur quod sapiencia dei nihil superaddit supra naturam dei sed personaliter intelligitur sapiencia dei dici secundum substantiam

^aA indicium.

^cD intelligere; F intelligere et diligere.

^eAF deest.

^bCEF relaciones.

^dDF participante.

^fBDEF quidem terminatum.

vel ypostasim dei que est filius. Similiter intelligenda est sapiencia ut est essencia communis tribus. Sed quantum ad significaciones terminorum, notandum quod sicut ens et essencia significant analogice deum et quecumque alia talia, sic magnitudo, bonitas, sapiencia, et cetera, significant analogice deum et alias magnitudines, bonitates, sapiencias, et cetera. Sed per additamentum talis signi increatum specificatur ut totum aggregatum primo et principaliter significet deum, et sic est distincio inter significata secundaria istorum.

Aliquid ergo cognosco de deo quando scio quod intelligit quantum scivi quando non solum scivi quod est vel saltem distinctius scio illud quo perante scivi confusius. Scio enim secundam personam perfectius quam prius scivi, et scio analogicam intelligenciam competere deo, quam prius ignoravi, et ita cognoscitur quod deus habet actum noscendi proporcionalem actui nostro et, ut breviter dicatur, non est possibile creaturam habere novam noticiam de deo sine noviter cognito, quia quicquid noscimus de deo, noscimus in confuso per attributionem eius ad creaturas, ut patet per auctorem *De Causis*, propositione 6, dicentem: *Causa¹ prima superior est narratione*, et ideo non deficiunt lingue a narratione huiusmodi nisi propter excellenciam esse ipsius quoniam ipsa est super omnem causam, et non narratur nisi propter causas secundas, que illuminantur a causa prima. Effectus enim sensibiles causati a causis secundis faciunt nos balbuciendo nominare deum in suis causatis. Quamvis ergo prius cognovi deum esse et cognoscendo deum esse trinum, nihil cognosco quod prius non cognovi. Verumtamen noviter cognosco in novo modo de deo meo quod prius cognovi solum confuse et sic imperfeccius quam modo quia cognoscendo distincte deum esse trinum, quamlibet personam divinam distincte cognosco, et prius hoc cognovi confuse in suo communi.

Hic dubitatur^g communiter si contingit intelligere unam personam divinam et non intelligendo reliquam, et si hoc utrum contingit frui una persona, reliqua non fruendo. Et videtur quod sic, quia omnem rem absolutam contingit viatorem intelligere non intelligendo reliquam, omnis persona divina est res absoluta, ergo

^gDG unam.

¹Alfarabicus, cf. *De Ente* III, 35; *Trial.* 86, 462; *Serm.* III, 255.

etc. Maior est evidens ex hoc quod de omni re absoluta contingit habere speciem singularem et conceptum vel actum apprehendendi simplicem et individuum et constat quod contingit talem actum servari sine aliquo actu elicito, ut exprimitur de quocumque actu nostro. Ergo contingit viatorem quamlibet talem rem absolutam concipere, nihil aliud concipiendo. Consequencia patet ex hoc quod actus intelligendi singularia solum terminatur ad singularem^h intellectum. Cum ergo non sunt pluresⁱ actus in dato viatore non sunt in eo plura intellecta. Similiter deus de potencia sua absoluta potest aptare viatori vel beato unum signum significans singulariter unicam personam, vel cum libere contradictorie agit adextra potest ostendere beato unam personam in speculo increato, non ostendendo reliquam, quo facto intelligeretur una persona non intellecta reliqua a tali supposito. Ergo hoc est absolute possibile.

Non enim maiorem conversacionem habet intellectio unius persone ad intellectionem alterius quam habet accidens ad suum subiectum. Sed quodcumque accidens absolutum potest deus separare a suo subiecto, ergo et cogitacionem unius persone ab alterius cogitacione. Confirmatur per hoc Act. XIX, 2: *Neque si spiritus sanctus est audivimus*, ubi constat illos intellexisse patrem et filium et non distincte spiritum sanctum, et omnis confusa noticia est impertinens, cum potest tolli stante distincta. Sic enim creditur multos philosophos novisse patrem et filium et defecisse^j in noticia spiritus sancti sicut magi pharaonis defecerunt in signo tercio. Similiter contingit viatorem intelligere unam personam divinam distingui^k a reliqua cum sit de substantia fidei quam oportet credere. Intelligat ergo Petrus hoc distingui ab homine demonstrando patrem et filium et queritur de extremis proposicionibus utrum utrumque singulariter significat personam unicam vel utrumque communiter. Si primum detur, cum^l prius naturaliter sit simplex apprehensio quam compositio, videtur quod utrumque stat per se intelligere absque compositioe. Quo composito intelligeretur unica persona singulariter. Nemo namque dubitat quin contingit desistere ab actu componendi, stante apprehensione simpliciter, pro quo est compositio, cum experientia infringibilis illud docet si

^hA singulariter.

^kB deest.

ⁱBCDEF tales.

^lDF causa.

^jA defecisse.

utrumque extremum propositionis significat communiter utramque personam vel quecumque alia cum persona. Tunc vera esset compositio, "hoc est hoc" vel "hoc est aliud quam deus," et per idem deus esset aliud quam deus. Modo utrumque extremum propositionis eque significat patrem sicut filium, nam non est ratio quare predicando unum de reliquo non foret predicatio vera. Negans ergo intenciones singulares quocumque significando intricabit se tante quod negabit illud idem distinguere a quocumque quod non est illud vel aliter concederet illud esse commune ad multa et erit processus in infinitum, in rebus communibus, cum non sit dare ultimum singulare.

Ista deduccio patet ex hoc, quod dato *a* ultimo singulari oportet concedere illud *a* solum esse *a*, et ultra oportet concedere subiectum propositionis concessisse solum significare illud *a*, quia aliter de subiecto illo esset aliud ab *a* vere predicabile. Ymmo videtur quod non sit possibile aliquem terminum precise^m et primarie significare deum esse quia quilibet terminus aggregandus vel plus significat quam deum ratione communis primo significati ut isti termini; ens, bonitas, etc., vel aliter significando principaliter deum connotat aliquid convenire deo posterius ut hoc nomen deus ymmo magnum ut tetragrammaton² dicit quod significat deum sine connotatione alicuius posterioris. Ad istud dubium dicitur pro nunc quod impossibile est aliquid intelligere unam personam nisi intelligat quamlibet, quia deus nunc beatissimus non potest deficere ad intellectum cuiuslibet persone divine, nec viator, de quo est maxime verisimile quod non potest intelligere unam personam nisi intelligat quamlibet, quia non potest intelligere quicquam nisi vel confuse vel distincte. Si confuse intelligat, hoc est intelligendo indistincte vel ens vel essenciam divinam, quia tantum sub termino^o communi continetur persona divina et planum est quod quelibet persona divina pari evidencia confuse intelligeretur subiecto communi quia aliqua, ergo quo ad confusam noticiam constat unam personam non posse tali intelleccione intelligi, nisi quelibet intelligatur eadem, et quo ad distinctam noticiam patet quod non con-

^m*A* prime.

ⁿ*BCDEFG* deest.

^o*A* tali.

²*A* seq. de quo Ja. capse. de duce dubiorum 58°. *Utrum allegat* de duce perplexorum *nescio*.

tingit aliquam personam distincte intelligi nisi intelligendo deum secundum rationem deitatis dicentis vel secundum rationem dicti vel secundum rationem complacencie in illo dicto. Et tum^p utrobique intellectio nature divine, communitas in deo,^a ad hec tria est basis tocius intellectionis, et per consequens in illa distincta noticia nature divine confuse intelligens, et noscetur quelibet illarum trium personarum, et patet conclusio.

Ad primum negatur assumptum, quia nullum accidens contingit intelligere nisi intellecto subiecto suo, quia^r accidentia sunt res abiecte, igitur etc. Ymmo ut abundancius loquar, videtur mihi pro nunc probabile quod nullum singulare potest intelligi nisi sub ratione entis et per consequens, ente in maxima sua communitate intellecto, sed^s pro intellectu superioris^t rationis et experientie sunt duo notanda: primo quod viator non habet proprie spem nisi de re quam sentit. Intenciones vero, tam singulares quam universales, habet tam de singularibus insensibilibus quam de universalibus. Item quedam intenciones sunt actus intelligendi et cogitandi; preter illas oportet ponere habitus, memorias vel dispositiones ad cogitandum ex quibus tales intenciones vel cogitationes arguuntur. Utrum autem sit^u dare aliquas similtudines absolutas insensibilium in animo viatoris preter actus vel habitus, est dubitacio apud multos, quod servo in posterum tractandum; secundo notandum quod ex modo noscendi sensibilia contingit ratione convincere quomodo intellectus se habet in multis noticiis eius. Visus enim qui est propinquior intellectui inter sensus aliqua distincte apprehendit ut illud ad quod terminatur axis pyramidis radicalis qui axis vocatur sagitta visus a perspectivis lateralis, ergo in tantum videt confuse, quod multa ita confuse videt que ignorat se videre. Et proportionaliter contingit in visione intellectuali. Illud enim ad quod attente dirigitur acies mentis, sive fuerit universale sive singulare, videt distincte, et alia que illi viso^v sunt essencialiter coniuncta, videt confuse, et si ignoret illa in particulari, tamen sicut visio distincta corporalis non potest esse sine confusa, sic visio distincta particularis non potest esse sine universali. Et patet responsio ad primum notata fundacione huius dicti.

^pC deest.

^tA solucionis.

^qC deest.

^uB deest.

^rA infinita.

^vA visioni.

^sC patet.

Ad secundum dicitur quod assumptum non competit dei omnipotentie sicut nec posse separare accidens inherens a suo subiecto, ut patebit in materia *De Eucharistia*, ymmo accidentia mathematica sicut lineae, superficies et profunditates non possunt intelligi sine intellectione subiecti intelligibilis, ut patet V *Metaphysice* Comento 38°; multo magis ergo non possunt esse sine materia^w intelligibili. Accidentia vero particularia ut situs, sessio, cursus, etc., non possunt intelligi sine subiecto sensibili prius intellecto. Lineam vero et superficiem possum imaginari in illo quod ponitur vacuum, vel dimensionem spacii quam sensus non potest sentire, et sicut homo confuse sentit quolibet que ignorat eo ipso quod sentit quodcumque sensibile quantumlibet distincte sicut est de intellectione eo quod sive divisibile sive indivisibile intelligitur. Sunt ergo tot habitudines adiacentes et intencio transcendentis tam parva quod oportet aciem mentis ferri in aliud. Et ad illud Act. XIX, 1, dicitur quod ipsi crediderunt trinitatem cum fuerunt fideles discipuli. Verumtamen latuit eos specialis^x inspiracio spiritus sancti in signo sensibili, nec audierunt tunc de tali inspiracione. Nam baptizati erant baptismo Johannis qui fuit quasi protestacio agendi penitentiam et dispositio ad baptismum Christi in quo data est gracia iustificans. De philosophis conceditur quod cognoverunt possibile esse distincte gignens et genitum, ignorando distincte spiritum sanctum. Verumtamen eo ipso cognoverunt confuse spiritum sanctum sicut Athenienses ignoranter et confuse noscendo coluerunt ignotum deum,^y ut patet Act. XVII, 23. Nec mirum quia^z impossibile est deum hominem quicquam appetere nisi implicite appetat bonum simpliciter et sic deum. Nec opponuntur ignorancia et noticia respectu eiusdem nisi in comparacione ad eundem gradum, ut repugnat me noscere idem mediante eadem potencia in particulari quod simul ignoro in particulari, et sic de ignorancia in confuso respectu noticie confuse.

Ad tercium conceditur quod est dare intenciones singularissimas tam in via quam in patria. Omnes tamen intenciones habite de deo in via sunt valde confuse modis suis quod, ut evidencius appareat distinguere inter speciem sensibilem et intencionem vel

^wBD natura.^xBD spiritualis.^yD deest.^zG quod.³Aristol. ed. Juntina 67^c *Meta.* 1025^a

actum cognoscendi et videbis quantumcumque speciem distinctam singularem esse valde confusam ut habeam speciem *a* albedinis quantumcumque volueris distinctam in imaginativa. Et patet quod infinitas dispare albedines contingit presentari mihi, et mediante eadem specie de quotlibet eorum indicabo illud esse *a* ymmo per processum temporis. Species ipsius *a* potest significare valde disparem albedinem oblitis condicionibus individuuantibus. Et constat quod species *a* significat quodlibet tale eo quod memorabor de quolibet talium per speciem *a*. Si ergo noticia sensitiva sensus perfectissimi de subiecto sibi maxime proporcionato sit a deo confusa, quid mirum si noticia quam habemus de deo in vita ista per speciem signi sensitivam^a sit confusa? Talis ergo species hoc est communitas, et species signi, demonstratio cuiuscumque communis sive singularis ad quod voluero ipsam applicare, ideo noticia quam nunc habeo de deo est noticia in transcendente cum^b differentiis perfectionis simpliciter,^c et illi conceptui applico hoc pronomen hoc. Et patet quomodo tripliciter contingit noticiam esse confusam vel propter multitudinem suppositorum ut universalis vel propter confusionem circumstanciarum ut noticia de singulari remoto vel propter insufficienciam distinguendi perfecte successive vel simul illud cognitum a quocumque alio. Patet ergo quod pronomen in anima quod est signum vocis vel scripti non habet maiorem aptitudinem ad distincte significandum quam^d quodlibet signum mundi. Per applicationem igitur actus intendendi sic significat, et secundarie significat quodlibet mundi quamvis hoc ignoretur ex vehementi direccione cogitationis ad eum et sic^e remissa cogitatione de aliis ut videndo albedinem, apprehendendo species quotlibet et circumstantias eius, ignorando illa que confuse apprehendendo correspondenter cogitando de re immateriali^f cogito^g per speciem signi quam ignoranter cogito.

Ideo stultum est putare quod si scio quod hoc est quocumque demonstrato, quod habeam distinctam noticiam de hoc excludentem ignoranciam eiusdem. Nam demonstrato medio puncto date linee, scio hoc esse sicut scio hoc esse demonstrando medium instans huius hore, et tamen querendo limitationem per demonstracionem

^a*B* significativam.

^d*C* quod.

^g*A* cogitando.

^b*CDEF* seq. noticiis.

^e*EF* deest.

^c*A* seq. sibi additis.

^f*A* in universali.

sensus habeo formidinem sensus de quotlibet sensibilibus demonstrando. Utrum illud sit^b principaliter instans vel punctus quod habere scio talem ordinem ad lineam vel tempus datum, multo magis abstracta noticia quam habeo de deo per intenciones confusas terminatas quodammodo ad species signorum est confusa in tantum quod si mens abstractiv¹ noscens^j deum esset^k successive intuens quotlibet creaturas angelicas, noticia abstractiva non esset sufficiens ad docendum si illud intuitum est res prima quam abstractiv¹ prius conceperam. Noticia tamen abstractiva de deo est in genere suo satis certa, cum de nulla veritate sum securior quam quod hoc^l quicquid demonstratur esse^m optimum est deus, et cum scio eum esse unum tale, demonstro illud per pronomen et secure scio hoc esse. Sed quanto hec noticia elongatur ab intuicione dei, noverunt illi qui ratione credunt et concipiunt de noticia in patria.

Credamus itaque quod pars anime que memoria dicitur mediante qua aspiramus abstractiv¹ in deum cum fuerit summe disposita, nata est intueriⁿ primum intelligere et voluntas consequenter delectari in eodem primo diligibili. Sicut visus summe dispositus natus est intueri visibili sibi summe proporcionatum quo ad octo circumstantias visibilitatis et appetitus in illo delectari esse distinctius et perfectius quo mens est superior visu corporeo, et deus lucidior ac melior quam sensibilis creatura, et tunc faciliter concipiemus quod noticia intuitiva quam credimus nos habere de deo quodammodo infinite distat a noticia abstractiva quam viator aliquis habet de deo nunc. Nam noticia quam habemus nunc de deo est indistinctior^o et imperfectior in genere suo quam noticia habita de sensibili, cum aliter non diceret Jacob animam suam salvari per hoc, quod vidit faciem corpoream angeli per quam abstractiv¹ cognovit deum paulo^p perfectius quam perante. Cum ergo intuicio dei in patria quodammodo infinite excedit quamlibet intuicionem sensitivam, patet quod illa est infinitum perfectior quam noticia abstractiva quam habemus de deo in via. Non ergo haberi potest illa nisi a purgatis quo ad fomitem carnis et seculi et intendentibus secundum omnes vires in deum per noticiam et amorem quod non contingit

^bA utrum illud sit punctus, instans, vel scio intellectu habere.

¹G abstraccione.

^jCE noscentis.

^kG esse.

^lCF deest.

^mCF deest.

ⁿBCDF interim.

^oD indestruccior.

^pBE seq. et.

dum sumus hic carne pergravati, carni et sensibilibus dediti. Unde de hoc posterius.

Redeundo ergo ad propositum, conceditur quod contingit habere abstractum conceptum de quocumque signabili, quo conceptu principaliter solum concipitur illud signabile, quamvis oporteat quod secundarie significet alia et correspondenter speciem signi significantem^a sicut principaliter illud conceptum. Unde falsum est quod iste pater est aliud quam persona quamvis subiectum secundarie significet aliud: sicut falsum est quod simitas est aliud quam simitas quamvis subiectum significet aliud quam similitatem. Oportet ergo quod principaliter aliud significet. Nec debet credi asserenti se habere experienciam quod unicum actum habet quo solum distincte apprehendit, vel quod solum istam personam demonstrat per pronomen. Nam cum ratio corrigit opinionem qua creditur corpora commixta coextendi ad omnem punctum, multo magis stat subtiles actus anime latere experitivam^r virtutem quamvis actus distincti anime sint quo ad esse distinctissime sibi noti: sicut enim visus et imaginatio non feruntur^s in obiectum nisi ferantur in mundum, sic intellectus non fertur in ens nisi feratur in ens^t secundum eius maximam communitatem, quamvis distincte feratur nunc in hoc ens, nunc in illud ut varie limitatur a fantasmatibus vel causa superiori. Et ita dicendum erit de demonstratione. Utrum^u autem idem actus sit respectu unius obiecti primarii distinctus et respectu obiecti secundarii confusus, vel aliter quodcumque apprehensum, oportet habere disparem actum; est dubitatio tam de actu sensus quam de actu intellectus.

Sed mihi videtur pro nunc quod omnis unus actus intellectus non habet tales partes, sed confusio et distinctio sunt accidentia eidem actui. Unde sic soleo intelligere illud Aristotelis in *Topicis*,⁴ plura scimus; tantum unum intelligimus. Nam sciencia, cum sit habitus, potest multiplicari in anima et terminari ad quantumlibet disparia scita sine confusione^v scienciarum; sed intelligere cum sit actuale non potest inesse anime nisi feratur in unum commune vel singulare, nec stat multos actus intellectus esse nisi confusi et secundarii subordinentur unico actui principali. Ideo dis-

^aA significeret.

^sD ferantur.

^uF seq. sic.

⁴II 110^a 15.

^rA extrapertivam; E impertivam.

^tD mens.

^vBD conversione.

tinctas sciencias et incomplexas possumus habere, sed non actus. Confusio itaque actuum et specialiter transcendentis cui assueti sumus facit ignoranciam actuum illorum in particulari. Sic enim cognoscimus significata prescripta que legimus tam confuse syllabando et intuendo ipsa ad omnem punctum quod ignoramus tales actus in particulari, sic habendo intencionem^w distinctam signi pronominalis cum habitu inclinante nos ad prompte cogitandum de deo. Latet nos cogitacio transcendentis cum sua contraccione. Ulterius videtur mihi probabile pro nunc quod non sit nobis possibile habere aliquod nomen primarie significans^x deum, quia omne nomen commune appellat multa et ita non solum significat seipsum et significatum primo sed et communia et inferiora contenta sub communi, et quodlibet nomen singulare significat proprietates individuantes et seipsum cum re principaliter significata, ymmo cum non contingit nos cognoscere deum hic nisi abstractivae, et per nullam noticiam nostram abstractivam potest deus pure cognosci.

Patet quod non possumus deum pure hic cognoscere et per consequens cum non possumus terminos imponere nisi proportionaliter ad nostram noticiam, patet quod non possumus aptare terminos ad deum pure significandum. Si enim non cognoscimus deum nunc nisi per speculum per quod deum cognoscimus, quamdiu ergo sumus in corpore corrupto, sicut afficimur sensibilibus, sic cogitamus confuse vel distincte de illis, imaginativa enim continue operatur. Et ad illud de magno nomine dei significante absolute primam naturam negatur ut ponitur. Plus enim credendum est rationi⁵ beati Dionysii *De Divinis Nominibus* cap. 13 et aliis auctoribus quam isti doctores mendoso^v volenti magnificare gentem suam ultra alias naciones que non sufficiunt sic deum concipere pro tempore huius peregrinationis. Si enim iudei sic conciperent deum tunc clare et nude intuerentur divinam essenciam, quia sine speculo vel nubilo mediente. Potest ergo terminus maxime absolute significans deum quo ad noticiam abstractivam sibi aptari quod suppono illi genti communicatum. Ulterius dico quod iste terminus deus significat primarie deum, et videtur mihi pro nunc probabiliter dici

^wF intuicionem.

^xD significacionis.

^vG in marg. mendoso vel iudeo.

⁵PL 122. 1169.

posse quod non primo significat naturam vel ens increatum^z ymmo quod deus prius est, quam ipse est deus, quamvis sit absolute necessarium ipsum esse deum, ut patet ex connotacione huius termini deus superius declarata. Termini ergo quicumque simplices connotant in significando deum et termini tales, primum encium, optimum encium, etc., non significant primarie ipsum, ymmo si aliqui primarie sic significant potissime sunt termini compositi ex transcendente, et termini privativi^a ut sunt tales termini, ens incausatum, ens carens meliori, etc. Deus enim analogice et non pure univoce est ens, propriissime tamen est ens, ut patet Exodi III, 14 et quecumque alia per attributionem ad ipsum sunt encia. Ideo videtur mihi quod iste terminus tetragrammaton non^b esset deo maxime conveniens. Ex istis patenter^c potest elici quod non potest aliqua persona divina frui, nisi fruendo qualibet earum, sicut nec contingit intelligere vel amare unam earum nisi intelligendo vel amando quamlibet communiter in deo. Unde notandum quod frui proprie est fructum percipere vel habere, et ratione illius sensus credo quod grammatici ponunt talia verba construi transitive cum aliis significantibus obiecta, de quibus est fruicio vel visus.

Sed quia summus fructus est beatitudo finalis ad quam querendum est omnis usus licitus creature, dicitur fruicio anthonomastice de percepcione^d beatitudinis et sic beati obiective fruuntur deo, et si non offenderem grammaticos, dicerem quod sicut obiective fruuntur deo, ita obiective fruuntur fructibus quos habent adherendo sibi per amorem, quos fructus recitat Apostolus Ad Gall. V, 22: *Fructus autem spiritus sunt caritas, gaudium, pax, paciencia, benignitas, bonitas, longanimitas, mansuetudo, fides, modestia, continencia, castitas*, qui doudecim fructus habent pulchritudinem, ordinem, et subtilitates admixtas.

In equivocacione vero huius termini "frui" laborant varie opinantes. Unde Augustinus dicit X *De Trinitate* 10 quod^e omne frui est uti et non contra, et aliunde^e distinguit hec in opposita ut eodem X, 11.⁷ Quandoque eciam frui accipitur large pro quocumque fructum habere ex usu delectantem et sic in mala fruicione

^zA incausatum.
^cC deest.

^aBDF terminis privativis.
^dD decepcione.

^bD deest; F esse sit.
^eBD aliquando.

⁶PL 42 980.

⁷PL 42 ,982.

consistit totum vicium hominis ut patet X, 11 ubi supra, et ita quolibet virtus appetitiva fruitur quodammodo confuse deo. Scola igitur restringit frui ad delectari ordinate in summo suo, sicut loquitur⁸ Augustinus I *De Doctrina Christiana*, I, 5, et infra, et sic frui creatura in domino non est nisi delectari in domino de creatura, ut Apostolus fructus est Philemone, sicut patet in fine epistole ad eundem. Sic ergo loquendo de frui patet quod est causaliter actus potencie volitive circa summum bonum et formaliter loquendo est gaudium de summo bono cum amore eius cognito. Unde Augustinus *De Trinitate* I, 18: *hoc⁹ est enim plenum gaudium nostrum quo amplius non est, frui trinitate deo ad cuius imaginem facti sumus*. Et patet quomodo in fruicione dei sunt quotlibet^t gradus et in eius noticia et amore et sic per equivocacionem terminorum et principia philosophica contingit satis solvere argumenta communia in illa materia ut puta: si contingit frui virtutibus vel alio; si contingit malos frui; si contingit bruta et omnia naturaliter appetencia deum frui ipso; si contingit viatorem frui deo^g in via; si deus fruitur seipso; si confusam noticiam potest consequi fruicio; si contingit clare videre deum sine fruicione; si oportet noticiam et fruicionem esse proporcionales et sic de quotlibet similibus. Aliqui vero arguunt quod stat animum quietari^h in aliquo citra deum tum quia est finite capacitatis et infinitum magne saciatiⁱ multis potest aliquid esse citra deum, tum quia infiniti ad finitum nulla est proporcio. Sed constabit quod claudit contradiccionem aliquid posse esse citra deum quod finaliter faciet animum vel repleat finaliter eius desiderium naturale, quietando ipsum ne plus appetat, ymmo de potencia dei absoluta, nihil proporcionari potest adhuc, cum inter deum et animam sit optima proporcio creata quia finita ad duo bona extrema, nec potest esse quicquam tante replenitatis appetitus vel noticie quante susceptibilitatis est animus humanus nisi ipsum fuerit deus, ut post dicetur.

^tB quidlibet.

^gD deest.

^hC appetitum quietari; D argumentum inquietari; BF argumentum quietari.

ⁱD societati; E corr. ex sanitatis.

⁸PL 34, 21.

⁹PL 42, 832.

CAPITULUM UNDECIMUM

AD tertium argumentum, dicitur quod non omnes termini predicati de deo accidentaliter sunt synonymi, ut patet ex eorum connotacione et distincione formali suorum primariorum significatorum et conceditur divisio quod rerum de deo conveniencium aliquae eternaliter et absolute necessario deo conveniunt, ut bonitas, intellectualitas, sciencia, voluntas, ordinacio, et alia primarie notata. Alia vero eternaliter sed contingenter deo conveniunt ut quecumque dicunt actum intrinsecum deo et connotancia assertive existenciam creature pro tempore suo ut sciencia, ordinacio, et volicio dei respectu creature; quedam vero coexigunt existenciam creature cum deo pro quocumque tempore sui esse ut dominium, causacio, etc., de quibus est longus sermo.

Pro intentu ulteriori huius materie est notandum quod analogum est medium inter pure univocum et pure equivocum, ut patet IV *Metaphysice* Comento 2.¹ Ex quo patet quod omne deo conveniens communiter cum creaturis convenit sibi anthonomastice et propriissime secundum quandam excellenciam ad creaturas per attributionem ad deum ut^b entitas cum suis tribus passionibus scilicet unitate, veritate, et bonitate, primo cum hoc competit deo et infinitum remote et per consequens methalogice valde creaturis, et ita iudicandum est de quibuscumque specialioribus extra genus que communicantur deo et creaturis; ideo^c satis vere nominantur ista pluraliter dum appropriantur^d deo inesse quia distinguuntur in creaturis. Sed omnia ista que alibi distinguuntur sunt in deo solum sicut sua perfeccio simpliciter que est deus.^e Ex quo patet quod in deo non suscipiunt magis et minus. Unde Augustinus *De Trinitate* XV, 5, declarat² quod nihil dicitur de deo secundum figuram qualitatis aut quantitatis nisi quod in eo dicit solam substanciam. Relationes autem accidentales deo videntur non^f sic competere, ut

^aC intellectu.

^dA affirmantur.

^bA nec.

^eD quod deus est.

^cBD vero.

^fBD mihi; A nisi sibi.

¹². 1003^a [cf. Averroes *In Metaph.* XII, com. 51, VII 158^r].

²PL 42, 1061.

dominium, causancia, similitudo, etc., ut patet³ V *De Trinitate* cap. finali, et *Monologion* Anselmi cap. XXV.⁴ Et quo ad omnes obiectus in oppositum respondeo cum beato Augustino dicente interimus *De Trinitate* XV, 3 pro expositione quinti libri quod⁵ intelligit deo nihil posse accidere quo mutetur. Unde alii dicunt quod relacio dei ad creaturas non est relacio realis sed relacio rationis, quia deficit fundamentum absolutum per quod fundetur in suo subiecto.

De significacione termini non curo, quia satis est mihi quod deo insunt infinite veritates quas illi vocant relaciones rationis que possunt formaliter sibi⁶ deesse et adesse preter subiecti corruptionem. Et omne tale voco extensive accidens et talia infinita non dubito deo accidere sine eius imperfeccione aut mutabilitate. Si ergo restringatur accidens ad solum id quod dicit mutabilitatem in suo subiecto quod famosius vocatur accidens, ut dicit Augustinus *De Trinitate* V, 9⁶, non^h est nisi voluntaria restrictio etⁱ labor in equivocis quantum ad illa que essentialiter deo conveniunt reducit Augustinus *De Trinitate* XV, cap. 5 et 6 et 12 in trinitatem⁷ et sic illam trinitatem in unitatem. Est enim in deo eternitas, incorruptibilitas, immortalitas, et immutabilitas, et quodlibet horum que in aliis distinguntur est in deo eternitas. Est iterum deus vivens, sciens, sapiens vel intelligens, potens et speciosus vel formosus, que, quamvis in aliis distinguntur, in deo tamen sunt tantum sapiencia. Et tercio in deo est quod est iustus, beatus et spiritus, que, quamvis distinguntur in creaturis, in deo tamen sunt tantum bonitas. Et ita eternitas, sapiencia, et bonitas sunt idem spiritus. Distinguerentur autem hec in deo, si posset esse eternus, et non incorruptibilis sicut est de tempore quod est corruptibile de se et in eternum ab alio, si posset esse incorruptibilis et immortalis utⁱ est de materia prima et aliis non vivis, si posset esse immortalis et non immobilis ut est de celo quod ponitur vivere immortaliter et esse summe mobile. Vivere autem^j separatur a sentire in plantis et sentire ab intelligere in hominibus et intelligere distinguitur in homine^k a potencia, quia *Sapientie VI, I, Melior est sapiencia quam*

^gD deest.ⁱB et.³PL 42, 922.⁶PL 42, 918.^hB deest.^kD hodie.⁴PL 158, 178.⁷PL 42, 1061, 1063, 1073.¹A aut.⁵PL 42, 1059

vires, et vir prudens quam fortis. Et certum est ex scriptura et ratione quod speciositas distinguitur tam a sapientia quam a fortitudine. In deo ergo nullum horum est accidens spiritui illi nec habet disparia privativa, unde unum posset separari a reliquo. Ideo que tamen sunt disparia in creaturis, in deo tunc colliguntur in unam essenciam vel naturam et ita intelligendum est generaliter de omnibus que insunt deo formaliter, quod ablata relacione totum residuum sive substancia in substanciam ut substancia¹, essencia, vel natura, sive in quantitatem ut immensitas, eternitas, vel trinitas, sive in qualitatem ut bonitas, potencia, sapientia, et sic de multis similibus. Omnia in quantum ista sunt in deo infinita essencia sola, unde tales termini, sciencia dei, voluntas vel ordinacio dei respectu creature possunt nunc dicere principaliter illud absolutum abditum in deo quod essencia divina dicit nunc principaliter relacionem dei ad creaturas, quarum est sciencia, volicio,^m vel ordinacio, et nunc aggregatum ex hiis. Et in ista equivocacione laborant multi altercantes circa quiditatem sciencie, voluntatis et ordinacionis et talium que contingenter insunt deo, ut tactum est superius, et patet quod dicti termini nec primo nec principaliter significant deum, sicut nec iste terminus "homo albus" precise vel primarie significat hominem. Magna autem diligencia requiritur ad discutiendum si deus sit tam misericors sicut iustus vel severus, tam potens sicut intelligens, tam activus sicut sciens, et sic de ceteris que alibi tanguntur.⁸ Uterius quo ad locuciones figurativas scripture, videtur mihi quod quicumque terminus primo et principaliter significat ens decem primorum generum non predicatur nisi forte figurative de deo.

Alii autem termini significantes primarie analogia que circumveniunt omne genus predicantur sine figura tali ut essencia, bonitas, unitas, etc. Ad hoc desinitⁿ figura in talibus locucionibus ut abstrahatur apud intellectionem illud quod est perfeccionis simpliciter significatum per tale signum et attribuitur deo; illud vero signatum signi quod est imperfeccionis abiciatur et removeatur a deo. Et sic quandocumque utimur ista arte utimur figura sive cum hoc nomine substancia vel cum hoc nomine iusticia, bonitas, virtus, forma, cum quibuscumque similibus. Omnes enim tales termini

¹G spiritus.

^mA volucio.

ⁿACE deseruit.

⁸In *De Intellectione Dei, De Sciencia Dei, etc.*

possunt principaliter significare quod non potest deo competere; et possunt ex frequentia usus principaliter significare deum, et communiter eciam isti termini scire, intelligere, velle, ista iusticia, potentia et similes termini significantes perfeccionem in creaturis. Si primo modo faciunt tunc abstrahendo perfeccionem simpliciter utimur figura, si secundo modo faciunt, tunc non est in hoc usus figurarum. Et ita conceditur quod in omni termino positivo contingit uti secundum talem figuram loquendo de deo, ut patet lucide respicienti textum scripture. Aliquibus ergo terminis utitur scriptura et multos quibus uti posset demittit, unde Gen. VI, 5 scribitur: *Videns autem deus quod multa esset malicia hominum in terra et cuncta cogitacio cordis intenta esset ad malum omni tempore, penituit eum quod hominem fecisset in terra et precavens in futurum tactus dolore cordis intrinsecus. Delebo, inquit, hominem quem creavi a facie terre ab homine usque ad animancia a reptili usque ad volucres celi penitet me fecisse eos.* Minus^o bene intelligentibus textus videtur intendere^o quod deus prius ignorans peccatum hominum futurum, postquam in facto didicit hominem ex pronitate sic peccare, doluit et displicuit sibi quod umquam fecit hominem vel quod fecit hominem tam fragilem; sed quod fecisset eum constantem et confirmatum ut angelum, quia tunc caruisset occupacione penali in castigando eum pro delicto. Sed longe alium sensum pretendit textus bene intelligentibus, pro quo notandum quod Moyses alloquens populum valde rudem aptat verba^p secundum eorum capacitatem ut primo literaliter consencientes per fidem ascendant ad sensum alcioem, sicut utrobique facit scriptura.

Secundo secundum historiographos est notandum quod mortuo Adam, Seth, ex mandato patris, separavit cognacionem suam a Cain, rediens ad solum natale in quendam montem propinquum paradiso. Sed post septimam generacionem fertur filios eius qui propter religiositatem vocantur filii dei miscuisse cum filiabus Cain que propter petulanciam vocantur filie hominum. Et patet cum hoc esse quod demones incubi qui numerantur inter filios dei detulerunt semina hominum in matrices mulierum procreando gigantes ex industria

^oBCDEF pretendere.

^pA substantiam.

^oDe Eucharistia, ed. Loserth, pp. 41-45, in quo tota sententia sequitur hiis verbis.

fovendi fetus per virtutes mixtorum, et ista^a brutalitas cum aliis que narrat Methodius martir¹⁰ fuit causa diluvii.

Tercio notandum quod deus cui sunt omnia presencia loquitur in textu predicto tamquam pius pater consolans filios volentes per penitenciam converti ad eum, quod patet ex tribus partibus huius textus ad instanciam. Primo dicit *non permanebit spiritus meus in homine in eternum quia caro est; eruntque dies illius centum viginti annorum*, Genesis VI, 3, quasi dicat spiritus vindicandi non permanebit eternaliter in toto genere peccatorum perpetuo dampnato ut dampnatur genus demonum. Et ratio secunda subditur quia fragilis est ex carne et ut sic excusabilis. Tercio vero apponitur medium medendi dum premittitur dies penitencie antequam mundet dolorem; eruntque centum viginti anni. Hoc enim verbum dei fuit viginti annis antequam Noe incepit procreare et centum annorum fuit primogenitus suus tempore diluvii. Secundo principaliter premittitur primo noticia malicie convenisse dum dicitur *videns autem deus*. Secundo adiungitur^r pronitas ad recidivandum dum additur^s *et cuncta cogitacio cordis*, etc., et tercio ostenditur medicinalis satisfaccio dum dicitur *penetuit deum, quod hominem fecisset in terra*. Ex faccione^t itaque hominis terreni et peccati eius contra summum bonum oportuit Christum pati in cruce et sic intrare^u cum redemptis in gloriam suam et hoc sonat penitere, nec moveat de presenti quod deus semper scit se pati. Tercio principaliter tangit in generali remedium ad abscindendum peccatum hominis in futurum cum dicit *precavens in futurum*. Nam potestas gigancium qui fuerant super terram et sterilitas terre nascencium cum serenitate et salubritate aeris fuit illis occasio bestialiter lasciviendi.

Secundo premittat eternam displicenciam dum dicitur *tactus dolore cordis intrinsecus*. Non enim credendum est quod deus habet penam secundum naturam divinam, et si sibi mala displiceant,^v nec est credendum quod noviter habuit vel eternaliter elicuit displicenciam cum fuit tactus dolore^w intrinsecus in corde; per hoc ergo

^aD ita.

^tA seq. namque.

^wBD deest.

^rC additur.

^uBC seq. eum.

^sD adiungitur.

^vG displiciant eam.

¹⁰Gen. VI, 4; vide *Convivium Decem Virginum* in P.G. 18, 106.

notatur quod non habuit actum sibi accidentalem cum omne quod est intrinsecus in corde dei est eternum et realiter natura divina. Unde venerabilis Anselmus *Proslogion* VIII¹¹ querit quomodo deus est *misericors et impassibilis* cum de vi vocis *misericors* sit habens cor miserum ex compassione miseri.^x Et stat solucio sua in isto quod est *misericors* in effectum, non tamen in affectum, quia tolle passionem et penam condolentis de alterius miseria et serva voluntatem relevandi miserum et invenies illam anthonomastice^y eternaliter esse^z in deo.¹²

Finaliter specificat modum delendi occasionem ab inusu hominis ad terrestria cum finaliter dicit: *Delebo, inquit, hominem quem creavi a facie terre*. Consumpsit autem mixta ordinancia terram et aerem ac indisposuit rationes seminales sicut pater *misericors* precavens petulantiam filii aufert ab eo occasionem peccandi. Non enim punit^a predestinatum vel prescitum nisi misericorditer ad premiari bonum et cum hoc iustissime et correspondentem ad puniri demeritum cum punicio aque preternaturaliter inundantis correspondet eorum inordinate luxurie. Corrupte vero exalaciones causantes salsedinem et indisponentes terram et aerem ut influencia celestis sit proportionalis cumento et aure temperatissime^b sicut autem correspondet eorum inordinate affectioni circa terrena violenta rapiendo. Unde pro istis duobus peccatis subditur, Genesis VI, 11: *corrupta est autem terra coram deo* quo ad primum peccatum carnale et *repleta iniquitate* quo ad secundum peccatum avaricie. Si autem placet intelligere per punicionem dei iustam execucionem vindicte que est finis penitudinis in potente excludendo mocionem, passionem, improvicionem, etc., que dicunt imperfeccionem in penitente, non contradicit^c finem.

Sic enim intelligitur illud Psalmi XXXVII, 2: *Domine ne in furore tuo arguas me neque in ira tua corripas me*. Furor enim sonat in vehemenciam et acceleracionem vindicte pro peccato irremissibili continuando^d usque in finem vite pro quo deus arguit

^xD esse quod esse.

^yA auctoritate.

^zBCD inesse deo.

^aD penituit.

^bA temperiem.

^cD contradiccio fine; G contradiccionem fine; A contradicco sentencie.

^dBCDEFG concipiendo.

¹¹PL 158, 231.

¹²In *De Eucharistia* ed. Loserth, p. 44.

insolubiliter concludens, ut patet Matt. XXV, 31: *Cum venerit filius hominis*, etc. Talium enim est inventa iniquitas ad odium perpetuum ymmo quia *horrendum est incidere in manus domini dei viventis*. Ad Heb. X, 31, ideo petit quod non corripiatur propter *lignum, fenum, et stipulam* [I Cor. III, 12]^f expurgandam. Quamvis enim ira talis sit micior^e iuxta illud Habakuk III, 2: *cum iratus fueris, misericordie recordaberis* tamen utrumque est timendum et pro supplicione tocius penitencie in via humiliter est petendum. Absit autem quod in talibus locucionibus credamus passionem vel perturbacionem in deo accidere cum Sap. XII, 18 scribitur: *tu autem dominator virtutis, cum tranquillitate iudicas*. Et conformiter iudicandum est de austeritate et usura dei in parabola Salvatoris Luce XIX, 11. Et eodem modo intelligendum est de dei severitate et quibuscumque aliis sibi attributis que^e ex equo concernunt. Ad Rom. XI, 22 vero scribit Apostolus: *Bonitatem et severitatem dei*. Et illud Apoc. XVI, 15: *Ecce vero venio sicut fur. Beatus qui vigilat et custodit vestimenta sua*. Et sic intelligendum est illud Psalm. LXXVII, 65: *Et excitatus est tamquam dormiens dominus, tamquam potens crapulatus a vino*, et cum quotlibet similibus, quorum particulares expositiones continent^b indubie profunda mysteria.

Istis notatis, videtur mihi quod in nullis talibus attribuitur humana passio deitati cum nulla sciencia¹ potest hoc salvari.^j Sed in omnibus talibus locucionibus commune analogum deo attribuitur abscissis condicionibus imperfeccionis secundum illud quod est deo coeternum. Et pro abscindendis talibus imperfeccionibus primarie implicatis ponunt grammatici figuram predictam quin^k illud analogum quod est humana passio deo attribuitur, nec pono vim apud recte intelligentes sive conceditur esse vera de virtute sermonis sive^l ad bonum intellectum. Hec enim non distinguuntur ex opposito cum secundum consequitur ad primum. Nec video quare non quelibet denominacio positiva posset deo figurative competere,^m unde deus vocatur fortis, zelotes, Exod. XX, 5, et sic de multis nominibus que translativae deo conveniunt, ut patet respicienti scripturam. Aliter tamen oportet nos intelligere terminum quando primarie significatum eius competit deo analogice et aliter quando prim-

^eD misericors.

^hA pertinent.

^kA quando.

^fA seq. in purgatorio

¹BDG figura.

^lBD deest.

^gDE nam; G non.

^jA salvare.

^mBDG attribui.

arium significatum non potest deo competere sed proprietas analoga reperta in tali signato ut in leone est regale et invincibile dominium super alias bestias. Illud ergo analogum anthonomastice competit deo. Ideo deus vocatur leo in scriptura, et patet que locutio est figurativa et que non. Istam sententiam pulchre declarat Augustinus *Contra Simplicianum* II sub hiis verbis: *de¹³ ira hominis detraho turbulentum motum ut remaneat vindicte vigor; atque ita utcumque assurgo in noticiam illius quod vocatur ira dei. Item de misericordia. Si auferas compassionem, cum eo quem miseraris, partecipe miserie ut remaneat tranquilla bonitas subveniendi a miseria liberandi, insinuatur misericordie divine, qualiscumque cognicio. Zelum quoque dei non repudiemus cum scriptum invenimus. Sed auferamus de humano zelo pallidam tabem doloris et morbidam perturbationem animi; remaneatque illud solum iudicium, quo corruptio castitatis impunita esse non sinitur et assurgimus ut incipiamus aliquo modo capere zelum dei. Quapropter cum legimus deum dicentem "penitet me," consideremus quod esse soleat in hominibus opus penitendi. Sed procul dubio reperitur voluntas mutandi; sed in homine cum dolore animi esse; reprehendit enim se quod temere fecerat. Auferamus ergo certa, que de humana infirmitate atque ignorancia veniunt, et sic remaneat solum velle ut non ita sit aliquid, quemadmodum erat; sic que potest aliquantum intimari menti nostre qua regula intelligatur quod penitet eum. Cum enim penitere dicitur, vult non esse aliquid sicut fecerat ut esset; sed tamen et cum ita esset, ita esse debeat; et cum ita esse non sinitur, iam non debet ita esse, perpetuo quodam et tranquillo equitatis iudicio, quo deus cuncta immutabilia immutabili voluntate disponit. Ulterius videtur mihi quod talia omnia sunt communiter in deo et in creaturis ut bonitas, virtus, et intelligencia, sciencia, etc.*

Ad quod potest fieri triplex ratio. Prima est ens commune analogum ad deum et creaturas omnes, ut patet alibi.¹⁴ et idem est iudicium de aliis, ergo etc. Secunda ratio aliter dicti termini significaret nude divinam essenciam, cum non unico actu significaret deum et veritates duas quod patet esse falsum cum experiuntur^a cogitationes

^aB experimitur.

¹³PL 40, 138.

¹⁴De Ente in Communi.

valde dispares illis correspondere in tantum quod assentimus uni et dissentimus frequenter alteri. Nec potest aliquis talis terminus iuxta dicta significare nude divinam essenciam. Tercia ratio, bonitas, sciencia et talia in deo sunt causa quare qualitas, bonitas, sciencia vel perfeccio est in creatura in tantum quod non sorciuntur dictas predicationes nisi de quanto analogice competunt^o deo, ut nihil creatum est bonum nisi de quanto est deo placitum, et ut perfectius est deo propinquius et talem analogicam contingit reperire in omnibus perfeccionibus positivis creature. Et hic^p credo Apostolum dixisse I Ad Cor. XII, 6 quod deus est omnis in omnibus, non enim est possibile aliquam esse creaturam nisi sit illud analogum quod est deus, ideo quicquid voluerimus habere in patria ipsum est illud quod est deus. Unde Anselmus in *Proslogion*¹⁵ postquam probaverat deum esse lucem qua micat, vitam qua vivit, sensum quo sentit^q, eternitatem qua est eternus et ita quicquid per se est; ymmo quod illa eternitas est instans per se stans et tamen est secula seculorum, cum mensurat quodlibet instans vel tempus et per se consequens seculum temporale. Ideo sicut deus est rex regum ita est seculum seculorum quod seculum dicitur pluraliter^r propter relaciones, unde XXIII dicit quod hoc unicum bonum quod est necessarium est omne bonum, XXV sic alloquitur seipsum: *Cur ergo per multa vagaris, homuncio, querendo bona anime tue et corporis tui? Ama unum bonum quo sunt omnia et sufficit. Desidera simplex bonum quod est omne bonum.* Et prosequitur de 15 bonis que habebuntur in patria, quorum quodlibet est in predicatione secundum essenciam ipse deus. Nam omne^s bonum commune vel perfectum analogum est formaliter et non participative^t ipse deus, omne bonum est bonum analogicum, ergo omne bonum^u vel perfectum est deus. Patet consequencia, si fiat distributio pro generibus singulorum et predicatio secundum essenciam. Item si omne accidens sit idem subiecto, cum quolibet accidente eidem subiecto inexistente ymmo secundum causam omne accidens, cum sit subiectum, sic accidentatum, patet quod in predicatione^v secundum causam multo forcius

^oA comparantur.

^rD specialiter.

^uC deest.

^pC hinc.

^sAC esse.

^vA privacione.

^qCDF qui.

^tC participacione.

¹⁵PL 158, 240.

concedendum esset quodlibet esse deum, eo quod omnis creatura maiorem dependenciam habet^w ad deum quam accidens ad subiectum, ymmo in predicacione secundum causam, licet non formaliter, quodlibet creatum predicatur de deo. Illud tamen deridet qui non intelligit. Videtur^x ergo quod est dare aliud medium inter pure equivocum et pure univocum quod est analogum nunc vocatum univocum nunc equivocum, cuius modi est ens et nedum talia que circumveniunt multa genera. Sed ipsa genera sunt quodammodo equivoca ut patet *Physicorum* VII¹⁶ et sic communis bonitas a qua unumquodque est bonum, est in deo ipsemet deus. In homine vero est tam substantia quam accidens, quia bonitas essentialis et bonitas moralis et sic de aliis transcendentibus, ut veritate, unitate, causancia, perfeccione etc. Infinita enim talia communia sunt in deo eius nuda essencia, in aliis vero sunt quantumlibet distincta. Nec^y ex isto sequitur quod deus sit participative bonus, unus, etc., quia omnia ista sibi competunt analogice formaliter et propriissime.

Secundarie vero derivantur ab ipso exemplari suis creaturis et non univoce communicantur. Et hoc sufficit propter rationem superius dictam, nam de ratione generis est esse prius natura suo inferiori. Sed ista singularis bonitas dei est infinitum prius natura^z quam aliquod universale et per consequens communis tam veritas quam bonitas communicatur universaliter creaturis dei. Quis, queso, diceret quod fons participat aqua ex rivulo vel lacu cui non potest inesse aqua nisi ex preexistencia aque vive in dicto fonte? Sapiencia, ergo, bonitas, vel potencia dei non potest esse individuum generis. Et quantum ad argumenta fienda contra istam sententiam respondetur sicut in materia *De Universalibus*.¹⁷ Viciium autem nunc significat privacionem virtuosi habitus et nunc significat positive habitum connotando defectum circumstancie virtutis. Et sic loquendo non est inconveniens concedere deum esse illud commune quod est viciium et non ex hoc est color quod sit viciium, sicut non sequitur, ego sum illud quod est asinus, ergo ego sum asinus, et porporcionaliter est de aliis invencionibus dicendum sicut dictum est in materia *De Universalibus*.¹⁸

^w*BDG seq.* adeo.

^z*CD* nomen.

^x*BCDEFG* dicitur.

^y*C* et hinc.

¹⁶VII, 4 248b.

¹⁷Cap. V.

¹⁸Cap. IV.

Ex istis patet quod gloria, sanctitas,^a gaudium, etc., quecumque deo attribuimus in hymnis et oracionibus si sint deo intrinsece, tunc sunt in deo ipse deus. Nam^b est idem sensus: gloria sit^c trinitati et deus sit^c trinitati, talia enim analogia deo attribuimus, scientes quod non possunt sibi deese humiliter profitendo et gaudento de divina excellencia. Et illa est una species oracionis, nam cum oracio sit elevacio mentis in deum, patet quod humilis et leta^d professio divine virtutis sit maneries orandi. Sic enim oramus ut *voluntas dei fiat in celo, et in terra*, [Matt. VI, 10], nec ambigimus quin^e oportet sic esse. Alia vero imprecamur deo que sunt in creaturis ut laus, honor, et sanctificencia, et alia que contingenter insunt deo ut imperium, dominium, et victoria et pro bonis contingentibus nobis possibilibus, de quibus hesitamus, oramus postulando.

^aA civitas.

^bA nec; C non.

^cA sibi.

^dA litera et.

^eA quoniam.

CAPITULUM DUODECIMUM

RESTAT iam logice invehere contra dicta de trinitate, primo per hoc quod nedum syllogismus expositivus qui omnium aliorum est fundabilior^a seu quolibet regulares figure syllogistice in modo et figura inpugnant istam sententiam ut puta sic arguendo: "hoc est pater et hoc est filius, ergo pater est filius." Et sic arguendo in primo^b prime figure: "Omnis¹ natura divina est filius; omnis pater est natura divina, ergo omnis pater est filius." Item, "nullus pater est filius; omnis natura divina est pater, ergo nulla natura divina est filius." Item, "omnis natura divina est communicabilis, aliquis pater est natura divina, ergo aliquis pater est communicabilis," et sic generaliter in quolibet modo alicuius trium figurarum. Quo ad ista notatis dictis de universalibus² et de purgamenti erroris^c circa universalia,³ facile est solvere quolibet dicta talia. Omnis enim talis syllogismus in quantum huiusmodi est verus et necessarius. Ideo omnes huiusmodi sunt paralogismi et non syllogismi, cum realiter^d peccant in forma. Quo ad primum vocatum syllogismum expositum, patet quod de ratione syllogismi expositivi est quod medium sit inferius extremis vel utrobique inferius vel saltem altero modo, nam natura divina est communis ad utrumque extremum scilicet patrem et filium. Ideo per antiphrasim vocatur discursus ille syllogismus expositivus. Unde miror qua fronte prius verecundia nutriti in materia de universalibus vel recta logica⁴ consentirent quod talis discursus sit syllogismus expositivus: natura enim divina est communis ad quamlibet trium personarum et sic est multorum singularium.

Ideo conformis est argucia ac si argueretur animal est homo, animal est asinus, ergo homo est asinus, sicut enim genus animalis est quolibet singulare vel individuum animalis, sic natura divina

^aA optimus.

^bC modo.

^cC errorum.

^dA regulariter.

¹Vide similiter Thomas Aquinas, *Summa Th.*, I, 1.

²De Universalibus, Cap. IV.

³Purgans Errores Circa Universalia in Communi, Cf. *De Ente*, p. 32.

⁴Wyclif, *De Universalibus; De Logica*.

est quodlibet suorum trium suppositorum. Et si dicatur quod mens non capit unum commune esse multa, audacter dico cum Augustino quod quicumque hoc non^e capit non est dispositus ad credendum trinitatem; nihil ergo est magis physicum vel logicum quam quod^f universale sit commune ad quodlibet eius suppositum, nec aliquid patencius vel plus necessarium quam quod universale summa natura est tres res et quelibet earum. Ideo sicut alias dixi iste est similis argucie derisorie bubulcorum,^g porcus meus est caudatus, porcus tuus est caudatus, ergo porcus tuus est porcus meus. Excuciant ergo philosophi tales verecundias fallacias capientes evidencias in natura creata de universalibus, de materia et forma, de tribus rebus anime et quotlibet similibus, quia indubie ista infallibiliter dicunt deum esse trinum et quod talis argucia non habet colorem et si conceditur quomodo cognoscetur quando syllogismus est expositivus, cum forma facta videtur habere magnam similitudinem ad syllogismum expositivum. Dico quod desistens ab argumento, querens huiusmodi conclusiones debet hoc^h cognoscere antequam intromittat se de tam alta materia.ⁱ

Dixi ergo alias quod ad syllogismum proprie expositivum, requiruntur tres condiciones: primo quod habeat formam syllogismi cum proportionali univocatione terminorum, secundo quod medium sit contraccius quam alterum extremorum, tercio^j quod proportionalis sit suppositio et predicatio extremorum. Propter primum non sunt inducciones et rationes alie de pluribus quam de tribus terminis syllogismi expositivi nec tales discursus ubi equivocatur in extremis ut sic arguendo "hic est canis et hic est animal, ergo canis est animal." Nam demonstrando leporem et equivocando in subiecto conclusionis intelligendo primo sidus celeste foret antecedens verum et consequens falsum. Propter secundum non sunt tales syllogismi expositivi, "iste deus est pater, et iste deus est filius, ergo pater est filius." quia medium est commune ad utrumque extremum. Et per idem nec hic est syllogismus expositivus, "ista natura communis est Socrates; et ista eadem natura communis est Plato, ergo Socrates est Plato." Nec est talis consequentia proprie syllogismus expositivus, "hoc est album et hoc est musicum, ergo

^eC *deest.*

^hD *sic.*

^fE *quod.*

ⁱB *seq. dico.*

^gD *stultorum; A subulcorum.*

^jC *Et tercio.*

hoc^k album est hoc musicum," nisi forte medium sit contraccius quod faciliter contingit per operationem intellectus. Syllogismus autem ideo dicitur expositivus quia^l exponit singulare cui duo consequentia insunt formaliter sive per se sive per accidens sive mixtim. Propter tertiam non sunt syllogismi isti expositivi, "iste grammaticus est accidens; iste grammaticus est persona; ergo persona est accidens," est enim fallacia figure dictionis cum subiectum maioris supponit simpliciter pro esse grammaticum vel grammatisatione et in minori supponit personaliter pro supposito cui tale accidens inest, et sic communicatur^m res unius predicamenti in rem alterius predicamenti et sic reducuntur omnes paralogismi quibus concludi videtur unam personam divinam esse reliquam ad fallaciam figure dictionis. Si vero queriturⁿ unde subiecta taliter supponunt, dicitur quod propter limitationem predicamentorum, unde contingit per operationem intellectus concipientis dispariter ab antiquis quod talia sint signa.^o Et pari evidenciam non est iste syllogismus expositivus, "hoc verbum est ubique, hoc verbum est hec humanitas, ergo hec humanitas est ubique," nam in maiori subicitur verbum respectu predicamenti de eo predicatione essentiali. Ideo non sequitur, quod ista humanitas sit ubique quia verbum non secundum humanitatem sed secundum deitatem est ubique. Et illud tertium de proportionali suppositione et predicatione terminorum oportet^p diligenter notari^q pro distinctione inter syllogismos et paralogismos tam expositivos quam alios. Ex istis facile est percipere defectus talium discursuum quales superius adiecti sunt. Nam si ista essentia sit pater et eadem essentia sit filius, tum^r pater est idem filio vel illud quod est filius vel idem essentialiter filio. Sed hoc est impertinens ad concludendum patrem esse filium, ut in assimilati superius dictum est quod si illa natura communis vel species est Petrus et eadem est Linus, tunc Petrus est idem specie cum Lino, et per consequens eadem species et eadem res que Linus. Et ita quo ad primum syllogismum formatum in primo modo prime figure^s, patet quod ex premissis bene sequitur quod omnis pater sit idem vel eadem natura que est filius et sic idem

^kC deest.
^lA qui.^mC comutatur.ⁿA queratur.^oAD seq. consequencie bone.^pA sed.^qA deest.^rACD tunc.^sABCD deest.

filio essentialiter, quod est necessarium. Sed ad concludendum efficaciter conclusionem supradictam, oportet sic capere: "omne quod est natura divina est filius, omnis pater est res que est natura divina, ergo omnis pater est filius," tunc enim esset verum dici de omni ad conclusionem^t particulariter et eius subiectum cum pro illo subiecto foret^u distributio in maiori, sed sic non esset in tali universali, "omnis natura divina est filius" cum subiectum supponit simpliciter pro natura ut communicatur tribus essentialiter et non personaliter pro singulo^v eorum, quia tunc esset predicatio impossibilis.

Ad hoc enim quod teneat consequentia per dici de omni, oportet quod subiectum maioris distribuatur pro subiecto conclusionis ut sic arguendo: "omne animal perfectum est incorruptibile, species equi est animal perfectum, ergo species equi est incorruptibilis." Si vero subiectum maioris distribuatur pro singulis speciebus perfectis generis animalis et species equi sit species perfecta, bene sequitur conclusio. Et in omni^w tali equivocacione suppositionis laborant plurimi in materia de trinitate ut sic arguendo: "Omnis deus est incommunicabilis multis personis; omnis natura divina est deus; ergo omnis natura divina est incommunicabilis multis personis."^z Si enim maior distribuatur personaliter pro qualibet persona divina tunc est vera, et infert pro conclusione quod omnis natura divina est incommunicabilis multis personis, quod est verum in predicatione secundum essenciam sicut est verum ad sensum conformem quod omne universale est incommunicabile multis, id est res singularis incommunicabilis multis individuis.^x Modus igitur distribuendi subiectum maioris est mensurans medium inferendi conclusionem. Si vero subiectum maioris supponit simpliciter pro natura divina tunc est maior impossibilis et conclusio est regulariter conclusa. Et conformiter dicendum est de paralogismo negativo formato in secundo modo prime figure quia in maiori probatur ly filius formaliter negative^y et in conclusione probatur essentialiter. Unde predicando ipsum in conclusione formaliter concedenda esset conclusio ad istum sensum quod nulla natura divina est formaliter filius, id est, natura divina non gignitur vel est genita, quod

^tC concludendum.

^wC deest.

^uA fieret.

^xD deest.

^vA signo.

^yA filius natura divina.

est verum, quamvis sit essentialiter filius. Et conformiter dicitur ad tales paralogismos “nullus homo est asinus, omne genus animalis est homo, ergo nullum genus animalis est asinus.” Sed bene concluditur quod genus animalis non est formaliter asinus sicut nec ratio asini competit formaliter homini. Et per methodum iam dictum possumus discernere que deducciones tenent formaliter et que non. Quamvis autem sententia^z ista de universalibus sit necessaria contingit tamen trutannos occasionem accipere ad negandum quemlibet syllogismum indifferenter propter defectum discernendi^a inter syllogismum et paralogismum et sic interimere disputationes subtiles. Ideo turpe est quod theologus nesciat istam artem et turpius ac suspecius quod dicat omnes tales discursus tenere in omni materia alia quam in materia, de fide quam ratione debet defendere. Hoc enim est recte idem ac si diceret se nescire vel non velle defendere legem suam. Quis, queso, non defenderet omne cogitabile si fas esset acceptabile quod omne argumentum factum in materia sua non valet, si videatur procedere contra opinionem suam quantumcumque valeat in alia materia, talia dicta facerent fidem nostram apud quoslibet extrinsecos infideles esse suspectam, quia exemplum per locum ab auctoritate vel Christi vel angeli vel hominis, dicerent infideles negantes Christum esse deum et se tantam auctoritatem a deo habere per tam authenticas personas sicut nos habemus pro fide qua variamus ab eis? Cum Saraceni dicerent Mahometum tam excellentem prophetam sicut fuit Christus noster, ideo nisi assit defensorium contra evidencias ultra hoc quod habent Saraceni in lege sua, in nullo prevalebimus^b contra adversarium legis nostre.

^z*D* manifesta.

^a*D* distribuendi.

^b*A* persuademus.

CAPITULUM DECIMUM TERCIMUM

ITEM pari evidencia qua, deus genuit deum, quia deus pater genuit deum filium, sequitur quod deus a deo differt vel distinguitur, quia deus pater a deo filio differt. Confirmatur per hoc quod aliter solum pater esset deus sic quod omnis deus est pater. Negato enim quod omnis deus est pater concedendum est quod aliquis deus non est pater, et per consequens deus distinctus a deo patre est, ergo deus a deo distinguitur. Hic sunt tres vie. Prima concedit quod deus a deo differt. Secunda dicit quod deus a deo distinguitur sed non a deo differt quia differre dicit distinctionem realem distinguendum in eadem essentia materiali. Et tertia responsio negat utramque. Contra primam viam sequitur per idem quod deus differt a persona et per consequens deus noster non est persona patris vel filii vel spiritus sancti et sic adorandus esset deus qui non est pater vel filius vel spiritus sanctus nec prior aut posterior aut eque cum aliqua persona. Assumptum patet sic pari evidencia qua sequitur pater a deo filio differt, ergo deus a deo differt, sequitur etiam deus trinitas differt a persona, ergo deus differt a persona et antecedens^a patet ex hoc quod trinitas non est una persona sed tres persone.

Item si deus a deo differt, tunc inter deum et deum est differentia vel ergo inter eundem deum in numero et seipsum est differentia **vel inter unum deum et distinctum deum est illa differentia.** Primum non potest poni quia omnino eiusdem ad seipsum non est differentia. Si secundum detur, tunc est dare distinctos deos, ymmo non videtur ratio quare inter deum et deum est differentia, quin per idem inter primum deum et secundum deum est differentia, nam inter^b personam divinam et personam^c est differentia, sed non inter deum et deum est differentia, quia inter personam divinam et personam est differentia. Si enim iste terminus deus supponeret simpliciter pro essentia concedendum esset pari evidencia quod inter naturam divinam et naturam divinam esset differentia. Ymmo

^aC consequens.

^bD seq. primam.

^cD secundam.

posito quod non sit nisi unus homo, videtur quod concedendum esset quod homo ab homine differt, quia corpus differt ab anima quorum utrumque est idem homo. Item si deus et deus differunt, tunc deus et deus sunt deus et deus et per consequens est pluralitas deorum. Non enim est ratio quare hoc nomen deus supponere potest pure personaliter in singulari quin per idem in plurali quia aliter esset dicta locutio nugatoria, cum tamen sequitur si deus a deo differt quod deus et deus sunt differentes et per consequens que sunt deus et deus sunt differentia et sic aliqua sunt deus et deus. Aliter enim non esset potius concedendum^d quod est trinus deus quam quod ista est trina essentia vel natura. Oportet ergo concedere quod solum et solus unus est deus et per consequens non iste deus ab isto deo differt cum iste deus sit ille deus quocumque deo vero demonstrato. Nullus ergo deus ab isto deo differt demonstrato deo nostro qui solus est deus, aliter enim concedendum esset quod deus meus habet aliquam proprietatem vel perfectionem simpliciter qua deus tuus^e caret quia deus pater habet formaliter generationem activam qua deus filius caret. Cum ergo sit impossibile idem in numero habere aliquid et carere eodem, sequitur quod oportet ponere unum deum habentem talem proprietatem et alium deum non habentem eandem.

Quantum ad secundam responsionem, patet quod non est difficultas nisi in significacionibus terminorum. Sed quia doctores tam greci quam latini quos ecclesia approbat utuntur differentia pro distinctione personali, ideo ostendenda^f est significacio difference modo quo superius est dictum. Scribit enim Johannes Damascenus in libro *De Trinitate* cap. 2, quem¹ librum Papa Eugenius fecit transferri in latinum, quod tres persone differunt numero non natura. Et beatus Augustinus in *De Quest. Vet. et Nov. Legis* cap. 122 dicit² quod filius differt a patre causalitate vel gradu. Et si inveniuntur auctores dicere restringendo differentiam ad diversitatem naturarum non est vis in re communiter, namque est equivocacio in nomine ut Ambrosius *De Trinitate* II negat³ esse diversitatem inter personas divinas. Sicut Augustinus *De Trinitate* I negat⁴ deum esse multiplicem quia primus terminus significat dis-

^dBCDEFG deest.^eBCDEFG unus.^fG extendenda.¹PG 95, 14.²PL 45, 2371.³PL 17, 539.⁴PL 42, 820.

tinccionem naturarum quarum una potest divertere a reliqua et secundus terminus multas plicas naturarum. Isidorus, tamen, quia deus pater habet formaliter generanciam activam qua deus filius caret, *Ethimologiarum* VII, 4 dicit⁵ quod unitas est simplex et singularis, trinitas vero est multiplex et numeralis, quia dicitur trinitas trium unitas. Et ex ista opinione^g caperet aliquis opinionem concedendo quod quilibet persona divina est trinitas utendo termino non collective sed essentialiter. Omnes autem controversias in significationibus terminorum et nominum potest quis pertollere per sententiam supradictam? Quandoque enim utuntur auctores terminis large et quandoque stricte. Videtur ergo mihi probabile uti isto termino deus qui correspondet concreto appellativo termino substantie semper in suppositione simplici, nisi forte fuerit limitatus per appositum significans proprietatem personalem sicut in istis: deus genuit deum, deus spirat deum, deus causatur et incarnatur ut est secunda persona et sic de aliis specificantibus.

Cum ergo differre non sit proprietas personalis patet quod in ista deus a deo differt; implicatur quod substantia et essentia divina differt, quod est impossibile, et patet quod non sequitur deus pater a deo filio differt, ergo deus a deo differt, quia idem est ac si sic argueretur pater differt a filio, ergo deus differt a deo. Non ergo est maior color, concedendo quod deus a deo differt, quam concedendo quod deus primus a deo secundo differt vel deus secundus aut medius differt a deo tercio. Et sic secundo^h obicitur quod Socrates intelligat appropriate deum patrem, Plato appropriate deum filium, et tunc Cicero appropriate spiritum sanctum sic quod nihil aliud appropriate vel principaliter intelligatur. Patet ex dictis quod impossibile est intelligere unam personam nisiⁱ intelligendo quamlibet et ita secundarie intelligitur tota trinitas intellecta principaliter quacumque persona, nec alium deum sed aliam personam^j intelligit unus istorum quam intelligit quilibet istorum nec aliquis istorum principaliter intelligit deum sed personam dei et ita nullus istorum principaliter intelligeret deum differentem a deo principaliter intellecto per reliquum, nec deus intellectus ab uno istorum distingui-

^gA ethimologia.

ⁱBCDEFG non.

^hC deest.

^jA seq. principaliter.

⁵PL 82, 271.

tur a deo intellecto per quemlibet istorum, quia quilibet istorum secundarie et non principaliter intelligit eundem deum.

Et si tercio obicitur quod deus genuit deum differentem a patre, ergo deus differt a patre, patet quod in antecedente sit limitatio per verbum "genuit" ut predicatum supponat principaliter pro filio et non sic in consequente. Ideo non arguitur hic ab inferiori ad suum superius: ille deus quem pater genuit differt a patre, ergo deus differt a patre, non sequitur propter variacionem supposicionis sicut non sequitur in assimili, Petrus est species que est communis multis hominibus, ergo Petrus est communis multis hominibus. Et per idem non sequitur: deus pater genuit deum^k qui non est pater vel deum differentem a patre, ergo est aliquis deus qui non est pater vel differens a patre, utrobique enim est extrinsecacio^l in supposicione, sicut ergo non sequitur, si deus genuit deum ergo vel deum patrem vel alium deum quam deum patrem vel deum differentem a deo patre.

Et si quarto obicitur quod trinus deus spirat et spiratur et tamen nec persona nec essencia, videtur mihi quod dimitti^m non possit laudabiliter logica qua quidam concedunt quod aliquis est trinus deus, quia videtur quod tunc sit trinus in deitateⁿ. Sed distinctim debet concedi quod deus est trinus et si non conceditur quod est deus trinus, est quidem trinus non essencialiter sed personaliter id est tres persone, et eundem sensum habent concedentes quod est deus trinus vel trina essencia aut trina deitas. Taliter enim loquuntur sancti in quibusdam dictis sed oportet attendere sensui dicentis. Augustinus enim in *Epistola ad Maximinum* dicit^o quod deus pater se alterum genuit, cuius sensus est quod deus pater genuit filium qui est et idem quod ipse essencialiter et alter vel alius personaliter. Si enim amicus figurative dicitur "alter ego,"^o quanto magis filius qui est eadem essencia^p numero cum patre dicitur alter ipse! Tales tamen locuciones sanctorum non sunt per locum a simili trahende in consequenciam quia aliter concedendum esset quod deus genuit se deum, et ita deus reciproce genuit se, quod est impossibile, quia relativum reciprocum in talibus locucionibus limitat predicatum ad

^kC deest.

ⁿF divinitate.

^lD extranea.

^oADG ipse.

^mC admitti.

^pG deest.

^oPL 42, 756.

subiectum secundum idem. Et si obiciatur quod deus non gignit deum quia eque limitat predicatum personalem in propositione negativa sicut in propositione affirmativa, et per consequens negativa, foret vera pro deo filio et deo spiritu sancto, sicut affirmativa est vera pro deo patre. Hic videtur mihi negativam probabiliter concedendam et tunc oportet negare istam consequenciam: deus non gignit deum et unus deus est omnis deus vel tantum est unus deus, ergo omnis deus non gignit deum et sic nullus deus gignit deum, quia in maiori supponit ly deus personaliter, in minori simpliciter ac si sic argueretur, aliqua persona divina non gignit deum et una natura divina est omnis natura divina, ergo nulla persona divina gignit deum. Nam intelligendo minorem personaliter conformiter ad maiorem, foret minor pars falsa, sicut falsum est quod persona divina est omnis persona divina.

Ulterius pro exponentibus exclusivarum et exceptivarum, est notandum in ista materia quod aliquando fit exclusio secundum alietatem essencie, et aliquando secundum negacionem suppositi ut sic dicto, tantum pater est deus [et nihil quod non est pater est deus vel sic, nihil aliud a patre est deus pro expositione].^b Pater^d exponitur sic: pater est deus et aliquando pertinet pro expositione scripture et dictis doctorum capere unam expositionem et aliquando aliam. Unde Augustinus *De Trinitate* VI, 8 tradit⁷ pro regula quod quando profertur vel nominatur persona una quo ad predicatum commune tribus et si ponitur dicio exclusiva cointelligenda est utraque aliarum personarum eo quod quilibet persona est plena eadem essencia. Unde in illa auctoritate Joh. XVII, 3 *hec est vita eterna* non excluditur per ly solum spiritus sanctus qui est idem deus cum patre et filio et sic in illa exceptiva Joh. XIV, 6, *nemo venit ad patrem nisi per me*, subintelligendum est, nisi veniat per naturam qui sum ego, vel nisi per me veniat. Et Matt. XI, 27 dicit Salvator, *nemo novit patrem nisi filius neque quis novit filium nisi pater, et cui voluerit filius revelare*, nihil enim potest comprehendere^j personam divinam nisi sit natura divina vel per ipsam intuitive illuminatum. Et I Ad Cor. II, 11, *Que dei sunt nemo cognovit nisi spiritus dei* et nihil aliud quam spiritus dei novit ad sumendum

^bBCDEFG deest.^dD ergo.^jA apprehendere.⁷PL 42, 929.

condiciones dei et sic de quotlibet dictis in quibus oportet intelligere quamlibet trium personarum in nominatione unius propter convenienciam in eadem essencia singulari. Et ita frequenter ubi sit mencio explicita tantum de una vel duabus personis cointelligendum est alias si fieri non repugnat, ut Joh. I, 1 non fit mencio explicita nisi de patre et filio et tamen indubie cointelligitur implicite spiritus sanctus.

In produccione eciam spiritus sancti non explicatur filius sed solus pater et tamen indubie filius intelligitur comproduccens cum patre et ita de aliis multis que oportet sedulum theologum ratione distinguere.^k Multa enim tacentur in scriptura ratione discucienda que non ita sunt tacenda quia in scriptura non explicantur ut patebit in materia de spiritus sancti produccione.⁸ Notandum ulterius quod iste terminus "aliud" per se sumptus dicit distinccionem essencie sicut iste terminus "aliquid" dicit essenciam proportionaliter ad hoc interrogatum "quid." Nam quid querit de persona, quale de qualitate, quantum de quantitate, et sic de aliis accidentibus. Unde sicut impertinens esset responsio querenti "quantus est Petrus?" dicendo quod est albus; ita impertinens est respondere querenti "quid est iste vel quid est hoc?" dicendo quod homo vel animal. Quid igitur et aliud dicunt distinccionem essencialem. Unde homo ex transmutacione non est aliud sed alter quam profuit, ut hinc dicunt quidam quod nemo est aliud quam alter propter idemptitatem specificatam, sed alius propter distinccionem persone, ut videtur Porphyrium loqui.⁹ Videtur mihi tamen probabile dicere quod sicut Petrus est aliud personaliter a Paulo sicut una persona est alia a reliqua et unum suppositum aliud a reliquo et ita de aliis in quibus iste terminus "aliud" limitatur per suum substantivum. Unde concedi potest quod pater est alia res quam filius, et sic est alia persona quam filius. Quandocumque tunc sumitur iste terminus "aliud" neutraliter per se substancialiter sumitur anthonomastice pro alietate essencie que est principalissima et distinctissima alietas. Nec est vis^l in variacione opinionum huius vie que quidem opiniones variantur secundum limitationem logice de significa-

^kA discutere.

^lA seq. mihi.

⁸*Tractate* II, 6, partly printed by Dziewicki.

⁹Porphyrii Phoeniceï, *Isagog.* III, 9 (in edit. Aristot. Venetiis, 1552).

cionibus terminorum ut exponentes exclusivam gracia alietatis essencie concedunt quod^m tantum pater est deus vel persona et tantum filius est missus vel adorandus ut deus tantum in nomine spiritus sancti baptizantis homines etⁿ remittuntur peccata.^o Solum prima persona est deus, et tamen trinitas que non potest esse persona divina est omnis deus. Omnia hec dependent super isto quod non alia essencia recipit huiusmodi predicationes. Quidam autem concedunt quod solum pater est deus quia non aliud quam pater est deus, sed negant quod solus pater est deus, quia tunc nullus alius quam pater est deus.

Sed videtur mihi quod propositiones huiusmodi magistrales in quibus termini exclusionis^p determinantur per terminos personales excludent alia supposita. Et proportionaliter dicendum est de exceptivis in ista materia ut in talibus: nullus deus nisi filius est creator mundi, simpliciter enim intelligendo, notandum est quod aliquis deus est alius a filio. Ulterius quo ad conversas negativarum universalium et exclusivas universalium affirmatarum et econtra, notandum est quod si termini proportionaliter supponant, hec universalis negativa "nulla essencia divina est incommunicabilis" debet sic converti "nulla natura incommunicabilis est essencia divina" et non sic "nullum incommunicabile est essencia divina, quia quelibet persona divina est incommunicabilis" quia in hoc quod persona est res incommunicabilis non sunt termini oppositi sicut nec consimiles aggregati expositiva precedente^q et privacio sequente. Talia enim predicantur de eodem supposito secundum diversas naturas ut quilibet homo est res corruptibilis vel incorruptibilis coniunctim vel^r divisim,^s ut patet Tractatu IV, primo libro, cap. 4, superius.¹⁰ Et exclusivam cum suo universali oportet habere proportionales suppositiones^t extremorum. Unde sic dicto, omnis deus est filius. Si subiectum distribuatur personaliter habebit talem exceptivam; nulla persona preter filium est deus, et talem exclusivam; tantum filius est deus cuius secunda exponens est talis; nihil quod non est filius est deus. Si autem subiectum universalis

^mD quia.

ⁿA ut.

^oD deest.

^pA exclusivi.

^qCE expositivo precedente.

^rA et.

^sB vel divisim coniunctim.

^tA proportionalem suppositionem.

¹⁰Purgans Errores Circa Universalia (Cf. *De Ente*, ed. Dziewicki), p. 39.

supponit simpliciter, tunc est verum et sic prior universalis est impossibilis et eius exceptiva talis est nulla substantia divina preter filium est filius^u et exclusiva sua habet secundam exponentem, nihil aliud quam filius est deus, que omnia sunt vera. Omnis deus est extensus mortalis, componibilis, etc., hec videtur falsa, si subiectum distribuatur pro omni persona divina quia tantum filio insunt talia. Si pro natura divina videtur iterum falsum quia sibi non competunt formaliter talia, ideo exclusiva erit talis sibi correspondens, tantum res extensa est deus, id est nihil quod non est res extensa est deus, et ista: omne verbum divinum est divinitas habebit hanc exclusivam, tantum persona que est divinitas est verbum divinum. Nam non solum divinitas est verbum divinum sed illud quod non est deitas et alius quam divinitas in alia persona quam illa que est deitas est verbum divinum. Hec etiam essentia divina generat. Non debet sic converti: generans est essentia divina vel quod generat est essentia divina cum utrumque illorum sit necessarium pro patre, et prima propositio est impossibilis. Ideo ut habeatur proportionalis suppositio debet sic converti: natura generans vel que generat est essentia divina quod est impossibile sicut sua convertibilis. Hec etiam: omnis essentia divina generat non habet istam exclusivam: tantum generans vel quod generat est essentia divina sed istam tantum: natura generans est essentia divina. Ista etiam: nihil est immobile est impossibilis sicut hec: nulla res est immobilis quia natura divina est immobilis absolute necessario. Ideo habebit talem contradiccionem,^v aliqua res est immobilis. Ideo non sequitur: quicquid est est immobile ergo nihil est mobile quia antecedens est verum, posito quod solum deus sit substantia et consequens falsum cum suppositum verbi non eo minus esset incarnabile, et sic mobile, in quo casu hoc foret falsum: aliquid generat cum natura divina nihil generat, ut patet post modum, et cum hoc foret impossibile nihil generat. Ideo hec: nihil generat et aliquid generat non contradicunt, cum utrumque sit falsum. Sed hec: nihil generat et aliqua res generat et hoc non aliquid vel nihil essentialiter generat et aliquid generat. Ideo non esset querendum in tali casu quid generat quia non aliquid generaret nec sequitur non aliquid generat ergo nulla res. Sed satis est quod nulla substantia generat. Ideo

^uG deus.

^vA contradictoriam.

querendum esset quis vel que res generat? Nec sequitur: quicquid est, est immobile et incommunicabile, verbum divinum est aliquid quod est, ergo ipsum est formaliter immobile, etc. Sed satis concluditur quod ipsum sit essentialiter huiusmodi, et ad concludendum quod filius est incommunicabilis, incarnabilis, etc. Ex maiori illa capienda esset particulariter in minori quod est formaliter essentia divina, etc.

CAPITULUM DECIMUM QUARTUM

ITEM si essencia divina sit incausabilis, communicabilis, nec gignens nec genita, et persona divina est causabilis, incommunicabilis, gignens vel genita, videtur quod sit aliqualis distincio inter personam et essenciam. Consequencia patet ex hoc quia si sint due res quarum uni inest formaliter aliqua predicacio que alteri sic non inest, est medium sufficientissimum concludendi distincionem unius a reliqua. Hic videtur mihi quod essencia divina distinguitur a persona formaliter sicut universale distinguitur a singulari non sic quod persona non sit essencia vel econtra, sed quod non sit formaliter communicabilitas^a essencie. Et volens concedere quod pater distinguitur aut differt ab essencia, debet sic inferre illam: pater secundum rationem aut formaliter distinguitur ab essencia, ergo distinguitur ab essencia, et antecedens patet. Sic patri competit esse formaliter incommunicatum et essencie non competit hoc formaliter sed communicari multis. Ideo formaliter distinguitur. Nec est vis in varietate responsionis qua aliqui negant distincionem huiusmodi formalem, concedentes quod bene sequitur si essencia sit communicabilis et pater incommunicabilis, tunc essencia est illud quod non est pater, sed differt a patre. Illa tamen essencia non differt, talis enim est voluntaria restrictio differre quia non dubium quin intelligens principaliter naturam divinam ut communicabilis est habet medium sufficiens ad formaliter distinguendum suum principaliter intellectum a principaliter intellecto per alium qui principaliter intelligit patrem sub ratione qua incommunicabilis est, quia aliter conceptus essent synonymi.

Scio tamen quod universale est prius natura suo singulari sic quod^b quodlibet finitur per ipsum. Sed non est sic de natura divina quo ad eius supposita; sed de causacione persone est dissensio, ut quidam concedunt quod pater principiat filium sed non causat eum. Videtur tamen mihi quod pater proprie causat filium et ambo sunt eadem causa spiritus sancti et omnes hii tres sunt unica prima causa aliorum omnium. Probatur sic ad hoc quod una res causet aliam, sufficit quod det sibi esse, cum descriptio cause sit illud quod dat

^aA communicata.

^bBE seq. tamen.

esse rei, sed filius habet esse a patre sicut et ipsemet testatur, ergo causatur a patre. Nam Joh. X, 29 scribitur *quod dedit mihi pater maius omnibus est*, quia iuxta expositionem Augustini¹ pater dedit sibi esse deum et illud esse, cum sit essentia divina, est plus quam aliquid extra deum. Quid, rogo, aliud significat talis prepositio "a" quando scriptura dicit unam personam esse "ab" alia? Et fides nostra dicit quod deus est "de" deo nisi circumstantia cause vel principii, quod idem est. Unde Augustinus *LXXXIII Quest. quest. 16* sic scribit: *deus² omnium que sunt, causa est, etiam sue sapientie causa est; nec umquam deus sine sapientia sua fuit, ergo sempiternae sapientie causa est sempiterna*. Et Augustinus in *De Quest. Vet. et Nov. Leg.*, ut superius recitatur, ponit³ quod filius differt a patre causalitate vel gradu, et certum est quod evidencius est quod differant causalitate quam gradu cum in hac trinitate nihil aut posterius aut prius ibi est, etc. Johannes etiam Chrisostomus super illo textu in *principio erat verbum* dicit⁴ *pater precedit verbum non natura sed causa*, et item super Epist. ad Heb., Omelia secunda,⁵ unde Lincolniensis in libello suo *De Libero Arbitrio* circa medium scribit sic: *Pater,⁶ inquit Chrisostomus, verbum precedit, non natura sed causa verbum causaliter precedit filius; omnia que per ipsum facta sunt hoc est naturaliter*. Bene inquit Lincolniensis: *videtur habere obscuritatem, quia, ut videtur, nulla in trinitate est processio, nulla causalitas nisi ad creaturas*. Et sine dubio vir iste sanctus et catholicus eminenter commendatus in philosophia mundana et divina excellentissime inbutus multo perspicacius et limpidius novit in trinitate nullum esse gradum, nihil esse^c prius aut posterius, nihil magis aut minus quo ad naturam sed totas tres personas coeternas sibi esse et coequales nihil ibi^d causalitate aliqua creatum vel factum sed solum procedens et genitum. Quapropter si intelligamus sinistre sua verba vel si imponimus aliquid falsum vel veritati contrarium, est presumpcio nostra et viciu nostrum, non quod ipse in verbis suis intellexerit aliquod impium, non ergo in verbis tam puri et tam sancti viri est a nobis temere^e aliquid inter-

^cBE deest.^dA vel sibi.¹Om. Sup. Joh. 48, 7, PL 35, 1743.²PL 40, 15.³PL 35, 2371.⁴PG 59, 47.⁵PG 59, 47-49.⁶Baur, Ludwig, *Die Philosophischen Werke des Robert Grosseteste Bischofs von Lincoln* (Münster i. W., 1912), p. 186.

pretandum. Sed ut ita accipiamus sicut ipse intellexit devote est petendum et ut inveniamus sollicitè querendum et ut aperiatur nobis instanter pulsandum. Credimus itaque dictorum eius hunc ipsum esse intellectum. Novit hanc esse diffinicionem cause. Causa est per quam habet esse causatum, cum itaque filius habet esse a patre sicut quicquid habet habet a patre, patens est quod pater est causa filii quia pater est per quem filius filius est. Nihil ergo aliud causalitas vel processio patris ad filium quam sumat^a quam nisi dacio vite quam habet in semetipso dicente veritate, sicut pater habet vitam in semetipso sic dedit filio vitam habere in semetipso. Et hoc est quod Hilarius dicit^a esse patrem maiorem filio non solum secundum quod filius est homo sed secundum quod filius est verbum: et tamen dicit filium non esse minorem patrem sed equalem. Et sic hec precessio vel causalitas est quam significat Augustinus per nomen principii, ergo et illa quam intellexit Hilarius "minoritas" ac illa quam intellexit Salvator "vite dacio" est illa quam intellexit Chrisostomus, causalitas vel precessio. Et sine dubio si nunc primo esset auditum sic quod non esset usitatum hoc verbum Augustini quod pater est principium filii, eque sic propinquum esset ut in hoc verbo Augustini intelligeretur filium esse a patre factum vel creatum quin propinquum est ut illud intelligatur ex verbo Chrisostomi: pater causaliter precedit filium ymmo sine dubio multo propinquius quia a verbo Sancti Augustini habet impium intellectum non admovit aliquid medium^b sermone adiunctum. Sed hunc intellectum tollit a verbo Chrisostomiⁱ adiecta particula quod pater precedit filium causalitate, non natura. Hec Lincolniensis. Utinam moderni scribentes attenderent ad verba et sensus huius boni hominis, cuius intencio fuit concordare antiquos doctores colligendo sensus eorum catholicos et exponendo eos ad sensum pium ac favorabilem. Non enim arguendo contra homines mortuos ad sensus equivocos ut scripture eorum subpeditentur et scripture sic arguencium exaltentur. Sic enim faciunt hodie culpabiliter nimis multi.

Sed contra dicta de causa dei arguitur tripliciter, primo per hoc quod omnis causa est materialis, formalis, efficiens, vel finalis.

^aB Gregorii.

^bA in eodem.

ⁱB Gregorii.

^aPL 10,324.

Sed pater non est aliqua harum causarum respectu filii ergo pater non est causa filii. Item omne causatum dependet a sua causa in tantum quod Philosophus in *Predicamentis* cap. de priori dicit⁷ quod ut aliquid sit causa alterius digne prius ex natura dicitur. Cum ergo nulla persona divina dependet, quia quelibet earum esse summe necessarie causa, eo quod prima causa sequitur quod nulla persona divina est causata.⁸ Item vel oportet concedere quod quelibet illarum personarum est causa distincta et sic sunt tres prime cause, vel oportet concedere quod tantum est prima causa quia pater est prima causa et plus influit causando terciam personam quam secundam personam, que quidem secunda persona per accidens est causa, et due priores per se, eo quod acceptabile^{*} est creaturam esse cui spiritus sanctus dictatur relative causa et absolute necessarium est spiritum sanctum causari a patre et filio. Et propter illud tenet Sanctus Thomas primo *Sentenciarum* distincione 12, quod⁹ nulla persona divina est causa alterius.

Ad illud dicitur concedendo primum assumptum, nam benedicta trinitas necessario est causa efficiens quotlibet veritatum que non possunt non esse. Verumtamen non oportet quod respectu cuiuslibet sit causa quod illud sit de novo quia iuxta principia Aristotelis⁹ est deus eternaliter causa mundi et una veritas eternaliter causa alterius ut puta quod nemo est asinus est causa quare ego non sum asinus et tamen non active de novo faciat prior veritas secundam. Ideo omnis causa eternaliter conservans ut deus custodit veritates in seculum et omnis causa immanenter agens ut deus producit filium ac omnis causa prior in natura a qua posterior in natura habet esse nec materialiter nec formaliter nec finaliter reducitur ad causam efficientem que quidem solet vocari causa sine qua non quod est commune cuilibet per se cause, ut non habere pulmonem est causa non respirandi parietis. Dicitur ergo quod pater est causa agens filii et non efficiens sicut non est principium efficiens filii. Et revera sicut¹⁰ Lincolniensis dicit, quis huius vocis principium facilius argueret errorem quam huius nominis causa, quia principium dicit iniciacionem, ut patet *Metaphysice* V, et causacio stat cum eternitate utriusque extremi.

¹CD eterna.

⁷Categorie XII 14^b 10.

⁹De Mundo VI 397^b.

^{kA} accidentale.

⁸Opera Omnia (Parma, 1856), VI 99.

¹⁰Non potui invenire.

Ad secundum dicitur quod assumptum est impossibile sed solum causatum adextra vel essentialiter additum a suo per se causante dependet a suo causante, quia dependencia dicit distinccionem naturarum, sed unam rem esse ab alia non dicit distinccionem essentialem earum,¹ ut oportet fidelem credere.^m Et si obicitur quod Sanctus Thomas restringit esse sic causatum ab extrinseco principiante, dicitur quod nihil obest sic restringere et sic nec dictum suum nec ratio interimit causacionem ab intrinseco cum materia causat et format subiectum suum, accidens, et memoriam et potenciam anime eius intellectum vel rationem et tamen tunc non adextra, cum quodlibet istorum sic causancium sit eadem singularis essencia cum suo causato. Nec est mirum si Philosophus non expressit illud genus causandi quia non expressit produccionem dei adintra, quod si fecisset eque vel cicius concessisset quod producens causat per se suum productum sicut quod principiat suum per se productum. Illud enim quodlibet principium superaddit causam. Secundum Philosophum *Metaphysice* V non¹¹ est nisi iniciacio ut punctus vel instans principiat lineam et tempus, sed non causat secundum eum quia negat illas esse partes suorum totorum.

Ad tercium patet ex dictis cum cause earum vel principia sint communia toti trinitati, quia tota trinitas est unica causa prima, videlicet sicut est unum principium et pater ac filius sunt unum principium spirans spiritum sanctum et sic non sunt tres cause, quamvis sint supple tres res causantes et duo formaliter causancia. Sed essentialiter unum communicans et per consequens quelibet persona divina est necessario eadem causa prima absque hoc quod aliquid causet se, sicut est quo ad deitatem et quo ad principiacionem. Ideo non est color inferendi quod pater plus influat causando spiritum sanctum quam filius per illam auctori *De Causis*¹² cum filius non sit secunda causa sed eadem que pater, nec est possibile quod spiritus sanctus non sit causa, cum absolute necessarium sit veritates distinctas a deo esse causatas a spiritu sancto, necessario tamen est quod spiritus sanctus causet adintraⁿ nec exinde tollitur eius perfectio.

¹BE ut dicitur. Et.

^mBCDEFG concedere.

ⁿA seq. non aliquando personam sed ydeas

¹¹V, I 1013a.

¹²Auctor *De Causis*, i.e. Alfarabi. Cf. *Trial.*, 86, *Sermones*, III, 255, *De Ente* (ed. Dziewicki), 35.

CAPITULUM DECIMUM QUINTUM

ITEM videtur quod trinitas personarum nedum repugnat grammatice et logice iuxta apparencias superius factas, sed arismetrice ac metaphysice. Videtur enim quod sunt plures quam tres res in deo, quia tres persone sicut sunt distincte sic sunt tria distincta et per consequens tres res, et cum essencia distinguitur a qualibet illarum,^a videtur quod illa sint quattuor res, ymmo cum trinitas per idem distinguitur a persona et ab essencia, sequitur quod sunt quinque res in divinis, cum trinitas est incommunicabilis, essencia communicabilis, et per consequens est inter illas distincio formalis. Et constat quod trinitas differt a persona eo quod est et non est persona, et per idem sequitur quod commune principium spiritus sancti differt a quolibet horum quinque distinctione formali. Ipsum namque communicatur duabus personis et sic distinguitur formaliter^b et cum non sint tres persone, patet quod non est trinitas. Iterum cum non communicatur tribus sed tantum duabus, patet quod distinguitur formaliter a communi essencia. Et per idem sequitur quod commune principiarum quod est filius et spiritus^c distinguitur a quolibet horum quinque et a spiritu sancto distinguitur, cum ipsum communicatur formaliter filio et spiritui sancto, sed non patri, eo quod pater non principiatur, et sic habemus septem distincta in deo preter relaciones, et ulterius videtur quod si pater et spiritus sanctus tantum convenirent quantum pater et filius aut sicut filius et spiritus sanctus, tunc haberemus octo, et secundum combinationem ad invicem haberemus duodecim, tot enim combinationes parcium septenarii sunt in septenario ut patet alibi.¹

Pro isto patet ex dictis superius de universalibus quod nullum commune ponit in numerum proprie cum suo per se inferiori, quia quantumlibet extendendo^d numeraliter differenciam, oportet quod unum eorum sit reliquum. Cum ergo quodlibet per se inferius sit

^aD aliarum.

^bB seq. a persona.

^cA a sexto.

^dA intendendo.

¹De Universalibus, cap. 9, MS Prag. Univ. GIII. G 32, f. 132^a.

essentialiter suum commune patet quod non ponit in numerum cum illo. Ideo Aristoteles in solutione dubii quo queritur utrum aliud sit mundus sensibilis et aliud species mundi, primo *De Celo* 9 dicit sic, alteram² quidem rationem eam que sine materia et causa que in materia forme bene quidem dicitur cum sit hoc verum. Sed nihilominus neque ulla necessitas propter hoc plures mundos esse cogit dicere quod mundus simpliciter dictus quem vocat speciem nunc, nunc formam secundum seipsam et nunc celum esse simpliciter differt a mundo singulari et tamen non sunt plures mundi eo quod iste mundus constat *ex tota sua materia possibili*, et non foret differentia secundum numerum mundorum nisi essent multi singulares mundi. Sic enim connotat iste terminus differentia secundum numerum mundorum nisi essent multi singulares mundi. Sic enim connotat iste terminus differentia secundum numerum, cum differentia secundum numerum distinguitur contra differentiam secundum speciem vel genus persone, igitur extense loquendo de numero differunt numeraliter: sed persona distinguitur formaliter vel secundum rationem ab essentia, non enim generaliter vel secundum numerum, quia tunc distingueretur realiter, et sic non foret eadem essentia, quod est impossibile. Sicut ergo tantum sunt tres persona divine, sic tantum sunt tres res quarum quolibet est deus. Persona enim est singularium possibile cum non potest communicari multis suppositis.

Essentia igitur non est quarta res sed quolibet harum trium, nec sequitur si distinguitur ab illis quod tunc ponit in numerum cum illis. Trinitas vero est non singula harum trium sed omnes tres simul; ideo non ponit in numerum cum illis, cum tunc non esset ille nec aliqua illarum. Et conformiter dicitur de communi principio et communi principiato. Et propter ignoranciam huius logice credo Abbatem Ioachim latinum et Abbatem Barlaam grecum musicasse contra determinacionem ecclesie et conclusisse quod si essentia communis non gignit nec gignitur, tunc est dare quartam rem in divinis, vel si pater et filius sunt unum simplicissimum principium tunc sunt tantum due res in divinis si illud principium non est spiritus sanctus. Sed altercacio sanatur per logicam.

²l, 9 278a.

Nam extendendo distinccionem numeralem modo quo dictum⁸ est primo libro Tractatu IV, cap. 5 concedi posset quod sunt quattuor res et quotlibet volueris in deo distincte formaliter, et tamen tantum sunt tres persone divine. Doctores tamen ecclesie plus restringunt hoc, habet ergo ecclesia pro inconvenienti quod sint plures quam tres persone vel quarta res que non sit aliqua vel alique illarum aut ille. Concesso ergo quod quattuor aut quinque vel cuiuscumque numerum volueris res sunt deus, nichil pro opinione est quia cum hec sunt tantum due res et tantum tres in deo, quotlibet enim rationes inter se distincte sunt unum in deo. In hoc ergo fuit Ioachim deceptus ut patet ex *Decretali*,⁴ quod credidit trinitatem unam essenciam esse, sed non unam essenciam esse trinitatem ut conceditur quemlibet hominem esse et negatur esse hominem. Error ergo et ignorancia rerum communium de se perimit persone ergo tot res essentialiter et divine quot sunt persone divine. Omnes ergo creature sunt in personis divinis sed non sunt essentialiter deus. De tali essentiali in existencia intelligitur communiter quando dicitur tantum trinitatem esse in deo adintra. Non ergo sequitur, essencia vel trinitas distinguitur a persona ergo ponit in numerum cum persona,⁹ quia tunc non esset persona vel persone. Et quo ad sophisticationes secundum sermones logicos dicendum correspondenter ut dictum est in materia *De Universalibus*.

Sed secundo obicitur quod nedum tria sunt unum sed duo et sic qualiscumque numerus esset qualiscumque numerus et periret quantitas numerorum et ex eius incertitudine^f conclusiones arismetrice deficerent. Quod autem tria sunt unum, patet ex hoc quod tria supposita sunt unus deus et per consequens una essencia, natura, substantia, et res optima. Et quod tria sunt duo sic arguitur: tres persone divine sunt unum principium et spiritus sanctus quod quidem principium et spiritus sanctus sunt duo, ergo tres persone sunt duo. Quod autem illud principium et spiritus sanctus sunt duo, patet tam quia sunt due persone, scilicet filius et spiritus sanctus, tam quia illud principium totaliter et realiter differt a spiritu sancto. Et eadem est ratio de communi principio quod est filius

⁸A deest.

^fA nutritudine.

³*De Ente* (ed. Dziewicki), *Purgans Errores Circa Universalia in Comuni*, p. 45.

⁴*Decretalium Greg. IX Lib. I tit. 1, "De Summa Trinitate"* (ed. Friedberg, *Corpus Iuris Canonici*, II, 1).

et spiritus sanctus et de deo patre qui est eorum principium. Sicut ergo duo universalia sunt tres, quattuor, quinque, et quotlibet volueris, ita videtur esse concedendum de personis divinis, specialiter cum infinita analogia sunt singulum earum, quelibet persona divina. Et idem est iudicium de ydeis. Nemo namque negabit quin deitas et Petrus sunt duo, quia sunt due persone, due nature, et due res, et certum est quod sunt tria quia unum eorum est tres persone et due persone et una persona. Et per idem ille due nature sunt duo et cum ille sunt tria et quattuor, sequitur tria et quattuor esse duo. Si autem illa concedantur contra, precise tot sunt res divine quot sunt persone divine, et contra, sed precise due sunt res divine ergo precise due sunt persone^g divine.

Minor patet ex hoc quod due res divine sunt omnes res divine, et per consequens tantum due res divine quia due et non plures quam due. Similiter omnes due res divine sunt due persone divine. Omnes tres res divine sunt due persone divine. Maior patet: sive sumantur res^h communes ut principium vel essentia sive res incommunicabiles ut due persone sive mixtim, et minor patet ex hoc quod omnes tres res divine sunt tres persone et iste sunt due res ut superius dictum est, ergo conclusio, qua habita arguitur sic: omnes tres res divine sunt due persone divine et omnes tresⁱ res divine sunt tres persone divine, ergo tres persone divine sunt due persone divine. Iste syllogismus patet in primo terciæ.⁵

Similiter omnia que sunt deus sunt res divine sed infinita analogia sunt deus, ergo infinita analogia sunt res divine et per consequens in deo adintra et sic non solum tria sunt adintra in deo. Et cum quodlibet tale analogum sit persona divina, sequitur quamlibet personam divinam esse infinitas res. Et sic videtur esse infinitas personas in deo, quia quelibet res distincta^j in deo est persona divina. Nam quotlibet res sunt deus tot persone sunt deus; sed infinite res sunt deus, ergo infinite persone sunt deus. Maior patet ex hoc quod precise^k tres res sunt deus ut patet per exponentes. Non enim sunt plures quam tres res, eo quod quelibet illarum rerum est infinite res; per idem videtur quod alique sunt omnes persone

^gA res.
ⁱBCDEFG deest.

^hA sumantur tres.
^kD precipue.

^lB deest.

⁵Thomas Aquinas, *Summa* I, q. XXX, Art. 1-3 *habet sententiam* (Turin Ed. I, 211).

divine pauciores tribus personis divinis quia hoc principium et hoc principiatum sunt omnes persone divine et pauciores tribus, et ille sunt alique persone divine, ergo etc.

Ista enim que sunt pater et filius sunt eciam pater et spiritus sanctus et sunt filius et spiritus sanctus. Cum ergo non sunt plures binarii personarum, sequitur¹ pauciores tribus sunt ista sicut tamen ista sunt persone divine pauciores tribus. Similiter iste tres persone sunt binarii personarum supradicti qui quidem sunt omnes persone divine pauciores tribus, ergo trinitas est illa que sunt pauciores tribus et per consequens est omnes persone divine pauciores tribus. Et ita si possibile est esse pauciora quattuor, videtur quod aliqua sunt omnia pauciora quattuor, et sic de quocumque numero signabili quia duo que sunt paucissima sunt omnia pauciora.^m Nam transcendens et hoc indivisum quodcumque demonstretur sunt divisim omnia et paucissima et sic omnia pauciora quattuor vel octo et sic de quocumque numero signabili. Videtur tamen quod quattuor sunt paucissima possibilia cum sint duo individua ut patet de quattuor universalibus et de quattuor partibus qualitativis et sic generaliter omnis numerus esset paucissime res, quia due res et omnes due res sunt paucissime res. Nam natura divina et natura humana in Christo sunt quattuor res et sunt due res, quia dueⁿ persone et due nature quarum utraque est tria; ymmo quattuor sunt punctus universalis et unus eorum et sic due res et una^o res cum omnes binarii sunt pares. Videtur quod sicut nulla sunt plura duobus sic nulla sunt duobus pauciora, et per idem videtur quod nulla sunt tribus aut quattuor pauciora quamvis sint plures homines.

Quo ad istud, videtur mihi pro nunc probabile quod tres persone divine sicut sunt unum sic sunt duo et ita tria sunt duo et quattuor et qualiscumque speciei numerus, ut dictum est superius, numeri tamen formaliter et abstractive dicti quibus numeramus sunt species impermixte et cum talis numerus sit quantitas numeri materialiter dicti qui vocatur numerus numeratus, patet quod certissima est veritas in numeris. Et ad primum argumentum in oppositum, dicitur quod non sequitur, quia exponendo gracia plurali-

¹A seq. quod omnes persone divine. ^mA seq. quattuor.

ⁿA ille.

^oA seq. ymmo cum omnes due res sunt persone equalitate.

tatis patet quod tantum est una res in divinis sicut forte tantum est una res in numerando, scilicet transcendens vel universitas non tantum creata. Unde sive sit vel unum numero sicut dixerunt Parmenides et Melissus^a et per idem tantum sunt due res que sunt huiusmodi medietates. Nam omnes creature sunt ille due res, eo quod ille sunt due partes, et per consequens non sunt plures res create quam sunt ille due. Exemplum de discursu^p quod est tale precise tot sunt persone humane speciei quot sunt nature humane speciei sed tantum due sunt nature humane speciei ergo tantum due sunt persone humane speciei. Maior patet per exponentes et minor patet ex hoc quod natura corporea et spiritus sunt omnes nature humane quia ille due species sunt omnes nature humane individuales^q et omnia individua speciei humane. Et patet quod conclusio est falsa cum sint multa milia hominum et per consequens sunt longe plures quam due persone hominum. Nam tres persone sunt plures quam due persone quamvis forte non sunt plures res. Non enim sunt homines tot persone, homines, animalia, vel talia integra quot sunt res, quia tunc omnes duo homines essent infiniti homines, sicut sunt omnes sue partes que sunt nobis infinite.

Et si obiiciatur quod in duplo plures sunt nature humane speciei quam homines quia quilibet persona habet duas naturas et tantum finite^r sunt persone, conceditur conclusio personaliter intelligendo naturam, et tamen tantum sunt due nature humane speciei simpliciter intelligendo cum corpus et anima in communi sunt omnes nature hominum. Ideo sicut in maiori^s ex possibili supponit nomen nature personaliter^s et in minori quando assumitur quod tantum due sunt res divine, oportet quod supponat simpliciter pro communi quia unam illarum rerum oportet esse communem. Ad secundum argumentum negatur consequentia sicut in priori argumento communi variatur suppositio cum mutatur quale quid in hoc aliquid, quia oportet vel in maiori vel in minori quod ly due res divine supponant pro re communi que dicit quale quid. Sed in conclusione supponant utrumque extremum pro singulari incommunicabili. Exemplum patet in creaturis: posito quod

^pA defecius.

^qA indivisibiles.

^rD infinite.

^sA simpliciter sic, in maiori argumenti supponit res.

^ePhysica, 185a 20-187a 10.

non sint nisi due species animalis et de utraque specie tantum duo individua. Tunc fiat talis forma: omnia duo animalia sunt duo individua animalis, omnia tria animalia sunt duo animalia. Patet quod conclusio est impossibilis et maior est vera si subiectum supponat personaliter pro individuis sive simpliciter pro speciebus sive mixtim; nam ille due species sunt duo animalia, tria animalia, quattuor animalia, etc. divisim sicut sunt tot individua animalis, cum species sit quodlibet eius individuum. Et minor patet ex hoc quod omnia tria animalia sunt tria individua animalis et per consequens ex casu sunt una species et individuum speciei opposite et cum utrumque illorum sit unum animal, sequitur quod sunt tria animalia. Loquimur enim ample de numero ut commune ponit in numerum cum quolibet singulari quod non est illud commune. Ex quo patet quod infinite terre sunt^t et sic quattuor, quinque, et sic de quolibet numero signando sunt duo, tria, et sic de ceteris numeris quibuscumque ut ostensum est, tractatu *De Universalibus* cap. 6.⁷ Nam omnes terre collectim sumpte sunt sphere terre et individuum separatum ab illa sphaera^u ut suppono gracia argumenti, vel si negatur hoc esse possibile, patet quod omnia elementa sunt quinque elementa quia quattuor sublunares species et quantum corpus neutrum. Unde concedenda sunt dicta auctorum quibus dicunt tantum tria esse principia intrinseca rei, tantum quattuor elementa, tantum septem sacramenta quia tot et non plura. Si enim essent plura quam quattuor elementa tunc plura sunt elementa quam ille quattuor species et per consequens ille quattuor species non essent omnia, quod est falsum. Sic ergo sunt longe plures quam quattuor homines et cum non sunt plura quam duo corpora, quamvis omnis homo sit corpus et plura sunt corpora quam homines, nam duo genera corporum scilicet corpus simplex et corpus mixtum sunt omnia corpora, nomen autem generis potest supponere simpliciter vel personaliter in plurali. Sed nomen speciei specialissime limitatur ad suppositionem personalem in plurali.

Ad tercium dicitur quod illa analogia cum uniuntur in deo non ponunt in numerum realiter cum eo. Unde^v sequitur quod si sunt infinite substantie, sunt in deo,^w ergo infinite substantie sunt

^tA seq. due terre.

^uA opera.

^vA seq. non; D bene.

^wAB deus.

⁷Nondum editus, vide cap. 6.

deus quia iuxta hoc sequeretur quod omnis homo est quotlibet animalia quia illa universalia que sunt animalia, ymmo sic omnis homo esset asinus, et breviter^x quidlibet esset quidlibet. Notatis^y ergo hiis que dicta sunt de triplici numero numerato tractatu *De Universalibus*^z videtur esse concedendum quod sicut sunt infinita deus, sic deus est infinitus. Sed cum quodlibet illorum differt secundum rationem a deo, potest concedi quodlibet illorum poni in numerum cum deo, vocando numerum quecumque aliququaliter distinguuntur vel realiter vel secundum rationem. Sed quandocumque^a est dicere quod ut deo conveniunt non ponunt in numerum cum eo ut sit amplius quam ille terminus deus. Deus enim prius est natura quam tale^a analogum cum ipsum sit prius naturaliter deus quam analogum. Ideo cum nihil dicitur trinum vel numerosum propter prius et posterius ipso in natura, patet quod deus non est infinitum numerosus propter talia, sicut nec subiectum propter eius passiones. Et sic non est dare tres res communes in deo: essenciam primam, commune principium et commune principiatum, quia essencia est communis ad ambo et illa communicat media^b et per consequens non ponunt in numerum inter se sicut nec ponunt in numerum cum personis. Ita quod sicut^c sunt tantum tres persone divine, sic tantum sunt tres res quarum quelibet est deus; ideo non sunt plures quam tres res quarum quelibet est deus nec plures quam due nec plures quam una, quamvis sint plures quam due persone. Unum enim transcendens est omnia sicut unus deus est omnes persone divine. Sic ergo posset concedi prima conclusio quod infinita analogia sunt res divine et ita solum tria sunt in deo adintra quia omnia illa analogia que sunt adintra sunt tres persone sed adextra sunt quotlibet persone. Non ergo sequitur quelibet persona divina est quotlibet res, ergo est quotlibet persone. In nullo ergo sequitur de creatore multe res sunt hoc ergo multe persone sunt hoc. Nam homo est due nature et Christus est tres nature et ratione illarum naturarum sunt multe subsistencie que non sunt multe persone.^d

^xA deest.

^aA ipsum est.

^dA seq. et tamen sunt quidlibet.

^yA nominatis.

^bD seq. persona.

^zA conveniencius.

^cD deest; seq. sint.

^zNondum editus, cap. 6.

Tales enim termini non sunt per se^e inferiores ad substantiam cum connotant rem secunde intencionis. Si autem non placet satrapis concedere quod sunt quotlibet res quarum quelibet est deus sed tantum tres, credo quod secunda exclusiva non infert primam negativam. Sed illam exclusivam credo sufficere pro sano intellectu ecclesie. Unde si ponatur communem essenciam ponere in numerum cum personis ita quod sit quarta res, adhuc non est persona,^f nec differt essencialiter vel personaliter a persona sed differencia secundum rationem. Et ut sic conceditur ponere in numerum cum aliis sic quod sint quattuor res sed nec singulares nec universales nec mixtim, quia sicut differunt differencia extra genus sic ponunt in numerum extra genus ad istum sensum quod sint incommunicabiles tres res et quarta communicabilis et tamen sunt tantum una substantia et tantum tres persone. Ideo non sequitur quotlibet res sunt deus quia persone sunt plures res quam sunt persone. Et si queratur que res, dicitur quod res analogice, ut tres homines sunt novem res singulares et tamen^g tres communes persone, ymmo Christus est multe nature et ratione utriusque nature humane est ipse multe subsistencie et sic est deus due substantie, sed tantum una persona ut dicitur. Pocius ergo ego eligam viam que ponit quod essencia non ponit in numerum ut patet primo libro tractatu 4 cap. 5 *De Universalibus*.⁹ Quamvis ergo infinite res non sunt plures quam tres res sunt tamen^h plures quam tres persone sicut tres homines sunt plures res quam ipsi sunt persone. Unde non sequitur tantum tres res sunt in deo adintra id est tres persone sunt in deo adintra ergo non plures res quam persone sunt in deo adintra, quamvis ille tres res sunt quattuor, quinque, et quotlibet res. Sed persone ille non sic sunt quotlibet persone. Ulterius probabiliter concedendum est quod alique sunt omnes persone divine pauciores tribus et ita generaliter de similibus et sic tria sunt pauciora tribus quia tres binarii quorum quilibet est paucior tribus sed non formaliter, ideo et cetera.

^eA persone.

^fA seq. quattuor.

^gD cum.

^hA tantum.

⁹Cf. *De Ente* (ed. Dziewicki), 43ff.

CAPITULUM DECIMUM SEXTUM

ITEM videtur quod essentia communis generat, cum persona que est per se essentia generat, sic enim arguitur ab inferiori ad suum superius, ac si sic argueretur iste homo generat, ergo homo generat, cum omnis persona inquantum persona sit essentia et substantia et non econtra. Hic audiui triplicem responsionem quarum prima audacter sustinet quod tam necessarium est essentiam divinam generare filium sicut et deum generare filium, sicut enim sequitur homo generat hominem ergo substantia generat hominem, Ita sequitur deus generat deum ergo substantia generat deum et ad idem sonant quotlibet dicta Augustini.¹ Et quantum ad tria argumenta Magistri respondeo ad primum: quando Magister deducit² quod si essentia generat, tunc essentia et substantia dicuntur^a relative, respondendum quod necessario omne ens dicitur relative quamvis non secundum quamlibet habitudinem. Ideo sicut homo inquantum pater est subiectum paternitatis sic est relativum. Sic essentia divina inquantum est pater dicitur relative ad filium quem generat. Ideo si hoc argumentum moveret, concluderet per locum a pari quod deus non generat deum, nec homo hominem, quia tunc ut huiusmodi diceretur relative. Secundo deducit Magister ad hoc quod si essentia divina generat, tunc idem gignit se, sed illud non habet maiorem colorem quam si iste deus generat deum, tunc idem gignit se, sicut enim deus est communis ad tria supposita secundum quorum unum gignit se ad quorum utrumque est deus, sic essentia vel substantia divina communis est ad tria supposita, secundum quorum unum gignit et secundum aliud gignitur et secundum tertium procedit, et ideo sicut Magister dicit, quod deus gignit deum, et tamen nec se^b nec alium deum et sic concedit sic opinans quod essentia gignit essentiam, et tamen nec se esse essentiam nec aliam essentiam.

Tercio arguit Magister sic: si pater gignit essentiam divinam

^aD differunt.

^bD seq. deum.

¹e.g., *De Trinitate* VI 1, *PL* 42, 923.

²*Sentent.* I, dist. 5, *PL* 192, 535.

et illa essencia est pater formaliter deus, ergo pater gignit illud quo pater existit formaliter, et sic genitum esset causa gignentis. Sic enim arguit Augustinus *De Trinitate* VI, 2 et 4 quod³ pater non sapit sapiencia genita, quia tunc esset per illam sapienciam cum idem^c est sibi esse et sapere. Sed ad illud dicitur negando minorem, sicut enim deus gignit deum non quidem deum quo formaliter pater est deus, quamvis tamen unus sit deus quo singula persona divina est deus. Sic pater gignit essenciam divinam, non quia pater est existens, quamvis tamen una sit essencia divina qua singula illarum personarum conformiter^d est existens et ita sicut pater non sapit formaliter sapiencia genita, sic nec existit formaliter essencia genita et ad hoc valet similitudo exempli. Nec videtur ratio quare sapiencia gignitur a potencia ut intelligitur personaliter quin per idem contingit intelligere essenciam personaliter^e ut sit sensus; pater gignit essenciam divinam et gignit verbum quod est essencia divina. Et quo ad *Decretalem* dicit quod ecclesia seducta est logica parisiensi que non admittit predicacionem de essencia nisi ad sensum re-duplicatum vel precedentem esse posterius subiecto. Secunda responsio dicit quod *Decretalis* non obviat huic vie, cum non negat quin essencia generat se essenciam, cum isto textu^f *Decretalis*: *Nos⁴ autem a proposito consilio credimus et confitemur una cum Petro Lombardo quod una quedam summa res est incomprehensibilis quidem et ineffabilis, que veraciter est pater et filius et spiritus sanctus: tres sunt persone ac singillatim quelibet earundem. Et ideo in deo solummodo trinitas est, non quaternitas, quia quelibet trium personarum est illa res. videlicet essencia, substancia, seu natura divina, que sola est universorum principium, preter quam aliud inveniri non potest. Et illa res nec est generans nec genita nec procedens sed est pater qui generat, filius qui gignitur, et spiritus sanctus qui procedit ab utroque. Hec Decretalis*, in quo textu patent octo de deo. Sed ultimum expressum per pronomen relativum potest dupliciter intelligi vel ut pronomen ly illa refertur ad essenciam ut refertur ad trinitatem de qua parum^g ante hoc fuit mencio. Si ad trinitatem tunc est verum quia nec est verum quod trinitas gignit^h

^cA ibi sit.^fA unde est iste textus.³PL 42, 923.^dA formaliter.^gA perante.⁴Friedberg, *Corpus Iuris Canonici*, II, 1-2.^eBD exemplariter.^hBCF gigneretur.

adintra nec est genita nec procedit eo quod tunc competeret cuilibet illarum trium personarum quod est falsum, cum trinitas collectim gignens, genitum, et procedens, sed non divisim et tunc quelibet illarum trium personarum esset tam gignens quam genita quam procedens, quod est impossibile.

In fine vero dampnatur signanter opinio recitata de Abbate Ioachim quia perante dicitur ipsum negasse quod essentia, natura, vel substantia est pater, filius, et spiritus sanctus, sed illi sunt una essentia sicut multi homines sunt unus populus quamvis nullus populus sit aliquis homo, et illud dictum non habet colorem. Addit etiam ista responsio quod si illud pronomen "illa" faciat relationem ad essentiam in ultima clausula *Decretalis* non obviat predictis quia sicut deus generat et deus non generat, sic essentia generat et essentia non generat; et sic divisim degenerari et procedere.

Sed videtur quod ista responsio oblique intelligit *Decretalem* cum in auctoritate predicta dicitur quod illa res est simul tres persone et singula sigillatim, quod non potest intelligi de trinitate quia tunc quelibet trium personarum est singula earum sigillatim, quod nullus catholicus audet asserere. Verisimile est quod conformem relationem facit consequenter, tum quia est proximum antecedens¹ pertinens ad destruendum opinionem Abbatis tum etiam quia *Decretalis* approbat sententiam Petri Lombardi negantis quod essentia generat vel generatur sive procedit. Si ergo hoc fuisset necessitatum² verisimiliter increpasset *Decretalis* Petrum sicut increpat Ioachim; nulli dubium quin sit relacio ad essentiam secundum sententiam *Decretalis* quia nititur principaliter repellere istam logicam: quelibet istarum personarum est essentia divina sed nulla essentia est quelibet illarum sicut quilibet istorum hominum est homo sed nullus homo est quilibet istorum. Ideo dicit tertia responsio quod cuilibet determinacioni ecclesie et specialiter in materia fidei est tante credendum sicut evangelio. Patet ex hoc quod non crederetur aliquid esse dictum Christi vel scripture sacre ex sententia spiritus sancti revelatum nisi ex informacione et fide adhibita ecclesie, ergo prius naturaliter et plus oportet credere ecclesie quam auctoritati et de canone Biblie tamquam loco ab auctoritate ut

¹B maxime.

²A intentum.

allegata protervo quacumque auctoritate scripture ut sententia Salvatoris in quocumque evangelio protervius diceret quod illa sententia esset vera si esset dictum Christi. Sed hoc non proponitur sed non probatur^k quod libri quos nos habemus sunt scripta evangelistarum vel alicuius auctorum scripture sacre, quelibet sunt tales proterve impugnantes locum ab auctoritate quas non possumus repellere. Ideo presupposita auctoritate et doctrina ecclesie iam ut superius dictum est quicquid homo credat, oportet primo omnium hoc credere fide et evidencia topica. Sed quomodo, queso, esset probabilitas in aliquo dicto ecclesie si tam matura et exquisita determinatio ecclesie in precipua materia fidei non daret fidem? Faciliter diceretur ab adversario quod pari evidencia nullum aliud dictum ecclesie facit fidem. Et periret omnis locus ab auctoritate ut in assimili arguit beatus Augustinus Epistola 9 *Contra Ieronimum*⁵ de auctoritate scripture sacre, dicens quod non crederet evangelio nisi crederet ecclesie catholice, et si una pars scripture esset falsa totum residuum scripture esset suspectum. Dicitur ergo quod impossibile est ecclesiam determinare quicquam concernens fidem nisi subsit ratio quare sic est determinandum: ideo prius naturaliter sic est quam sic est determinatum et ideo subducta omni auctoritate ecclesie sic esset racionaliter dicendum.

Pro quo notat Doctor Subtilis super distincione secunda^a primi libri in responsione ad primam questionem, quod nullum subiectum ultimate abstraccionis vere recipit predicacionem formaliter ab intrinseco nisi primo modo predicandi per se. Sed essencia divina est terminus ultimate abstraccionis, ideo, etc. Vocatur enim ille terminus ultimate abstraccionis qui significat quiditatem absolutissime sumptam per intellectum ab omni eo quod est extra rationem quiditatis. Omne enim genus predicabile est abstractum ut patet de substantia, quantitate, et qualitate, etc., nec mirum quia magno discursu et abstraccione devenerunt philosophi ad istorum generum noticiam. Verumtamen nullum tale, cum sit concretum, est ultimate abstraccionis cum sit abstraccio ulterior ut in genere substantie. Substantialitas, quiditas, vel essencia substantie significat rem illius generis presupponendo esse posterius substantia et in

^kA supponitur.

⁵PL 33, 155.

⁶Duns Scotus, *Opera Omnia*, Vatican, 1954, II, 149.

aliis generibus quedam per circumlocucionem et quedam perfectionem nominum exprimunt essencias accidencium ut quiditas vel essencia qualitatis est ultimate abstraccionis, eo quod intellectus abstrahit ab eo esse¹ posterius et plus non potest. Cum ergo omne verbum vel adiectivum vel subiectum substantivum^m predicatur formaliter, ut patet ex dictis tractatu *De Universalibus*,^{6a} patet quod hec est falsa, essencia divina generat, quia tunc esset de ratione essencie generare, quod est impossibile. Et ista sententia est rationalis et subtilis. Sed maior pars difficultatis stat in hoc in distinctione predicacionum formalium accipiendarumⁿ et abiciendarum. Non enim videtur quod quolibet predicacio formalis vel accidentalis vel posterior essencia sit abicienda, quia tunc esset negandum quod essencia divina intelligatur, ab aliqua creatura diligitur^o et sic de quolibet predicacionibus formalibus relativis, ut dictum est de universalibus. Videtur autem etiam quod acciones adextra que sunt solum suppositorum sunt essencie tribuende, quia iuxta *Decretalem* sola essencia divina est universorum principium et non essencia solum sed formaliter intelligendo. Ex quo sequitur quod causat vel principiat omnes creaturas efficienter, formaliter, et finaliter. Similiter nisi natura divina esset activa adextra non esset alicuius perfectionis essentialis cum tamen sit summe perfecta et in infinitum perfectior creatura. Aliter enim superflue rogaret ecclesia deitatem et maiestatem benedicere populum si non posset misereri, salvare, benedicere, nec aliquod bonum vel malum facere.

Similiter si natura divina sit activa adextra, cum hoc non potest nisi in supposito agente, videtur quod pari evidencia sit activa adintra ratione suppositi agentis. Aliter enim non esset perfectissime activa sed pater in filium perfectius activiusque ageret quam natura, quod non sonat. Et propter hoc deridet Ricardus *De Trinitate* cap. 22⁷ Magistrum negantem quod essencia generat.

Similiter essencia communicatur cum sit communis tribus personis, ergo est dare communicatam essenciam non personam quia sic esset causa quare ipsamet est natura divina, ergo relinquitur quod essencia communicat seipsam et cum communicare et com-

¹A omne.

ⁿA acceptandarum.

^mA substantive substantiantur; D substantia natum.

^oA seq. comparatur.

^{6a}Cap. 6.

⁷PL 196, 986-7.

municari non possunt poni nisi relaciones originantes opposite, sequitur quod essencia originat et originatur. Non enim est dare diversitatem inter producere et produci et communicare et communicari, cum utrobique sunt idem termini relacionum sine distinctione fundamentorum. Similiter omne quod generatur generatur vel de substantia vel de accidente, sed filius dei generatur, ergo, cum non de accidente, relinquitur quod de substantia extendendo nomen substantie ut est commune ad deum et substantias creatas, ut declaratum est superius ipsum esse analogum. Unde Augustinus in libro suo *Contra Maximum*⁸ nullo modo filium dei ipsum cogitantis si sunt de substantia patris esse negantis.

Similiter impossibile est substantiam sublimare vel univoce generare nisi terminus sue generationis sit substantia. Cum ergo in deo sit generare summe univocum⁹ sequitur quod substantia terminat illam generationem. Si enim persona terminat illam et persona ut persona est substantia sequitur quod substantia terminat illam. Minor patet *De Trinitate* V, 9° et confirmacio huius est quod essencia divina est pater filii ut patet per conversionem,¹⁰ ergo est productor filii et per consequens producit filium. Secunda confirmacio est quod filius inquantum genitus est aliquid, et cum in deo non sit aliquid nisi essencia, sequitur quod filius inquantum genitus est essencia et per consequens filius sub ratione, qua essencia terminat generationem patris, et sic pater generat essenciam. In ista difficultate, considero tres: primum quod variacio respondendi stat maxime in diversitate intelligendi nomina ultimata abstracta quo ad significationem et suppositionem, ut unus intelligit ipsam indifferenter utrobique concretive et personaliter vel abstractive et simpliciter; alius tamen secundo modo, et tercius intelligit ipsam in quibusdam materiis utrobique modo indifferenter.

Secundo considero quod ecclesia nihil ordinat nisi subsit ratio propter quam causa rationalis est sic⁷ esse antequam sic ab homine ordinetur. Tercio considero quod quomodocumque loquimur cum signis nostris in materia de trinitate increata semper est veritas immobilis significata que non subicitur ordinationi nostre. Istis pre-

⁸A generacio sine univoca.

⁹D sine.

⁸PL 42, 718.

¹⁰B confirmacionem; D conversacionem.

⁹PL 42, 917.

missis, sunt tria dicenda: primum quod infinite predicationes accidentales formales secundum habitudinem concedende sunt de deo, ut nemo sane negat quin natura divina differt a natura humana et est prior, melior, et delectabilior creatura et sic de aliis quotlibet predicationibus respectivis extrinsece secundum habitudinem ad aliud causatis sine hoc quod dicant mutabilitatem in natura divina, et sic causancia adextra et agencia adextra attribuenda sunt nature divine et omnes habitudines que coniunctim et divisim insunt omnibus et singulis personis divinis. Et in hoc est diferencia inter naturam universalem et naturam divinam, quia natura divina agit omnem accionem creature, natura autem universalis causat omnem accionem sui suppositi. Sed nihil proprie agit sicut nec pars qualitativa rei, cum sit ens in potencia tantum, natura autem divina est activissima.

Secundo dico quod omnia que communiter insunt ab intrinseco tribus personis divinis formaliter, communiter, et divisim, insunt eciam nature divine formaliter. Sed quandocumque^s signum nature divine ultimata abstractione conceptum subicitur predicato significanti proprietatem personalem supponit simpliciter circumloquendo rationem communem tribus personis per modum reduplicatione ut sic dicendo essencia divina generat, spirat, generatur, procedit, patitur et sic etc.^s Iste sensus pretenditur deus, inquantum deus sic se habet quod constat esse impossibile cum predicatum non esset, tunc proprium uni persone vel tribus^t sed cuicumque persone eo ipso quod deus. Quod autem oportet reservare^u talia nomina pro conceptu mentis exprimendo, patet ex hoc quod aliter concedendum esset secundum supposicionem personalem talis abstracti quod quecumque substantia mutata in subiecto mutatur proportionaliter in essencia sua cum esset^v alba et quomodocumque accidentata quomodo accidentatur homo et sic essencia divina esset mobilis, debilitabilis. et corruptibilis, quia filius dei qui est essencia divina, et per consequens nihil est secundum aliquam naturam immobile et sic deus non est immobilis, indivisibilis, etc. Ymmo si conceditur quod homo est deus ita concedendum est quod humanitas esset deitas et quod humanitas est eterna sed deitas temporalis,

^sA Et cum iste.

^uBCDEF conservare.

^tA duobus.

^vA humanitas esse.

secundum quam filius est minor patre, et sicut essentia divina est communis tribus personis et per consequens trinitas, sic homo esset communis illis tribus personis et esset confusio personarum cum non haberetur ut commune et esset singula illarum personarum essentia. Non enim esset communis essentia qua persona que est essentia est incommunicabilis et tolleretur omnis communitas cum utrobique debet esse suppositio personalis; tolleretur etiam omnis distincio accidentis a substantia quia humanitas est albedo, ut patet ex tractatu *De Universalibus*,¹⁰ cum eque concrete supponeret iste terminus albedo ut iste terminus album. Et consequenter diceretur quod non solum pater generaret quia res que non est pater generaret, quia essentia non est pater cum generatur a patre. Nec potius foret deus aliquid formaliter secundum essentiam quam secundum personam et perirent omnes rationes formales rerum, quia ergo talia multa sunt impossibilia. Ideo necesse est reservare quattuor maneries terminorum substantialium in divinis, ut superius tactum est. Aliqui enim significant vere deum singulariter et pluraliter ut sunt tales res, suppositum vel persona, et isti sunt termini quasi discreti. Alii significant deum concrete vel abstracte, indifferenter, singulariter, vel pluraliter nec cum signo alietatis ut deus, etc., et ista maneries correspondet termino specificato.

Tercio modo significat terminus quasi collective deum recipiendo predicationem nature non persone ut trinitas. Quarto modo abstracte non personaliter respectu predicatorum nocionalium ut deitas, essentia, natura, vel substantia divina, et hec nomina^w in loco illius que non predicantur vel subiciuntur^x formaliter respectu nocionalium recuperant hoc, eo quod predicantur vel subiciuntur respectu nominis trinitatis et sic non prima maneries nominum ut essentia est communicabilis tribus personis et non persona et loco illius quod secunda maneries nominum recipit predicationes nocionales,⁷ abicit ista maneries predicationes accidentales. Tercio restat respondere ad argumenta impugnancia sententiam Magistri Petri,¹¹ ad primum quod capitur vis vocis sine sensu auctorum. Augustinus enim vult quod essentia non dicitur simpliciter et formaliter ad aliquid relative nec essentia dicitur formaliter relative ad

^wD omnia.

^xA obiciuntur.

⁷A accidentales.

¹⁰*Textus nondum editus.*

¹¹*Sentent. I, 5.*

filium quia tunc gigneret filium, quod conceditur de deo et negatur de essentia propter causam predictam.

Ad secundum patet quod si essentia divina generat deum tunc quolibet persona divina generat deum et sic idem gignit se. Hoc autem non sequitur. Si deus gignit deum, ut patet ex sensu superius declarato, causa autem diversitatis signorum est ex variacione^z modi significandi eorum. Sed ratio quare sic est et non sic est absoluta necessitas ex parte rei. Ad tertium patet quod argumentum bene conceptum ostendit propositum per deducciones ad inconueniens, nam si pater gignit simpliciter essentiam divinam tunc est causa essencie divine, et cum essentia illa sit communis ad singulam personam sequitur quod causat seipsam. Nec valet similitudo cuius ratio quo ad signa concedenda vel videnda est diversitas significacionis et supposicionis istorum terminorum deus et essentia divina. Primus enim supponit nunc personaliter et nunc simpliciter secundam exigenciam predicati, et secundus^a supponit utrobique simpliciter. Ideo pater vel filius vel spiritus sanctus non est formaliter sed simpliciter essentia divina: deus tamen formaliter est essentia divina. Ideo autem ex parte rei est veritas signata. Scio tamen quod contingit uti isto termino essentia, substantia, vel natura divina utrobique convertibiliter quo ad significatum et modum significandi cum isto termino deus sicut multi et magni^b frequenter usi sunt. Sed illud est contra rectam grammaticam, contra rectam metaphysicam et contra declaracionem et determinacionem^c ecclesie. Nec debet homo inniti sensui vel prudencie proprie deprivando logicam cuiuscumque universitatis vel sentenciam ecclesie, nisi assit patens evidencia et bene circumstancionata ad sic faciendum, quod per dei gratiam numquam erit in materia fidei.

Uterius patet ex dictis quod ratio diversitatis est inter istum terminum sapiencia et istum terminum essentia cum primus^d sit terminus medie abstraccionis eo quod sapiencia habet quiditatem vel essenciam sed essentia non habet essenciam, ne sit processus in infinitum. Et patet quod nec prima responsio nec secunda est tenenda, sed tertia responsio Scoti^e quem credo intelligere modo quo superius dictum expositum est.

^zA veritate.

^cBCDEFG doctrinam.

^aD primus.

^dD primo.

^bD magis.

^eD stat.

Ad primam sic obiectam patet quod non obviat sentencie cum conclusio deducta sit concedenda. Predicationes enim accidentales relative formales concedende sunt de talibus abstractis cum aliter non contingeret libere loqui de essencia ut oportet. Ymmo respondens involveret seipsum tacite in contradictoriis dicendo quod intelligit essenciam simpliciter per signum abstractum ipsam significans. Ex quo sequitur quod illa essencia significatur et intelligitur, quod est indubie concedendum. Et formaliter^f conceditur quod natura divina principiat omnes creaturas. Si enim natura creata que est ens incompletum principiat motum et quietem secundum plures, multo magis natura divina principiat omnem creaturam, non tamen principiat omne principiatum quia filius et spiritus sanctus principiantur a patre et non a natura. Et sic intelligit *Decretalis* per universorum principium principianciam universorum creatorum ut intelligit beatus Johannes I, 3, dicens: *Omnia per ipsum facta sunt*. Nec mirum de distribucione quia ens equivoce significat creaturas et creatorem ac posiciones cum privacionibus. Ideo non mirum si distribuatur particulariter ad predicatum pro communi contento sub analogo et pro alio, non ut dictum est libro primo tractatu V, cap. 2.¹²

Ad tercium patet ex dictis quod deitas que est essencia divina benedicit omni creature quia deus sub ratione qua deus benedictus, ideo intelligendo, communicat verbo suo cuilibet creature entitatem et conservacionem et alias beneficencias gloriosas nec oportet reduplicativam semper esse consequenciam^g logicam sed satis est quod tantum^h persone divine conveniat benedicere sub ratione qua deus est cum sit per se benedictus. Ideo intelligendo reduplicativam simpliciterⁱ sufficit ad hoc, quod deus inquantum deus vel deitas benedicat, quia vere deo ut deo convenit communicare bonitatem suam.

Ad quartum patet ex dictis quod consequencia non valet quia omnem accionem adextra facit communiter tota trinitas tamquam unum principium secundum rationem communem deitatis quod non potest esse de accione adintra nec agit deus perfectius adintra quam adextra si perfectio dicit modum agendi et non com-

^fA conformiter.^gA dicere.^hA omne.ⁱD semper.¹²*De Ente Predicamentali* (ed. Beer), p. 15ff.

paracionem ad rem actam. Ideo tam perfecta est essentia sicut persona cum sit quolibet illarum personarum et essentialiter est omne agens adintra. Si autem intelligatur perfeccio agencie in comparacione ad bonitatem rei acte, certum est quod non sequitur: pater sic perfeccius agit quam essentia, ergo est perfeccior illa quia tunc pater esset perfeccior spiritu sancto non agente adintra, quod est impossibile, cum unica sit perfeccio omnium trium personarum. Et verisimiliter credo quod Ricardus equivocavit cum Magistro intelligens essentiam personaliter sicut multi famosi fecerunt. Ideo per denudacionem equivocacionis possent illi sicut multi qui in verbis discrepant concordari.

Ad quintum dicitur quod communicari est esse vel fieri commune et communicare est facere commune vel causare ut sit commune et isto modo communicat bonitatem suam creaturis quia facit illam communem esse¹ illis secundum plures rationes vel pauciores. Et postquam deus fecit se communem creatorem communem dominum et communem benefactorem, ultra novissime fecit se per benedictam incarnationem redemptorem et finaliter faciet se esse beneficentem, et illa est ultimata communicacio spiritus sancti. Nam prima testatur amorem^k vel voluntatem priusquam creamur, et secunda testatur incarnationem filii qua natura humana gratificatur, et tertia benevolenciam spiritus sancti ut innuit Apostolus II *Ad Cor.* 13, et taliter debent^l Christiani communicare invicem spiritualiter in bonis spiritualibus quolibet prodessente communiter cuilibet.

Istis premissis, dico quod natura divina communicatur tribus primo modo et non secundo modo, quia si sit communis istis cum quolibet illarum sit formaliter illud quod est per essentiam, sequitur quod quolibet illarum sit essentia et per consequens fit quod est impossibile. Et si queratur quid communicat essentiam ex quo communicatur, dicitur quod pater quod Augustinus dicit principium trinitatis. Ad hunc sensum est causa quare essentia illa est communis tribus personis quia est causa existencie filii et autem existencie spiritus sancti, et sic est causa quare est sibi et aliis communis; non tamen est causa quare ipse est illa essentia. Sed est causa quare communiter cum aliis est illa essentia et patet quod illa communicacio non est productio sed productio causat illam et

¹A deest.

^kA auctorem.

^lD dicunt.

habet patrem ac filium coniunctim et divisim pro suo principio et communem essenciam pro termino ad quem.

Ad sextum dicitur quod assumptum est falsum cum satis est personam divinam generari de illo quod est substantia et sic credo Augustinum et alios sanctos intelligere in auctoritatibus quas Magister allegat contra se et exponit. Cum enim deus generat omnem creaturam et generat filium adintra, non video quomodo melius posset exponi^m significacioⁿ istarum generacionum equivocarum quam^o dicendo quod pater generat filium ex sua substantia. Et tota trinitas gignit creaturam ex potencia creativa. Gignit enim filium ex sua substantia quia gignendo filium communicat sibi suam substantiam, sicut homo qui equivoce generat filium dicitur producere eum ex substantia sua quia substantiam materialem scindit a se et facit eam fore corpus filii. Illa autem principiatio est imperfectionis ideo non competit deo. Sed communicacio omnino eiusdem substantie date filio a patre est signum summe perfectum et equivoce generacionis sicut creatura univoce generans habet eandem speciem numero et eandem materiam parcialem in numero sed non simul cum suo genito. Nec sequitur si homo generat hominem ex sua substantia quod illa generet sic. Nec sequitur, si deus generat deum ex substantia quod illa generet, sed satis est quod illa communicetur univoce gignenti et genito. Unde solet dici quod generacio substantie create univoca est quando generans ex sua substantia causat genitum conveniens secum in communi substantia speciali sicut nec generatur illa que ex putrefaccione generatur nec aliquid productum non simile in specie specialissima. Sed respectu ad filium^p producuntur equivoce. Ideo patet quod neque repugnat creaturam produci nisi producat equivoce. Nec obest res produci equivoce et univoce respectu diversorum. Sed cum generacio univoca sit perfectior equivoca et quidquid deus extra generat univoce relinquitur quod adintra generat univoce. Veritas enim testatur de omnibus modis ut dicitur *De Anima II*, Commento 5.¹³

Ad septimum dicitur quod substantia dei arguitur equivoce de deo et homine cum idem significat ultimata abstraccione converti-

^mA exprimi.

^oG sed.

ⁿA seq. exprimi gracia.

^pA difficultum.

¹³*Opera* (Venice, 1590) II, 38.

biliter et econtra de homine^a concreative. Conceditur tamen quod terminus generacionis in divinis est substantia et quod substantia terminat illam generacionem, non tamen substantia generatur illa generacione sed illud quod est substantia. Nec est color quod si illud quod est substantia generat vel generatur tunc substantia generat vel generatur.

Et ad primam confirmacionem patet quod non sequitur persona generat vel generatur, ergo substantia quia per idem substantia esset incommunicabilis ex hoc quod persona est incommunicabilis. Conceditur tamen a multis quod persona inquantum persona est substantia quamvis connotet individuacionem extra rationem substantie.

Ad secundam confirmacionem conceditur quod essencia est pater filii, et tamen non gignit filium. Verumtamen tales terminos vocaliter subiectivos connotantes accidentales proprietates adiectas contingit intelligere predicare formaliter vel adiective aut substantialiter vel substantive. Si formaliter tunc sunt talia falsa; essencia est pater filii, quia tunc ratio paternitatis que est generare filium competeret essencie, si essentialiter tunc est verum. Sed quia talia nomina habent figuram substantivorum sic quod possunt per se supponere conceduntur simpliciter tales predicationes secundum predicationem essencialem, quamvis aliqui dicant quod regimen geniti ex vi relacionis limitat ad predicationem formalem. Hoc autem non videtur mihi oportere. Essencia enim non habet filium quamvis sit ille qui habet filium, nec verbum est filius essencie quamvis sit filius illius persone que est essencia, genitus enim relativus implicat illam relacionem esse inter signatum suum et signum.^r Et sicut actus qui regitur a verbo habendi connotat relacionem inter suum significatum et rem signatam per suppositum verbi, sic essencia est genitor filii essentialiter quia pater non est genitrix filii, quia tunc formaliter gigneret filium. Nam secundum Petrum Helie in *Absoluta* cap. 12 quod¹⁴ significacio adiectivi appositivi et substantivi suppositi implicatur fieri una *usia* sicut ex materia et forma sit una substantia, non sic autem si predicatum per se substantivatur quia tunc deficit unio. Ideo conceditur quod essencia est homo et

^aA cum essencia et hominem.

^rAB seq. sue regentis.

¹⁴Vide *Comment. in Grammaticam Prisciani*, cap. 12.

extensum corruptibile et risibile et tamen nec est extensa corruptibilis, risibilis, etc., nec potest ostendi, moveri, vel corrumpi, etc. Et patet responsio ad formas paralogisticas tales: omnis pater filii generat filium; essencia divina est pater filii; ergo generat filium. Oportet enim capere in minori quod essencia divina est formaliter pater filii. Et similiter^s ad illud: quicquid habet filium gignit filium; natura divina habet filium; ergo gignit filium. Constat autem quod minor est falsa, nam non aliquid habet vel gignit filium dei licet persona patris sic gignit, quia iste terminus quicquid, aliquid, quid, etc., significat pro essentialitate et non iste terminus ens, res, unum, etc. Ideo non sequitur quod nihil est pater filii nisi quod gignit filium quia est nulla res vel natura pater filii nisi que gignit filium, quod est falsum.

Ad terciam confirmationem respondet Scotus concedendo quod filius nec inquantum genitus est essencia vel aliquid nec inquantum genitus est nihil. Sed inquantum genitus est persona quia non oportet alterum contradictorium predicari de quolibet cum signo reduplicacionis ut homo, nec inquantum homo est^t albus nec inquantum homo est niger vel non albus. Potest tamen probabiliter concedi quod inquantum pater gignit filium est ipse filius essencia cum congruencia patris habet esse causaliter,^u sed non inquantum genitus est essencia^v quia non eo quo genitus est. Nam gignicio filii vel est persona filii vel ipso posterior. Nec oportet bonitatem reduplicative secundum terminum esse de formali ratione subiecti secundum predicatum quia sufficiunt due exponentes, ut alias declaravi, scilicet causalis et condicionalis, ut patet de isto, inquantum deus vult me esse, ego sum. Negatur tamen quod pater inquantum gignens vel pater est ipse essencia, quia gignencia sua non sibi sed filio suo est causa ut sit. Non^w enim valet illa logica que distinguit inter reduplicacionem gracia cause ac reduplicacionem gracia concomitancie, concedens quod inquantum aliqua conveniunt ipsa differunt et inquantum sum risibilis sum homo.

Et sic de similibus impossibilibus, quia omnis reduplicativa dicit signatum antecedentis esse per se causam significati consequentis. Quamvis sint propositiones comparative vere in quibus

^sA sic.

^vA deest.

^tA seq. asinus.

^wD unde sic non.

^uD vacuus.

non implicatur talis causacio^x ut de quanto maior pena debetur peccato, de tanto est ipsum gravius, non tamen quia sum creatus ideo sum, sed econtra. Quamvis ideo sum quia deus creat me, istorum enim trium condicionalium,^y deus me creat, ego sum, et ego sum creatus a deo, primum causat secundum, et secundum tertium, cum creacio passiva procedit causaliter a creato. Tales enim preposiciones, in, ex, et cetera equivalencia connotant circumstanciam cause ut oportet supponere de talibus inquantum ex hoc vel eo ipso deus vult me esse, ego sum, et cum non sit universalitas aut naturalis prioritas inter substantiam divinam et personam posset probabiliter negari quod deus inquantum persona est substantia, quamvis homo inquantum persona est substantia cum individuum sit causa speciei. Ci autem substantia et essencia intelliguntur ut communia analogica causata in quolibet suo supposito, posset concedi quod res inquantum persona est substantia, aliquid et essencia.

^xA creacio.

^yA convertibilium.

CAPITULUM DECIMUM SEPTIMUM

IAM restat videre quomodo pater et filius sunt unum principium spiritus sancti. Primo tamen restat discutere si spiritus sanctus procedit a filio ut a patre, et probatur quod sic. Nam omne conveniens uni persone divine^a convenit cuilibet^b illarum et omnibus singulariter, nisi obsit proprietas personalis, sed producere vel spirare spiritum sanctum convenit patri ex scriptura Joh. XV, 26: spiritum veritatis qui a patre procedit, et non repugnat filio simul spirare eundem spiritum cum patre, ergo pater et filius simul spirant spiritum sanctum. Minor patet ex hoc quod nemo scit deducere inconveniens ex hoc quod filius causat spiritum sanctum. Ymmo ratio et sensus scripture hoc testantur, nam notum est quod claudit contradiccionem deum^c quicquam velle nisi primo noscendo, ergo generat noticiam cum causa voluntatis. Cum volicio personalis sit spiritus sanctus et noticia personalis sit verbum, patet quod spiritus sanctus procedit a filio. Et idem patet de imagine et vestigio trinitatis quod generaliter tertia res procedit ex ambabus precedentibus. Ideo notata descriptio cause non dubium quin verbum sit causa nexus patris ad filium. Et concordat scriptura vocans ideo spiritum sanctum spiritum filii Ad Gal. IV, 6: *misit deus spiritum filii sui in corda vestra*, et hinc dicitur filium mittere spiritum eius, Joh. XV, 26: *Quem ego mittam vobis a patre*, et hinc vocatur spiritus veritatis que veritas est Christus et spiritus oris dei, Psalm. XXXII, 6: verbo domini celi firmati sunt et spiritu oris eius, id est spiritus sancti^d etc., et spiritus ab ipso filio missus aut datus, et non potius diceretur quicquid verbum,^d non quia spiritus sanctus habet esse a filio ut eius principio. Et pulchre declarat dominus Armachanus in *De Questionibus Armenorum* redarguendo¹ grecos hoc negantes sciendum quod non oportet hic immorari cum sancti doctores concorditer hoc concedunt ut Augus-

^aBCDEFG deest.

^bBCDEFG tribus.

^cACDEFG deest.

^d . . . ^dBCDEFG deest; seq. ab ipso spiritu missus ac datus.

¹Summa in Questiones Armenorum (Paris, 1511), cap. 6.

tinus *De Trinitate* V, 14 quod *pater et filius sunt unum principium spiritus sancti* sicut tres persone sunt unum principium ad creaturas. Et Anselmus in *De Processione Spiritus Sancti* cap. 18: *Cum² dicimus patrem esse causam filii et patrem et filium causam esse spiritus sancti, non duas possumus dicere causas, aliam videlicet filii et aliam spiritus sancti, sed unam, quemadmodum non duo dii sunt sed unus deus de quo est filius et spiritus sanctus.* Hoc etiam declaratum in Concilio Lugdunensi sub Gregorio X et ponitur in Sexto *Decretalium* cap. *Fideli*. Et in symbolo ecclesie *qui ex patre filioque procedit*, et in symbolo Athanasii *spiritus sanctus a patre et filio*, etc. Ideo cum ratio habeat tot testes ad illud probandum non oportet circa illud magis persistere. Sed contra illud instatur multipliciter: primo per hoc quod persona communis esset cuilibet supposito divino, quia esse personam est commune toti trinitati, consequens contra rationem persone. Item omnis accio una in numero requirit unum suppositum a quo individuatur.^e Sed spiratio est una accio, ergo requirit unum suppositum. Si ergo pater et filius spirant, oportet ponere vel quod sunt due spirancie vel quod ambo sunt unicum suppositum.

Item omnis agencia est suppositum agere, ergo spirancia que est patrem spirare non est spirancia que est filium spirare. Sed sicut sunt due persone spirantes sic due spirancie. Hoc videtur habere colorem penes eos qui ponunt nullam accionem distingui ab agente, quia certum videtur quod sunt duo agencia quia duo spiratores. Item etiam apparet iuxta eos qui admittunt filium posse desinere esse, patre et spiritu sancto manentibus, in quo casu spiritus sanctus plene producēretur a patre, superfluit ergo^f ipsum produci a filio. Item nullus articulus fidei est solemnizatus nisi probari posset de ratione vel probatur expresse sequi ex scriptura. Sed neutrum videtur de processione spiritus sancti a filio, ergo ecclesia non est oneranda ad hoc credendum. Minor patet, nam Joh. XV, 26 dicitur spiritum sanctum procedere a patre sed nusquam in scriptura dicitur procedere a filio, ymmo in Concilio Niceno sub papa Silvestro et Constantino imperatore celebrato circa annum domini 325 propter heresim Arrianam que ponit inequalitatem inter patrem et filium,

^eBCDEFG numeratur

^fA seq. ponere.

²PL 158, 312.

15 distincione cap. 1 *Canones*.³ Et iterum concilio primo Constantinopolitano celebrato sub Damaso papa et Theodosio imperatore circa annum domini 381 et propter heresim Macedoniensium confutandam asserentes spiritum sanctum non esse deum, symbola edita fuerunt de communi assensu latinorum et grecorum in quibus assertum est spiritum sanctum a patre procedere, nihil exprimendo de processu ex filio quod non est verisimile si hoc sensisset concilium.

Item posito quod spiritus procedit ab utroque aliter tamen a patre aliter a filio cum a patre per filium et sic non est immediate a patre, nec auctoritative a filio nec esset conveniencia personarum nec procedit ab illis ut uno principio, cum talis communis unitas est idemptitas et non est idemptitas rei vel persone vel essencie in divinis, ergo non est dare formaliter quod unum formaliter est illud idem principium a quo procedit spiritus sanctus quia nec unum personaliter nec unum essentialiter. In isto articulo patet indubie quid tenendum est; greci tamen in verbis videntur discrepare a sententia latinorum. Sed Lincolniensis in quodam tractatu videtur^a more suo concordare ipsos ecclesie, ubi sic sententia grecorum est quod spiritus sanctus est spiritus filii et non procedens a filio sed a solo patre per filium et videtur hec sententia contraria nostre^b quia dicimus spiritum sanctum a patre et filio procedere. Sed forte si duo sapientes, unus grecus et alius latinus, uterque verus amator veritatis et non proprie diccionis in quantum propria est de hac visa contrarietate decertarent, pateret utique tandem ipsam contrarietatem non esse realem sed vocalem tantum. Alioquin vel ipsi greci vel nos latini essemus heretici. Sed quis argueret Johannem Damascenum, beatum Basilium, Gregorium theologum, Gregorium Nicensem, Cyrillum, et consimiles patres grecos de heretica pravitate? Quis iterum argueret hereticos Ieronimum, Augustinum, Hillarium, et consimiles latinos? Verisimile igitur est quod non subest dictis verbis contrariis contraria sanctorum sententia: sicut enim multipliciter dicitur hoc huiusmodi sic hoc ex illo vel ab illo qua multitudine forme^c subtilius intellecta et distincta pateret verborum contrariorum concors sententia. Videtur ergo istum doctorem inven-

^aBCDEFG nititur.

^bA deest.

^cB multiplicate forte.

³Friedberg, *Corpus Iuris Canon.* I, 34.

ire grecos negare spiritum sanctum procedere ex filio ut persona originante sed procedere ipsum a filio ut medio capiente hoc a patre sicut habet esse a patre. Unde Johannes Damascenus dicit cap. 7 primi libri *Sententiarum* suarum spiritum⁴ sanctum a patre procedentem et in filio quiescentem ac si intenderet quod filius est medium causans spiritum sanctum nec ultra filium communicatur ista causa-
cio sed in eo quiescit et cap. 8 dicit: *Ex filio autem spiritum non dicimus; spiritum autem filii nominamus. Si quis autem spiritum sanctum non habuerit ait dominus apostolus hic non est eius et per filium manifestatum et traditum esse nobis confitemur. Insufflavit enim et dixit discipulis suis "accipite spiritum sanctum," sicut ex sole quidem et radius et splendor; item enim est fons radii et splendoris; per radium vero nobis splendor traditur et nos illuminat et a nobis percipitur, filium neque spiritum dicimus neque ex spiritu,* Hec Damascenus. Ex istis verbis innuitur istum doctorem spiritum sanctum causari per filium sed non ex filio quia filius non est persona formaliter principians et talem circumstanciam significat ista preposicio, ex, ut patet per Apostolum, *ex quo et per quem omnia*, etc. Cum enim per solem intelligit patrem et per radium filium et per splendorem spiritum sanctum, patet quod particulariter diceret patrem spirare per filium sicut lex splendet per radium. Dominus tamen Armachanus glosat⁵ eum aliter quod non intendebat illud esse articulum fidei tempore suo diffinitum ab ecclesia et docet quod ex dictis suis sequitur patrem et filium simul causare spiritum sanctum, aliter enim non diceret cap. 7, *verbum dei non posse esse ubi spiritus eius sit*, quia aliter, ut arguit, verbum dei esset defectuosius^l verbo nostro. Non enim potest ratio mentis noscere naturaliter ipsam^k mentem nisi ex hoc amet eam, ut patet ex supradictis cap. 5 et 6. Si autem diceretur spiritus filii eo quod est per filium manifestatus et datus hominibus, tunc contingenter esset spiritus filii et verius econtra filius esset filius spiritus sancti: prioritas ergo originis verbi ad amorem docet ipsum^l causare amorem. Et ad istum sensum glosatus est beatus Dionysius *De Divinis Nominibus* ubi⁶ vult solum patrem esse fontem deitatis et primam originem in natura divina, et

^lA diffusius.^kA seq. esse.^lA spiritum⁴i.e., *De Orthodoxa Fide*, PG 94, 806, 831.⁵non potui invenire.⁶PG 122, 1170.

tamen sicut a fonte per rivum procedit lacus, sic a patre per filium procedit spiritus sanctus.

Ad primam rationem dicitur quod non sequitur quia hoc nomen persona significans discrecionem limitat ad supposicionem personalem, ideo si persona est communis tunc hec universalis^m est communis. Si ergo abusive sumeretur hoc nomen persona in supposicione simplici tunc concedi posset personam esse communem. Sicut logici abutentes terminis concedunt esse singulare vagum cuiuscumque generis. Sed talis abusio est abicienda.ⁿ Sicut ergo signum particulare speciei limitat ad supposicionem personalem, sic diccio aliquis homo est communis sic tales termini, individuum, singulare, persona, etc. Quando dicitur ergo quod homo singularis sic egit limitatur animus ad cogitandum singulariter de homine quocumque voluerit. Sic etiam intelliguntur politici quando dicunt collegium vel ordinem durare per tantum tempus, sed personas vicissim mori et succedere et patet ratio diversitatis quare causare est commune et non persona.

- Ad secundum dicitur quod falsum assumitur, quandocumque enim multa concurrunt in eadem essencia singulari toti essencie attribuitur accio communis cuilibet illorum ut in qualibet substancia creata sunt tria quorum quodlibet est eadem essencia, ut patet primo libro tractatu *De Substantia*⁷ et toti essencie vel substancie attribuitur principaliter accio et actui minus proprie. Sicut generacio terminatur ad compositum principaliter et secundarie ad formam ex *Physicorum* V, potencie autem non attribuitur accio cum non sit de genere activorum. Sed secus est de divinis suppositis nam eo ipso quod una persona agit adextra et quelibet earum eadem accionem agit cum quelibet earum sit activissima et eadem discreta essencia et utique nulla potencia modo actus nec qualitas componens ut est in corporibus, ideo signanter vocantur persone et tres res trinitatis create sunt una persona. Unde quia quelibet persona creata dicit distinctam essenciam ab alia, patet quod cuiuslibet persone create agencia distinguitur ab agencia alterius. Si tamen per impossibile convenirent in eadem essencia singulari eadem foret agencia eorum.

^mBCDEFG illa.

ⁿA accienda.

⁷*De Ente Predicamentali* (ed. Beer), p. 34ff., "substancia."

Ad tertium conceditur assumptum et negatur consequentia nam iuxta dicta primo libro tractatu primo⁸ tales orationes infinite sunt equivoce ad tria vel quattuor sicut ad rem subiecti et rem predicati et ad rem verbi et ad aggregatum et patet quod patens est illa equivocatio; spirancia patris est patrem spirare et spirancia filii est ipsum spirare. Sed patrem spirare et filium spirare distinguuntur, ergo et ille spirantie, nam minor capit veritatem pro re subiecti et maior capit veritatem pro re verbi que est communis utrique persone cum esse unicum principium indivisibile et unicam potenciam spirativam sit commune utrique persone et tunc indubie est una spirancia. Sunt tamen due⁹ persone spirantes et duo spirancia et duo spiratores formaliter et adiective intelligendo, sed intelligi spiratorem substantive et principiative sic sunt unus spirator. Nec pono vim super verbale sive intelligatur uno modo sive alio modo quia constat quod utroque modo potest intelligi. Unde beatus Hillarius secundo libro suo *De Trinitate* dicit⁹ quod spiritus sanctus a patre et filio auctoribus procedere confitendus est.

Alii autem concedunt quod sicut trinitas est una virtus creativa sic est una prima causa, unus creator, et non multi creatores substantive intelligendo. Non dubium, nec est difficile cognoscenti predicationem formalem et essencialem concipere quomodo omne nomen⁹ subiectum connotans proprietatem adiectam subiecto con significato potest teneri vel adiective vel substantive. Et si obiciatur quod pari evidencia hec nomina principium et causa possunt sic sumi, et sic concedendum esset quod pater et filius essent duo principia et due cause spiritus sancti, fateor quod sic posset homo uti terminis. Sed contra modos loquendi ecclesie cum verbale prime forme sit propinquius adiectivis quam talia substantiva causa et principium et consimilia que conveniunt multis predicatis. Unde inventa est apud grammaticos distincio inter masculinum genus et feminineum in talibus verbalibus ut sic persone sunt due spiratrices et duo supposita spirancia sic isti duo sunt spiratores, id est spirantes. Sed non conceditur quod persone sunt spiratores propter limitationem predicationis⁹ licet sint spiratrices ut sepe dictum est in assimili.

⁹A add. spirantie.

PA seq. substantivum.

QA seq. substantive.

⁸*De Ente in Communi*, MS. Trin. Coll. Cambr. B. 16. 2, cap. 3, ed. S. H. Thomson (Oxford, 1930), p. 38.

⁹PL 10, 69.

Ulterius quo ad casum positum de desicione unius persone reliqua manente vel de generacione infinitorum filiorum et sic de quotlibet similibus non est magna vis quid tunc contingeret, quia quicquid homo potest cogitare, tunc contingeret, quamvis nihil posset tunc contingere. Conceditur ergo quod uterque, tam pater quam filius, est completissimum principium spiritus sancti quia unicum principium quod est uterque illorum sicut natura divina est univocum principium quod est singula illarum personarum et sic illud principium, quod est principium spiritus sancti, est trinitas. Et tamen principium spiritus sancti non est trinitas, quia si trinitas esset principium spiritus sancti tunc spiritus sanctus esset sui ipsius^a principium. Non enim posset verificari quod trinitas esset principium spiritus sancti nisi ad alterum illorum duorum sensuum: trinitas est pater vel filius vel ambo simul, quod quidem principium principiat spiritum sanctum, qui sensus noscitur ipse impossibilis, vel secundo modo, quod trinitas est communis essentia, que essentia est principium sancti spiritus. Sed si ista evidenciam moveret, sequitur spiritum sanctum esse principium sui ipsius, quia est illud quod est principium sui ipsius, non ergo est trinitas principium.

Ad quartum sunt tria dicenda^t contra grecos philosophos^t: non^u incurrimus anathema ex hoc quod in fine symboli editi contra Macedonium in concilio primo Constantinopolitano subiungitur "qui aliud docuerit, anathema sit." Sed qua fronte ergo inquirunt greci quod audiebant latini apponere in symbolo ecclesie *qui ex patre et filio procedit* cum non sit mencio de processu ex filio in priori concilio? Addidit enim ecclesia tam in symbolo ecclesie quam in symbolo Athanasii quod spiritus sanctus procedit a filio et hoc preter consensum grecorum. Pro isto notandum quod secundum diversitatem temporum et pululaciones heresum erant diversa concilia diversas hereses dampnancia. Macedonius autem negavit spiritum sanctum esse et non erravit, negando spiritum sanctum procedere a filio, ideo non fuit tunc necesse sed post addere quod spiritus procedit a filio nec movet addicio illius termini aliud quia, ut exponit Magister [*Sentent. I*] dist. XI per¹⁰ aliud contrarium

^aA deest.

^t . . . ^tBCDEFG deest.

^uA deest.

¹⁰PL 192, 552.

modum loquendi scripture I Ad Tim. I et Ad Gal. I, cum enim omnes veritates sunt connexe nulla iudicanda est aliena ab alia, ymmo si hoc moveret racionaliter grecos ipsi omnes essent excommunicati, cum nullus doctor sit in ecclesia quin aliud frequenter ab illo symbolo doceat. Secundo dico quod multa catholica sunt docta per sanctos et doctores ecclesie qui non sunt expresse posita verbaliter in scriptura. Ideo dicit Salvator Joh. XVI, 12: multa habeo vobis dicere; sed non potestis portare modo. Cum autem venerit ille spiritus veritatis, docebit vos omnia, et Joh. XXI, 25 ultimo, sunt autem et alia multa que fecit Ihesus; que, si scribantur per singula, nec ipsum arbitror mundum capere posse eos, qui scribendi sunt, libros. Patet enim quotlibet esse docta catholice in ecclesia quie non sunt expressa in evangelio, ut patet de descensu Christi ad inferos, de quotlibet condicionibus sacramentorum, et edicionibus symbolorum et conciliis diversis. Sed quia in scriptura sacra est omnis veritas philosophica et in sanctis doctoribus ratione duce veritas philosophica occulta est sepius manifesta, ideo dico tercio quod eque expresse sequitur ex sensu scripture quod spiritus sanctus procedit ex filio sicut et procedit ex patre.

Ex nullo enim sensu sano posset vocari spiritus filii et mitti a filio nisi quia causatur a filio habente auctoritatem originalem super illo sicut et pater habet super filium quem mittit. Unde Joh. XV, 26, ubi solum in tota scriptura dicitur filius procedere a patre, vocatur spiritus veritatis, id est verbi quod est veritas, Joh. XV, et nisi subesset ratio posset faciliter intelligi illa processio spiritus sancti solum de temporali illapsu in animas sanctas quomodo mittitur utraque persona divina. Sic enim legitur filium procedere Joh. VIII, 42, ego a deo processi, et Joh. XVI, 27, ego a deo exivi. Si dicatur quod processio eterna filii et spiritus sancti intelligitur in auctoritatibus, ideo quare, rogo, non in auctoritate? Luc. VI, 19, *virtus de illo exibat et sanabat omnes.* Nulla enim virtus creata posset hoc facere, cum ergo sancti doctores exponunt hoc de eterna causacione spiritus sancti a filio, unde maior auctoritas ad intelligendum in una auctoritate processum eternum quam in alia. Ex sensu ergo dictorum beati Johannis^v sequitur spiritum sanctum procedere communiter de utraque ut Joh. XIV, 26 dicit Salvator quod

^vSic A, alii codd. doctorum beatorum.

Pater mittet spiritum sanctum *in nomine meo*. Et Joh. XV, 26 *quem ego mittam vobis a patre*, et Joh. XVI, 7, *Si autem abiero, mittam vobis eum*, Et I Ad Thess. IV, 8 et Act. II, 18 dicitur filium effundisse spiritum sanctum. Et sic quicumque signanter negaverit proprietates verborum scripture secundum sua mysteria potest patenter arguere processionem spiritus sancti ex filio ex eius missione et dacione per filium. Aliter enim non pocius diceret hoc quod patrem mitti ac filium mitti a spiritu sancto. Unde Salvator Joh. VIII, 42 inculcat istam rationem iudeis, dicens: *Ego a deo processi et veni in mundum*. Et subdit evidenciam huius processus eterni: *neque enim a meipso veni, sed ille me misit*. Ac si vellet arguere ex quo pater mittit, mittit me temporaliter, sequitur quod habet in me auctoritatem originalem ut procedam ab eo eternaliter, nec aliter sane potest exponi illud Joh. XVI, 13, *Cum autem venerit ille spiritus veritatis docebit vos omnem veritatem. Non enim loquetur a semetipso, sed quecumque audiet loquetur*. Et quia posset illis verti in dubium a quo audiet, subdit: *Ille me clarificabit, quia de meo accipiet* et probat hoc esse possibile per hoc: *omnia quecumque habet pater mea sunt. Propterea dixi vobis, quia de meo accipiet et annuntiabit vobis*. Constat ergo si spiritus sanctus habet scienciam a filio tunc habet esse a filio. Hoc idem eciam docuit Salvator in facto Joh. XX, 22, ubi sic dixit: *hec cum dixisset, insufflavit et dixit eis: accipite spiritum sanctum*. Numquid credimus summam sapienciam sic insufflasse principaliter sine mysterio notabili? Nullus catholicus audet hoc dicere.

Per hoc ergo innotuit quod spiritus sanctus spiratur ab eo secundum deitatem sicut spiritus sanctus aereus spiratus est ab eo secundum humanitatem et illa doctrina fuit perutilis causa cum tunc minus modicum noverunt de eius deitate ut patet post de Thoma quem arguit de incredulitate et de Maria Magdalene cui propterea prohibuit tactum carnis sue. Unde Ysai. XI, 4 propter istum concordem processum a duabus personis vocatur spiritus sanctus *labium dei*, id est, secundam personam per quam deus loquitur. Non enim potest ad alium sensum dici quod filius habet spiritum sanctum nisi tamquam suum causatum. Et quo ad rationes patet advertendo produccionem adintra quod non est ratio quare spiritus sanctus procederet a patre quin per idem procederet

a filio. Istam conclusionem per media tacta pulchre deducit Augustinus *De Trinitate* XV, 26,¹¹ et notat filium bis dedisse spiritum sanctum semel in terra *Joh. XIV, 7*, et alias in celo, *Act. II, 7*, ad notandum amorem dei et proximi qui est effectus dacionis spiritus sancti. Rationes autem multas^w formant homines in ista materia ultra quam oportet in brigando seipsos in ambiguis, ut Sanctus Thomas ex relacionibus originis oppositis per quas distinguuntur persone arguit filium spirare.

Ad quintum dicitur cum beato Anselmo in *De Processu Spiritus Sancti* [XVI]¹² quod alio modo procedit filius a patre et alio modo spiritus sanctus, quia unus nascendo et alius procedendo. Et tangitur^x idem ab Augustino *De Trinitate* XV, 7¹³ et conformiter videtur dicendum quod alio modo principiat pater spiritum et alio modo filium, quia unus tamquam prima persona et alius tamquam secunda persona per se originans. Pater enim est principium ex quo est spiritus sanctus et filius principium per quod, et uterque eorum et ambo sunt unicum principium tam ex quo quam per quod est spiritus sanctus. Verumtamen nec plenius nec perfectius nec magis aut prius procedit spiritus sanctus a patre quam a filio, cum uterque sit idem principium completissimum spiritus sancti, inter quod et spiritum sanctum productum non cadit medium, patet quod ab utroque immediate procedit.

Beatus tamen Hillarius dicit in libro suo *De Trinitate* XII quod¹⁴ spiritus sanctus procedit a patre per filium, non quod filius sit instrumentum vel medium ad producendum spiritum sanctum vel quodcumque aliud genus cause per quod pater agit sicut homo operatur per intellectum vel artem; sed quia filius habet esse et per consequens vim spirandi a patre dicitur quod pater producit spiritum sanctum per filium communicando sibi vim spirandi, ac si una persona auctorizaret aliam ad spirandum causandum productum suum perfectissimum et sic per preposicionem significat circumstanciam cause agentis producti ut sic dicto homo per intelligenciam suam producit voluntatem. Filius enim licet non sit causa per quem producit amorem, tamen est causa relacionis originis patris ad

^wA seq. varie

^xABE capitur.

¹¹PL 42, 1092.

¹²PL 158, 309.

¹³PL 82, 1066.

¹⁴PL 10, 469.

spiritum sanctum cum sit idem principium in numero cum patre et a patre. Et sic exponit Augustinus *De Trinitate* XV, 17 dicens quod ideo *spiritus*¹⁵ *sanctus principaliter procedit a patre*. Et Ieronymus *Epistola* 88 dicit¹⁶ spiritum sanctum procedere a patre. Richardus *De Trinitate* VI, 8 et 9 dicit¹⁷ spiritum sanctum mediate procedere a patre et immediate a filio, que omnia sonant quod pater habet a se potenciam spirandi et filius a patre habet subauctoritatem. Talis autem communicacio personarum non est possibilis in creaturis quia pater et filius sunt idem auctor in numero spiritus sancti quod non convenit diversis essenciis. Et patet quod eque auctoritative spiritus sanctus procedit a filio sicut a patre quamvis filius habeat hoc a patre, et cum non sit disconveniencia in divinis in essencia, patet quod quelibet persona divina convenit cum qualibet, quia eadem essencia est quelibet earum: filius ergo convenit patri in producere vel causare et spiritui sancto in produci vel causari, et pater videtur spiritui sancto convenire in genito, quamvis videatur Augustinus dicere quod pater sit quoddammodo equivoce ingenuus respectu spiritus sancti. Ulterius conceditur quod spiritus sanctus procedit ab istis tamquam uno principio eius et non multis eius principiis, cum nulle persone divine sunt cause sed causa unica et tamen contingit assignare tria, scilicet principium filii quod est unica persona patris, principium spiritus sancti quod est due persone, et principium creature quod est trinitas. Et hec omnia sunt idem principium vel causa. Verumtamen primum ut sic non est multa supposita, secundum ut sic est tantum duo. Sed tertium ut sic est tria supposita, et hec omnia idem numero.

Et si queratur cum pater et filius sunt unum principium spiritus sancti vel tantum sunt unum personaliter vel essencialiter, dicitur quod sunt unum essencialiter sed non sic principiant spiritum sanctum sed ut unum principiando vel spirando, communis enim spirancia in duabus personis est que primo requirit unitatem sui subiecti ideo nec ut unum personaliter nec ut unum essencialiter principiant quicquam adintra sed ut unum spirans. Ulterius concludit Sanctus Thomas *Summe* sue I quest. 36 quod¹⁸ pater et filius

¹⁵PL 42, 1081.

¹⁶PL 22, 355.

¹⁷PL 196, 972.

ut plura principiant spiritum sanctum quia ut duo supposita concorditer volencia producere ipsum secundum ultimum potencie spirative. Non enim generalis unitas nec generalis distincio est per se causa et completa produccionis spiritus sancti sed tam unitas quam pluralitas sit contracta ad duas priores personas, unde alii negant utramque reduplicativam. Alii concedunt utramque et sic de varietate respondendi quo ad principaliter, proprie, universaliter vel magis producere spiritum sanctum, et variacio responsionis stat in verbis non in sententia ut quidam dicunt; vocant auctoritative spiritum sanctum ut communicatur filio subauctoritative et ut communicatur patri ex se auctoritative, et dicunt quod spiracio est a patre per filium sicut aqua lacualis sit a fonte per rivulum.

Nec mirum si doctores varie loquuntur in ista materia, quia deficiunt voces quibus variaretur⁷ tam excellens veritas. Non⁸ oportet equivocare mutando quod perfectum est et abiciendo imperfectum per abstractionem intellectus ita quod quilibet communis conceptus quem habemus hic de deo quoddammodo sit analogus et quo ad logicam de numerositate rerum in deo dictum est primo. Nam idem commune principium ponit in numerum cum patre^a vel spiritu sancto, cum sit utrobique realis idemplitas nec principium filii ponit in numerum cum principio communi spiritus sancti. Nec commune principium spiritus sancti ponit in numerum cum communi principio creature cum omnia hec tria sunt unum principium quamvis distinguuntur personaliter inter se invicem nec sequitur quod unum illorum principiorum sit non persona propter hoc quod est illud quod non est persona, scilicet trinitas, tamen implicat filium esse illa principia.^b Tamen quia non sequitur natura divina est trinitas que est non persona, ergo ista natura est non persona.

Uterius notandum quod ista oracio est imperfecta, pater communicat filio essenciam, nisi subintelligendo in verbo unam aliam rem a filio cui communicatur quia communicari vel esse commune est ad numerum duorum. Et sic intelligendo concedi potest quod pater communicat sibi essenciam sic quod est causa quare essencia

⁷A narraretur.

⁸A ideo.

^aA filio.

^bA deest.

¹⁸*Summa Theologica* I, xxxvi, 4.

est communis sibi et aliis et tamen nec causat se nec est causa quare est essencia ut dictum est superius, quamvis est causa quare est communis essencia sicut est causa comunicacionis essencie. Ita concederet logicus quod pater est causa communis essencie et tamen non est causa essencie intelligendo simpliciter per communem essenciam comunicacionem essencie.^e

^e*A seq.* Deo Gracias; *C seq.* et sic est finis huius libri de trinitate; *D add.* Explicit edicio sive tractatus de trinitate Anno Domini MCCCC; *E seq.* Sancta quippe rusticitas solum sibi prodest et quantum edificat ex vite merito ecclesiam Christi tantum nocet si destruuntibus non resistant. Malachias propheta Ymo per Malachiam dominus interrogavit sacerdotes legem in tantum sacerdotis officium est interrogatum respondere de lege. Hec Ieronimus in prologo Bible; *F seq.* Explicit edicio sive tractatus de trinitate; *G seq.* Laus tibi sit Christus, etc.

INDEX NOMINUM ET LOCORUM

- Abraham, 35, 80
 Adam, 80, 121
 Alfarabi, *De Causis*, 107, 147
 Ambrosius, 102; *Hexameron*, v, 55;
 De Trinitate, ii, 135
 Anselmus, 2
 Cur Deus Homo, i, 33, 46
 De Incarnatione Verbi, vi, 96; viii,
 87; xiii, 124
 De Spiritus Sancti Processione,
 xvi, 181; xviii, 173
 De Veritate, vi, 48
 Monologion, prolog., 10; xi, 41; xv,
 70; xxv, 119; xliv, 66, 85; liv, 64;
 lxxix, 102
 Proslogion, viii, 123; xxiii, 76, 126;
 xxv, 126
 Antichristus, 23
 Apostoli, 14, 42, 47
 Aristoteles, 30, 32, 95
 De Predicamentis [Categorie] v, 45;
 viii, 44; xi, 18; xii, 146
 De Anima, ii, 39, 102, 145; iii, 6
 De Celo, i, 91, 149; ii, 91
 De Mundo, vi, 93, 146
 De Soph. Elen., xi, 53
 Ethica, ii, 18; iii, 53, 73; vi, 10
 Metaphysica, ii, 18; iv, 118; v, 23,
 111, 147, 158; xii, 17, 27; v, 146
 Physica, i, 53, 68, 153; ii, 15; v, 31,
 176; vii, 127, 182; viii, 31, 53, 56
 Posteriora, i, 31; ii, 34
 Topica, i, 14, 41; ii, 114
 Arrius, 173
 Athanasii, *symbolum*, 173, 178
 Athenienses, 1, 159
 Augustinus, 2, 5, 28, 32, 84, 102, 130,
 145, 167, 168, 174, 182
 Confess., vi, 92; vii, 26
 Contra Maximum, ii, 66, 162
 Contra Quinque Haereses, 26
 Contra Simplicianum, ii, 125
 De Civitate Dei, viii, 27, 30; x, 26,
 146; xi, 51, 53, 71, 78, 81, 87, 102;
 xii, 87; xiv, 71; xviii, 29
 De Cognitione, vi, 66
 De Diversis Quest., 3, 180
 De Doctrina Chr., i, 47, 117; ii, 49;
 iv, 89; v, 168; *passim*, 67
 De Immortalitate Anime, xiii, 27
 Di Libero Arbitrio, ii, 53
 De Mendacio, vi, 38
 De Musica, vi, 78, 89
 De Natura Boni, xviii, 78
 De Process. Spirit. Sanct., xvi, 269
 De Quantitate Animae, xxxiii, 5
 De Quest. Vet. et Nov. Legis., iii, 6;
 cxxii, 135, 144
 De Trinitate, 68, 130; i, 10, 117, 135;
 ii, 67; v, 76, 81, 86, 102, 103, 119,
 162, 173; vi, 76, 86, 88, 138, 157,
 158; vii, 80, 81, 83, 85, 101, 102;
 ix, 41, 61, 70, 71; x, 4, 6, 61, 116,
 117; xi, 69; xii, 62; xiii, 19; xiv,
 61, 67; xv, 4, 6, 44, 50, 61, 65, 71,
 84, 118, 119, 181, 182
 De Vera Religione, ii, 78
 Enchiridion, xvii, 40; xviii, 40
 Epistola Ad Maximum, 137
 Ad Volusianum, iii, 61
 Contra Ieronimum, ix, 160
 Liber de Vivendo Deo, [CXLVII]
 12
 Epistola CXVIII, 30
 Octag. Tr. Quest., xvi, 144; xviii, 3;
 xxiii, 86; xxviii, 27; xlviii, 10, 15
 Retractiones, i, 11, 27, 38, 86
 Super Gen. Ad Lit., iv, 51, 55, 61,
 78, 85; xii, 20, 61, 78
 Super Joh., 9, 55, 144; xl, 23
 Averroes, *Commentator*, 42, 79
 De Anima II, *Comment* 5, 168
 De Celo III, *Comment* 56, 68, 76
 Metaphysica IV, *Comment* 2, 118;
 V, *Comment* 38, 111; IX,
 Comment 7, 54, 75, XII,
 Comment 3, 27; XII,
 Comment 9, 17
 Baëumker, L., 28n.
 Barlaam, Abbas, 149
 Basilii, 174
 Baur, Ludwig, 144
 Boethius, 84
 Arismetica, i, 90; xxiii, 128
 Topica, i, 22
 Bradwardinus [*Doctor Profundus*]
 De Causa Dei, i, 83
 Cain, 80, 121
 Canones, Niceae, i, 174
 Christus, 1, 7, 8, 11, 20, 24, 25, 32, 33,
 34, 35, 36, 37, 38, 40, 42, 43, 50, 85,
 92, 101, 111, 122, 133, 152, 155,
 156, 159, 160, 179, 180, 184

- Chrysostomus, Johannes, 145
Omel. Super Epist. Ad Heb., xxii, 22, 23
 Cicero, 136
Topica, xix, 22
 Claudianus, 27
De Statu Animarum, 28
 Concilium Constantinopolitanum, 173, 174, 178
 Concilium Lugdun., 173
 Concilium Nicaeanum, 173
 Constantinus Imperator, 173
 Cyrillus, 174
- Damasus, Papa, 174
 David, 89
Decretalis, 150, 158, 159, 166, 173
De Isometris, 56
 Dionysius
De Divinis Nominibus, 175
 vii, 9, 23; xiii, 115
 Doctor Mendosus, 166
 Duns Scotus [*Doctor Subtilis*]
Sentenc. 1, 2, 29, 160, 165
 Dziewicki, M. H., 139n., 165n.
- Elias, 7
 Elizeus, 7
 Eugenius, Papa, 135
 Eva, 80
- Fitz-Ralph, Ricardus,
Summa in Quest. Armen., v, 175;
 vi, 172; vii, 175
 Friedberg, E., 150n., 158n., 174n.
- Greci, doctores, 84, 102, 174
 Gilbertus Porretanus,
Liber Sex Princip., 44
 Gregorius I, Papa, 34
Omelia xxvi, 18
 Gregorius X, Papa, 173
 Gregorius Nyssa, 174
 Gregorius Theologus, 174
 Grosseteste, Robertus (Lincolniens.)
 2, 146, 174
Analytica Posterior., 15
De Libero Arbitrio, 144
Dicta, xlviii, 41
Hexameron, i, 45; xiv, 61
- Hebrei, 24
 Henricus Gandavensis, [*Doctor Solemnis*] *Sentencie*, 83
 Hermes, 26, 27, 28
De Verbo Perfecto, 26
- Hieronymus, 174, 184
Epist., lxxxviii, 182
 Hilarius, 84, 102, 145, 174
De Trinitate, ii, 177; ix, 85; xii, 181
 Hugo de Sancto Victore, 2
De Sacramentis, x, 20; xiv, 30
Sentenciarum, i, 11
- Ioachim, Abbas, 149, 150, 159
 Isidorus
Etymologiae, vii, 136
- Jacobus, 113
 Johannes Baptista, 145
 Johannes Damascenus, 174
De Trinitate, ii, 135
I Sentenc. [De Orthodoxa Fide], 175
 Jordanes Nemorarius
De Ponderibus, ii, 59
- Latini, Doctores, 102, 174
Liber 24 philosophorum, 28
 Lincolniensis, *vide* Grosseteste
 Lucifer, 42
- Macedonius, 174, 178
 Mahometus, 133
 Malachias, 184
 Maria, Beata Virgo, 33
 Maria Magdalena, 180
 Melissus, 153
 Mercurius, *vide* Hermes
 Methodius Martyr, *Convivium*, 123
 Moyses, 6, 7, 8, 49, 73, 121
 Muckle, J. T., 62n.
- Origenes, 72
- Paulus Apostolus [*vide et Ind. Sac. Scrip.*], 8, 12, 24, 32, 43
 Parmenides, 153
 Patricius Prefector, 28
 Petrus Aballardus
De Trinitate [Epitome Chr. Theol], 24
 Petrus Helie
Absoluta, 169
 Petrus Lombardus, 159
Sentent., i, 29, 60, 85, 86, 157, 159, 164, 167, 168, 178
 Pitagorici, 91
 Plato, 28, 30, 50, 130, 136
 Platonici, 27
 Porphyrius
Isagogen, 139

- Ricardus de Sancto Victore, 2
De Trinitate, iv, 101, 167; vi, 182;
 xi, 182; xxii, 161
- Sabelliani, 100
- Saraceni, 33, 133
- Sarton, George, 102n.
- Seth, 121
- Silvester, Papa, 173
- Socrates, 130, 136
- Symbolum Athanasii, 173, 178
- Theodosius Imperator, 174
- Thomas, Apostolus, 34
- Thomas Aquinas, 181
Senten. Petri Lomb., 146, 147
Summa, i, 129, 151, 182
- Thomson, S. H., 177n.
- Urso, *Aphorismi*, 102
- Vitello Thurinop.
Opticae, i, 55
- Westermann, E. J., 41n.
- Wyclif, Johannes
Logica, 129
De Ente in Communi, 125
De Ente Primo, 139
*Purgans Errores Circa Veritates
 in Communi*, 64, 100
*Purgans Errores Circa Universalia
 in Communi*, 129, 140, 149, 156
De Ente Predicamentali, 166, 176
De Universalibus, 129, 150, 164;
 i, 45; iv, 127, 129; v, 127; vi, 154,
 155, 161; ix, 148
De Intellectione Dei, 120
De Sciencia Dei, 120
De Eucharistia [ut patebit in
materia], 111, 121, 123

INDEX LOCORUM SACRAE SCRIPTURAE

Genesis:

i:31, 87
iv:10, 49
vi:3, 122
vi:5, 121
vi:11, 123
xviii:20, 49
xxviii:14, 91

Exodus:

iii:14, 116
vii:1, 73
viii:19, 49
xx:5, 124
xxiii:13, 49
lxxxi:6, 73

II Regum:

xxiii:8, 89

Job:

xi:8, 92

Psalmi:

ii:7, 72, 89
xiii:1, 42
xxxii:6, 172
xxxvii:2, 123
xxxviii:7, 62
lxxvii:65, 124
lxxix:20, 49
xcv:5, 73
cix:1, 48
cix:3, 83
cxvii:16, 49
cxviii:69, 91

Proverbia:

viii:25, 72

Ecclesiastes:

ii:1, 43

Sapientia:

vi:1, 119
xi:21, 50
xii:18, 124

Ecclesiasticus:

i:3, 27
xxxvii:23, 24, 41

Isaias:

xi:4, 180

xiv:13, 42

xli, 29

lxiii:1, 11

lxvi:9, 65

Daniel:

iii:72, 48

Habacuc:

ii:4, 24

iii:2, 124

Matthaeus:

i:20, 73

v:19, 42

v:37, 39

vi:10, 128

vii:21, 41

viii, 11

xi:27, 138

xii:32, 92

xxv:31, 124

xxvi:26, 43

xxvi:39, 36

Marcus:

iii, 11

iii:29, 73

v, 11

xiii:32, 36

xiv:24, 43

Lucas:

i:35, 73

iv, 11

vi:19, 179

xii:10, 92

xvii:5, 10

xix:11, 124

xxii:17, 43

Johannes:

i, 28

i:1, 39, 60, 71, 72, 74, 139, 175

i:3, 166

iv:24, 77

iv:42, 20

v:36, 7

viii:42, 179, 180

viii:44, 48

viii:56, 35

viii:58, 80

x:29, 144

- x:38, 7
 xiv:6, 138
 xiv:7, 181
 xiv:20, 78
 xiv:26, 73, 179
 xv, 72, 179
 xv:26, 72, 172, 173, 179, 180
 xvi:7, 180
 xvi:12, 179
 xvi:13, 180
 xvi:27, 179
 xvii:3, 72, 138
 xx:22, 180
 xxi:25, 179
- Actus Apostolorum:
 i, 42
 i:3, 7
 ii:17, 181
 ii:18, 180
 viii, 11
 xvii:23, 1, 111
 xix:1, 111
 xix:2, 108
- Ad Romanos:
 i:17, 24, 28
 viii:24, 18
 viii:38, 12
 x:17, 11, 28
 xi:22, 124
 xi:33, 91
 xi:36, 3, 76, 103
- I Ad Corinthios:
 ii:11, 138
 iii:12, 124
 xi:25, 43
 xii:3, 49
 xii:6, 126
 xii:21, 48
 xiii:12, 5, 10, 12, 32
 xv:54, 37
- II Ad Corinthios:
 iv:4, 73
 v:7, 17
 viii:2, 34
 xii, 36
 xii:4, 12
 xiii, 167
- Ad Galatas:
 i, 179
 ii:20, 24
 iv:6, 172
 v:22, 116
- Ad Ephesios:
 iii:18, 91
 iv:23, 62
- Ad Colossenses:
 i:15, 76
 i:16, 77
 iii:10, 62
- I Ad Thessalonicenses:
 iv:8, 180
 vi:17, 33
- II Ad Thessalonicenses:
 ii:11, 73
- I Ad Timotheum:
 i, 179
- II Ad Timotheum:
 ii:6, 35
- Ad Philippenses:
 iii:19, 73
- Ad Hebraeos:
 x:31, 124
 xi:1, 17
 xi:6, 17, 22
- Jacobus:
 ii:19, 11
 v:4, 49
- I Petrus:
 iii:15, 34
- I Johannes:
 i:1, 34
 vii, 72
- Apocalypsis:
 xvi:15, 124

INDEX RERUM

- Ablativus ut modus representandi relacionem, 84
 ——— connotat relaciones adintra, 84 *seqq.*
 Abraham credidit Christum esse in tempore suo, 35
 ——— Salvator erat antequam, 80
 Accidens dicit suum subiectum, 44
 ——— non potest separari a suo subiecto, 111
 ——— nullum potest esse deo, 67
 ——— accidencia, confusio et distincio sunt eidem actui, 114
 Adam, Eva, Cayn, tres persone sed non trinitas, 80
 Adhesio pura vel simplex, quomodo dicitur, 21
 Amen, Amen, quid significat, 40
 Analoga infinita sunt res divine, 151
 ——— analogum est medius inter equivocum et univocum, 118, 126
 ——— analogum quod est humana passio non attribuitur deo, 124
 Anima intellectiva est trina, 3, 4
 ——— vel spiritus creatus est imago imitatoria dei, 62
 Antropospatos ponunt grammatici figurative in deo, 98
 Apostoli habebant experimenta de operibus miraculosis, 34, 35
 Appetitus (movere, descendere, etc.), 52, 53, 56, 57, 60
 ——— regularis nature producit certissimas conclusiones, 54, 55, 56
 Argumentum est signum denotans veritatem, 9
 Arismetrici dicunt trinitatem existere in numero, 68
 ——— non capiunt sententiam unitatis in deo, 90
 Aristoteles ignorat ydeas, trinitatem, 42
 Ars imitat naturam, 59
 Articuli fidei veri et rationabiles in patria, 5, 9
 ——— probantur per miracula, 7
 ——— non sunt per se inevidentes, 6
 ——— sunt demonstrabiles in lumine naturali? 17 *seqq.*
 ——— articulus fidei, nullus solemnizatus nisi probari posset, vel sequitur ex scriptura, 173
 Astronomici inveniunt triplicem dimensionem mundi, 69
 Athenienses ignoranter coluerunt, 1, 111
 Auctores utuntur terminis quandoque large et quandoque stricte, 196
 Auctoritas dei nos docet, 20
 ——— necessaria ad firmandum fidem, 4, 32
 Averroes contradicit trinitati, sicut Aristoteles, 17, 30

 Beatitudo sanctorum in patria, 91
 ——— beatus potest syllogizare ex intuicione, 31
 Bona, 15 que habebuntur in patria, 126
 Bonitas dei relucens in creaturis, 87
 ——— singularis dei est infinita, 127

 Catholicus tenet quod salvabitur si perseveraverit, 38
 Causa non solum materialis sed agens, 146
 Christus erat necessitatus, 33
 ——— habuit formidinem, 36
 ——— quomodo potest dici eum ignorare? 24, 25
 Commune, nullum ponit in numero cum suo per se inferiori, 148
 Communicare est facere commune vel causare ut sit commune, 167
 Compositum non est in deo, 79
 Concilium Constantinopolitanum dicit spiritum sanctum esse deum, 174

- _____ Niceanum, 173
 Corpora naturalia appetunt moveri ad loca naturalia, 54
 _____ appetunt secundum fines, 57
 Credere est primus actus viventis spiritualiter, 24

De Eucharistia, tractatus ostenderit quod accidens non potest separari a suo
 subiecto, 111
Decretalis dampnat errorem de Trinitate, 158 *seqq.*
 Demonstratio possibilis est multis modis, 16
 Deus a deo differt? Respondeo quod non, 134
 _____ agit adintra, 63
 _____ analogice et non pure univoce est ens, 116
 _____ disposuit omnia in mensura, numero, et pondere, 50, *seqq.*
 _____ distinguitur? Respondo quod non, 134
 _____ erat verbum, 71
 _____ est ens per attributionem, 116
 _____ est infinitum numerosus? 75 *seqq.*
 _____ est omnis in omnibus, 126
 _____ est trinus, non triplex, 76, 136
 _____ "gignere deum," quid significat? 137 *seqq.*
 _____ habet actum noscendi proportionalem actui nostro, 107
 _____ inquantum deus vel deitas benedicat, 167
 _____ lucidior et melior quam sensibilis creatura, 113
 _____ non est individuum alicuius universalis, 106
 _____ non generat deum, 157 *seqq.*
 _____ non per accidens habet aliquam denominationem, 106
 _____ non posset benedicere si non posset salvare, 161
 _____ non potest in via cognosci? 115
 _____ non solum impellit adextra, ut creatura, 15
 _____ potest se intelligere, intelligit se, delectatur in se, 61
 _____ producit actum sibi consubstantialem, 64
 _____ quomodo scriptura dicit quod doluit, etc., 121 *seqq.*
 _____ si differt a deo, est pluralitas deorum, 134
 _____ ut usurpacio mundi a diabolo, 73
 _____ "deum" et "deos," scriptura notat differenciam inter, 73
 _____ deum, videmus in via per speculum, 32
 Dicere est triplex, scilicet mentis, operis, oris, 39, 41, 48, 49
 Discipuli crediderunt trinitatem cum fuerunt fideles, 111
 Distancia est magna inter omne conveniens deo et creature, 99
 Distinctio est inter dicens et dictionem dei, 63
 _____ est plus quam inter duas res, 63
 _____ inter personam et essenciam, 143
 _____ inter signum et signatum, 47
 _____ personarum est plus quam distinctio essenciarum, 95
 Doctor mendosus volens magnificare gentem suam, 115
 Duplicitas in loquendo fugenda est, 39, 40

 Ecclesia Catholica necessaria est ad credendum scripturas, 160
 _____ est seducta logica Parisiensi, 158
 _____ nihil ordinat nisi subsit ratio, 162
 Ens commune analogum ad deum et creaturas, 125
 _____ entis distinctio non est in oppositum inter signum et signatum, 47
 Equivocacio in terminis destruit veritatem, 40
 Essencia communis, quare non generat si persona generat? 157
 _____ divina causat vel principiat omnes creaturas, 161
 _____ divina non dicitur simpliciter et formaliter ad aliquid relativè, 164
 _____ divina, utrum generat, 141, 161

- _____ divina non est quarta res, 149
- _____ est pater filii et tamen non gignit filium, 169
- _____ vel natura essentialiter appetit, 59
- Eternitas, sapientia, et bonitas sunt idem spiritus dei, 119
- Exclusiva et exceptiva in syllogizando, quomodo operatur, 140, 141
- Exempla dei in natura, 92
- _____ humani trinitatis non sunt omnia puerilia, 69
- _____ exemplum trinitatis in anima, 3
- Experimenta, apostoli habebant, 34, 35
- Felicitas est finis ad quem homo ordinatur, 9
- Fides catholici non est sibi facta, 8
- _____ de prius viso, 12
- _____ est argumentum non apparencium, 23
- _____ est basis omnium aliarum virtutum, 22, 23
- _____ est fundamentum totius noticie, 32
- _____ est medium inter opinionem et scienciam, 21
- _____ est de perfecto et consequenter de futuritione, 35
- _____ et sciencia de eodem non repugnant, 17, 19
- _____ infusa necessitata ad probandum articulos fidei, 19
- _____ infusa testatur per Scripturam, 9
- _____ necessitata ad credendum trinitatem, 3, 4
- _____ parva ut granum sinapis, 23
- _____ potest esse intuita a viatore, 11
- _____ prima, firma ut adhesio creature, 21
- _____ spes, caritas, per se sunt virtutes theologice, 14
- _____ fidem et scienciam, est possibilis habere de eodem? 13 *seqq.*
- _____ fidem et spem, quid distat inter? 35, 36
- _____ fidem, gradus contrahendi, 20
- Filius dei non producit ex nihilo, 84
- _____ dicit, "nemo novit patrem nisi filius," 138
- _____ differt a patre causalitate, non gradu, 135
- _____ est eadem causa que pater, 147
- _____ gignit ex sua substantia quia communicat suam substantiam, 168
- _____ nec inquantum genitus est essentia vel aliquid, 170
- _____ producit a principio naturali, 66, 83
- _____ vocatur noticia, sapientia, numerus, 51, 64, 78; numerus, 51, 78
- _____ filio appropriatur pondus, 109
- Finis ad quem homo ordinatur est felicitas, 9
- Forma consecrationis hostie, 43 *seqq.*
- Fructus spei est pura visio dei, 34
- Furere, invidere, potest deus? 98, 121 *seqq.*, 178
- Generacio est coeterna, 94
- Genus dicit speciem, 45
- Geometrici inveniunt triangulum habere tres angulos equales, 69
- Gracia infunditur post adhesionem, 7
- _____ justificans est in baptismo Christi, 111
- Grammatici dicunt grammaticam ponere solum tres personas, 68
- _____ errant ad ponendum tantum tres species, 88
- _____ ponunt antropospatos figurative in deo, 98
- _____ grammatica tractat de significatione terminorum, 95
- Greci dicunt spiritum procedere solum ex patre, 65, 179
- _____ quomodo utuntur terminis *usion*, *usiosim*, *ypostasim*? 102
- _____ videntur discrepare a sententia latinorum, 174
- Homo assimilatus est deo ut ignis carboni per accensionem, 37

- _____ est naturaliter ordinatus cognoscere in statu innocencie, 11
- _____ in scriptura est mens rationalis in imagine creacionis, 62
- _____ non est auctor sed discipulus infallibilis auctoris, 33
- Incarnacionis, exemplum in lacu et rivo, 87
- Insipiens in corde suo, 42
- Intellectus agens et intellectus possibilis et voluntas inter se distinguuntur, 68
 - _____ se habet in multis notiiciis eius, 110
- Intelligere unam personam non intelligendo reliquam, est possibilis? 107 *seqq.*
- Intenciones, est dare singularissimas, tam in via quam in patria, 111
- Intuicio, omnis est visio directa, 20
- Jacob vidit faciem angeli et anima sua salvatur, 113
- Latini, quomodo utuntur terminis, 102
- Latitudo, longitudo, profunditas dei, quid significant, 91 *seqq.*
- Leges nature de mocione, *etc.*, 56 59 *seqq.*
- Legislator comprehendit necessitatem conformitatis oris et mentis, 44
 - _____ comprehendit necessitatem dare populo rudi testamentum, 29
- Lex eterna docet terram descendere, 55
- Locus ab auctoritate dei, quam necessarius, 45
 - _____ docet me, 29
 - _____ in Biblia nos persuadet ad credendum trinitatem, 135
- Logici inveniunt trinitatem in syllogismis, 68
- Lumen fidei est tripartitum, 6
 - _____ naturale et fides, 15, 36
 - _____ supernaturale iuvat veritatem, 31
 - _____ luminis naturalis defectus, consequenter fides appareat impossibilis, 36
- Maneries terminorum et eorum significacio, 105, 150, 164
- Materia causat et format subiectum suum, 147
 - _____ forma, et compositio sunt eadem essencia, 61, 62
 - _____ non est in deo, cum sit actus purus, 93
- Membra dei in scriptura, 48, 49
- Memoria, intelligencia, voluntas, 4, 5, 6, 8
- Mens humana habet unam noticiam abditam de deo, 68
- Mensura ut deus pater, 51, 78
 - _____ numerus et pondus, 50
- Meritum, in quo fides non habet, 18
- Miracula, Moyses probavit articulos per, 7, 11
 - _____ miraculis, evidencia ex, suadit populos, 11
- Mocio corporum naturalium, 54, 55, 56, 57, 58
- Mundi possunt scire veritatem in patria, 11
- Modernorum, communitas dicunt erronee, 100
- Musici ponunt triplicem proporcionem sonorum, 69
- Natura creata tripliciter dicit se, 60
 - _____ divina differt a natura humana et est melior, 163
 - _____ divina est communis ad quamlibet trium personarum, 130
 - _____ divina est unica, 80
 - _____ divina principiat omnes creaturas, 166
 - _____ indivisibilis dei dicit nullum accidens in deo, 97
 - _____ omnis, appetit pro qualibet mensura sui periodi suum esse, 52
- Nomina "deus" et "homo", quid significant? 101 *seqq.*
 - _____ omnia que dicunt habitudinem dei ad creaturas, 98
- Nociones infinitas potest deus habere, 81
- Noticia abstracta quam habeo de deo est confusa, 112

- _____ fidei est enigmatica in via, 10
- _____ fidei non repugnat, 12
- _____ intuitiva premissarum potest antecedere ad scienciam, 32
- _____ non potest manere in beato sine fide, 36
- _____ noticiam infusam habuit primus parens, 11
- Numeri rerum in deo, possunt esse 12 aut plus combinaciones? 148
- _____ numerositas rerum in deo, si sunt de imperfeccione, 76
- _____ numerus ut deus filius, 51, 52, 78
- Nutriti in materia de universalibus possunt intelligere diversitates rationum, 60, 63

- Paralogismi, multa dicta contra trinitatem sunt, non syllogismi, 129
- Pater est causa, sed non essencia, 143, 147, 165, 183, 248
- _____ et filius et spiritus non sunt formaliter sed simpliciter essencia divina, 165
- _____ et filius ut completissimum principium spiritus sancti, 178
- _____ filii est productur filii, 162
- _____ genuit deum filium sed non consequenter deus differt a deo, 137
- _____ non est senex nec impotens, nec invidus, 66
- _____ precedit filium causalitate non natura, 144, 145
- _____ principium trinitatis, 167
- _____ spirat per filium, 175
- _____ utrum est causa essencie divine, 165
- _____ vocatur mensura, 51, 78; potencia, memoria, 64
- _____ patri appropriatur mensura, 175
- Perfectio, omnis simpliciter est deus, 98
- Persona distinguitur formaliter vel secundum rationem, 149
- _____ divina nulla est causata, 77, 146
- _____ divina, quolibet habet unum personalem modum principiandi, 77
- _____ inquantum persona est substancia, 169
- _____ personam esse est prius quam esse patrem, 81
- _____ personas, ecclesia vocat qui sunt pares, 65
- _____ personarum distinctio, quid sit? 39, 95 *seqq.*
- _____ persone subsistent preter relaciones quarum multi sunt, 82
- _____ persone sunt tres ac sigillatim quolibet earundem, 158
- _____ persone tres differunt numero non natura, 135
- _____ verbi communicatur duabus personis, 103
- Philosophi Athenienses ignoranter coluerunt Christum, 1
- _____ in communi sciverunt omnia, 26
- _____ multi probaverunt trinitatem, 26
- _____ pauci possunt in toto distinguere trinitatem, 52
- _____ philosophia secretissima et altissima absconditur in verbis, 77
- _____ philosophum oportet inniti principiis fidei, 29
- _____ philosophus qui deridet noticiam trinitatis, 92
- Plebis, maior pars, non est capax rationum fidei, 29
- Pondus ut spiritus sanctus, 51, 52, 78
- _____ ponderibus, conclusiones de, 59
- Predicaciones accidentales concedende sunt de abstractis, 166
- Preposiciones significant relacionem in divinis, 175
- Prima causa ostendit se et inducit hominem ad veritatem, 37
- _____ materia appetit formam, 53
- Prioritas unus persone super aliam non est temporis nec nature, 83
- Processio filii et spiritus sancti ut distinctio, 70
- _____ in infinitum non est possibilis respectu trinitatis, 78
- _____ processus in deo preter tria non est possibilis, 106
- Producere vel spirare spiritum sanctum convenit patri, 172
- Pronomen ut modus representandi personam in divinis, 88

Proprietas trium personarum invenitur in preposicionibus, 76, 77

Protervi, 95

Pura essentia est principaliter dicere, 43

Qualitates materiales, quid faciunt in mocione? 54, 55

Quaternitas, 149

Racio suadens trinitatem est coloracior quam aliqua ratio ad oppositum, 135 *seqq.*

—— rationes quibus inducamur ad intelligendum distincionem, 39

—— rationes, aliquae possunt infringere sententiam de trinitate? 95

Relacio fundata in creacione non est accidens in deo, 67, 81, 103

Res inquantum persona est substantia aliquid et essentia, 171

—— mute numquam menciuntur, 47

—— quarta, utrum sit in divinis, et appareat quod non, 156

(quattuor, etc.) sunt in deo distincte formaliter, 150

Retorici indicant trinitatem obscure, 89

—— ponunt trinitatem in eloquentia, 68

Sabelliani dicunt erronee quod sit diversitas in signatis, 100

Sapiencia dei est prior omni creata, 27

Saraceni et alii negant Christum esse deum, 133

—— turpiter sunt moti in prohibendo discucionem fidei, 33

Scriptura, si una pars esset falsa, totum residuum esset suspectum, 160

Signis, multi equivocant in, 68

—— signum in gradu suo, quolibet res mundi est, 47

—— signum, nullum potest significare deum sine confusa connotacione, 100

—— univocum non est nisi propter univocationem in signato, 99

—— veritatis create est impertinens ad demonstrationem, 11

Similitudines nature divine sunt in humilibus exemplis, 88, 90

Singulare, nullum potest intelligi nisi sub ratione entis, 110

Sophisticaciones, deliramenta sunt, 13

Spes est de futuricione, 35

—— spei, fructus est visio dei, 35

Spiritus sanctus est causa adintra eque cum patre et filio, 146, 147

—— probatur procedere a patre filioque, 65, 181 *seqq.*

—— productio, 139

—— utrum causatur per filium sed non ex filio, 175

—— utrum procedit a filio ut a patre, 172 *seqq.*

—— vocatur in Scriptura labium dei, 180; pondus, 51, 52, 78

—— vocatur complacencia, amor, bonitas, caritas, 64

—— spiritui sancto appropriatur quies, 109

—— spiritus sancti noticia abest frequenter apud philosophos, 108

—— spiritus sanctus, pater, et filius sunt unum principium, 172

—— spiritus sancti processio probatur ex scriptura, 180 *seqq.*

Substantie, si sunt infinite in deo, 155

Sufficiens, quolibet divinarum personarum est, 93

Syllogismus et parallogismus, 169

—— expositorius non impugnatur sententiam, 129

—— expositorius requirit tres condiciones, 130, 131

—— potest infringere sententiam de trinitate? 95 *seqq.*

—— topicus, utrum est principium sciendi, 4

Termini exclusionis, 140

—— non omnes predicati de deo accidentaliter sunt synonymi, 118

—— significarent nude divinam essentiam, 125

—— ut "sufficere" distinguuntur ex natura rei, 106

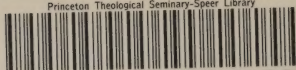
—— varii conveniunt deo eternaliter, 98

- _____ terminis utuntur auctores quandoque large et quandoque stricte, 136
- _____ terminorum significatio in eorum diversitate stat alteracio opinionum, 18
- _____ terminorum convertibilitas non est simplex vel facilis, 104
- _____ terminus generacionis in divinis est substantia, 169
- _____ terminus, non aliquis potest primarie et precise significare deum, 109
- _____ terminus optimus non connotat creaturas cum indicat deum, 96
- _____ terminus "trinitas increata" significat convertibilitatem personarum, 97
- Testimonium, opera salvatoris perhibent de se, 8
- Tetragrammaton, ut magnum nomen dei, 109, 166 *seqq.*
- Trinitas, credibilis et intelligibilis, 28
 - _____ demonstrabilis sicut deitas, 1
 - _____ est duplex, arguitur sophistice, 150
 - _____ est causa efficiens quotlibet veritatum que non possunt non esse, 146
 - _____ est principium tocus arismetrice musicalis, 90
 - _____ est una virtus creativa, sic est una causa et non multi creatores, 177
 - _____ increata dicit se facere animam que est homo interior, 62
 - _____ increata significat convertibilitatem personarum, 97, 104
 - _____ invenitur in evangelio Johannis, 102
 - _____ non est singula harum trium sed omnes tres simul, 149
 - _____ personarum, utrum repugnat arismetrice ac metaphysice, 148
 - _____ solum tres persone, 150 *seqq.*
 - _____ tota est unica causa prima et unum principium, 147
 - _____ tota gignit creaturam ex potencia creativa, 167
 - _____ utrum demonstrabilis est in lumine naturali, 1 *seqq.*
 - _____ trinitatem, ratio suadens est coloracior, 95 *seqq.*
 - _____ trinitates reperti sunt in creaturis, 3
 - _____ trinitatis, exempli humani, 69
 - _____ trinitatis, imago relucens in anima, 2
 - _____ trinitatis, sciencia imperfecta, 1, 2
- Universale est prius natura suo singulari, 143
 - _____ universalium exempla sunt utiles ad comprehendendum trinitatem, 88
- Vacuum non potest esse, 58
- Verbum erat in principio, 39
 - _____ est elenchus de ydeis, 74
- Veritas ex parte rei, est possibilis? 42
 - _____ fidei non caret evidencia, 6
 - _____ omnis est demonstrabilis cum iuvamine luminis supernaturalis, 31
 - _____ veritatem catholicam, homo qui non credit est cecus et penalis, 11
 - _____ veritates infinite deo insunt, qui sunt relaciones, 119
- Viator potest cognoscere articulos in via, 9
- Visio in statu innocencie, 32
 - _____ visus, 110
- Vox beatorum et damnatorum, 67
 - _____ voces deficiunt loqui in materia de trinitate, 183
- Ydeis, iudicium de, in casu personarum et earum natura, 151
- Ypostasis, 102

DATE DUE

APR 15 1986			
MAY 15 1986			
JUN 15 1986			
AUG 15 1986			
JUN 15 1986			
JUN 15 1987			
JUL 31 1987			
AUG 31 1988			
NOV 25 2000			
GAYLORD			PRINTED IN U.S.A.

Princeton Theological Seminary-Speer Library

1 1012 01049 0102